

Että he kaikki olisivat yhtä

Seurakunta ja työväestö Varkaudessa
sisällissodasta talvisotaan

Itä-Suomen yliopisto

Filosofinen tiedekunta

Teologian osasto

Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma

Kevät 2013

Sanna Hynninen

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto	
Tekijät – Author Sanna Maria Hynninen			
Työn nimi – Title Että he kaikki olisivat yhtä. Seurakunta ja työväestö Varkaudessa sisällissodasta talvisotaan			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Kirkkohistoria	Pro gradu - tutkielma	12.2.2013	133
Tiivistelmä – Abstract			
<p>Pohjois-Savossa kahden läänin ja pitäjän rajalla sijainnut Varkaus muodostui merkittäväksi teollisuuspaikkakunnaksi sen ruukin siirryttyä A. Ahlström osakeyhtiön hallintaan 1909. Yleiset poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset yhdistettyinä paikkakunnan teollisuuden kasvusta muodostuneisiin ongelmiin kulminoituivat sisällissodassa 1918. Punakaartin sodan alussa suorittamat väkivaltaisuuudet ja suojeluskunnan Varkauden valtauksen jälkeen toimeenpanemat rankaisutoimet piirtyivät varkautelaisten mieliin vaikuttaen seuraavien vuosikymmenten yhteiselämään paikkakunnalla.</p> <p>Varkauden tehdas valitsi sisällissodan jälkeen kristillisyyhteiskunnalliseen työhön perehtyneen pastori Veikko Koiviston määrääkseen tehtaanseurakunnaksi. Hänen johdolla Leppävirran seurakuntaan kuulunut tehtaaseurakunta alkoi panostaa erityisesti työläisten hengellisyiden edistämiseen. Koiviston seuraajaksi tuli Matti Sydänheimon jälkeen 1920 Tampereella työväestön ja settlementiliikkeen parissa kasvanut Kustaa Sarsa. Hän kehitti tehtaaseurakunnan hengellistä elämää painottaen erityisesti evankelioimis- ja nuorisotyötä. Sarsan vasemmistotausta ja hänen tapansa hoitaa tehtäväänsä vaikuttivat paikkakuntalaisten mielipiteisiin pastorista.</p> <p>Varkaus oli vuosien saatossa muodostunut tehtaan ansiosta yhtenäiseksi ja pääosin itsenäisesti toimeentulevaksi paikkakunnaksi. Kunnallinen itsenäistyminen 1928 joudutti myös seurakunnallista itsenäistymistä. Kauppalaseurakunnan perustamisen myötä 1932 varkautelaiset ryhtyivät itsenäisesti kehittämään paikkakunnan hengellistä elämää ja hankkimaan toiminnalle välttämättömiä tiloja ja voimavaroja.</p> <p>Varkauden uusi kirkko valmistui talvisodan kynnyksellä 1939. Piispa Eino Sormunen korosti vihkimisjuhlien aikana kansalaisten yhteyttä. Hän toi esiin työväestön uurastuksen tärkeyden ja antoi arvoa erityisesti suorittavan työn tekijöille. Sormunen kutsui kaikkia ihmisiä Jumalan yhteyteen ja korosti kristillistä toivoa kansakuntaa uhkaavassa tilanteessa. Hänen sanomansa oli sama kuin mihin Varkauden koko seurakunnallinen työ oli sisällissodan jälkeen pyrkinyt: että he kaikki olisivat yhtä.</p>			
Avainsanat: työväenliike, settlementiliike, sisällissota			

Sisällys

Tutkimustehtävä	4
I Varkaus poliittisten ja yhteiskunnallisten muutosten keskellä sisällissotaan saakka	7
1. Maalaispitäjien ympäröimä tehdasyhteisö.....	7
2. Ruukinseurakunnan perustaminen ja sen toiminta	10
3. Valistusharrastuksesta työväenyhdistyksen toiminnan viriämiseen	16
4. Maaliskuun vallankumouksesta sisällissotaan.....	20
5. Punakaarti paikallisen vallan kahvassa.....	21
6. Varkauden valtaus ja sitä seuranneet rankaisutoimet	24
7. Hautaamistarpeen huomattava kasvu 1918–1919.....	29
II Elämää sisällissodan varjossa 1918–1919	33
1. Kahtia jakautunut Varkaus ja sodan synnyttämät muistot.....	33
2. Tehtaanseurakunnan uudelleen muotoutumisen vaihe	36
3. Työväenyhdistyksen toiminnan nousu ja uudenlaisen yhteistyön alku	39
III Tehtaanseurakunta jakautuneessa Varkaudessa 1920–1927	42
1. Varkaus uuden vuosikymmenen alussa	42
2. Työväenliikkeen hajaannus ja paikkakunnan poliittiset voimasuhteet	46
a. Vasemmiston kaksi leiriä.....	46
b. Varkautelaisten äänen jakautuminen valtiollisissa vaaleissa.....	47
3. Setlementtiliike kirkon ja työväestön yhdistäjänä	49
4. Setlementtihenkinen Kustaa Sarsa tehtaansaarnaajaksi.....	52
5. Kiistat suojeluskunnan lipun vihkimisestä ja hautaristien teksteistä	55
6. Uskonnonvapauslaki mahdollistaa kirkosta eroamisen	58
7. Tehtaanseurakunnan työmuodot monipuolistuvat	61
IV Seurakunta itsenäistyneessä kauppalassa 1928–1939	68
1. Tehdasyhteisöstä itsenäiseksi kauppalaksi	68
a. Itsenäistymisen tausta ja toteuttaminen	68
b. Ensimmäiset kunnallisvaalit	72
c. Varkautelaiset yhteiskunnallisina vaikuttajina	75
2. Lama ja tehtaan tuotannolliset uudistukset nuoren kauppalan muovaajana	77
3. Oikeistolaisuuden voimakas vaikutus.....	79
4. Kauppalan itsenäinen seurakunta	83
5. Itsenäisyyttä seurakunnallisessa päätöksenteossa.....	86

6. Sarsa laajalla tuella ensimmäiseksi kirkkoherraksi	90
7. Kasvava seurakunta tarvitsee uusia tiloja	94
8. Työtä Jumalan kunniaksi ja seurakuntalaisten hyväksi	99
9. Että he kaikki olisivat yhtä	105
V Tutkimustulokset	109
Liitteet	115
1. Varkauden tehtaan- ja kauppalaseurakunnan väkiluku 1918–1939	115
2. Varkauden alueen väestön sosiaalinen jakauma (%) 1890–1920.....	115
3. Varkauden eri alueiden prosentuaalinen osuus paikkakunnan koko väkiluvusta 1890–1920.....	116
4. Varkauden tehtaan- ja kauppalaseurakunnassa työskennelleet papit 1808– 1939	117
5. Varkauden työväenyhdistyksen jäsenmäärä 1905–1939	118
6. Luterilaisesta kirkosta Varkaudessa 1923–1939 eronneet.....	118
7. Luterilaisesta kirkosta Varkaudessa eronneiden eroamissyyt papin kirjaamina 1923–1939	119
8. Kauppalanvaltuuston kokoonpano 1929.....	120
9. Kauppalaseurakunnan kirkkovaltuuston jäsenet 1932.....	121
10. Kirkkovaltuustossa 1933–1939 tapahtuneet henkilövaihdokset.....	122
11. Pyhä- ja rippikoulun osanottajat 1918–1939	122
12. Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen jäsenmäärä 1928–1939.....	123
13. Ahlström Osakeyhtiön suorittamia Varkauden tehtaanseurakunnan ylläpitokustannuksia 1924–1930	123
Taulukko	
1. Varkauden kauppalanvaltuutettujen puoluekanta kauppalan itsenäistymisestä talvisodan syttymiseen saakka.....	75
Lyhenteet	124
Lähteet ja kirjallisuus	126
Rahan arvoa koskeva huomautus.....	132

Tutkimustehtävä

Tämän tutkimuksen tehtävänä on tarkastella Varkauden tehtaanseurakunnan ja paikallisen työväestön suhdetta sisällissodasta 1918 talvisodan 1939 alkuun. Tutkimusajanjaksoa siivittävät yhteiskunnalliset ja poliittiset muutokset, jotka heijastuivat teollisuudesta elantonsa saaneeseen Varkauteen ja sen paikallisten toimijoiden välisiin suhteisiin. Selvitän, miten nämä ilmiöt näkyivät ja vaikuttivat kasvavassa Varkaudessa seurakunnan ja paikkakunnan eri poliittisten ryhmien välillä.

Sisällissodassa kansa jakaantui kahtia. Kirkko oli tiivis osa suomalaista yhteiskuntaa eikä jäänyt irralliseksi ajan tapahtumista. Tutkimus selvittää Varkauden hengellisen elämän muotoutumista ja siinä tapahtuneita muutoksia sisällissodan jälkeisenä aikana. Ensimmäinen varsinainen pääluku käsittelee varkautelaisten ja tehtaanseurakunnan suhdetta heti sodan jälkeen. Paneudun selvittämään kansan kahtia jakautumista ja sodan varkautelaisissa synnyttämiä muistoja. Lisäksi kerron tehtaanseurakunnassa tapahtuneista työntekijämuutoksista sekä sisällissodan vaikutuksista seurakunnan ja työväenyhdistyksen toimintaan. Seuraavassa pääluvussa paneudun siihen, miten kristillisyhteiskunnallisen työn ja setlementtiliikkeen korostukset alkoivat vaikuttaa tehtaanseurakunnan elämään. Tutkin, miten 1920 tehtaansaarnaajaksi valitun Kustaa Sarsan työläistausta vaikutti hänen suhteisiinsa paikalliseen tehtaaseen, suojeluskuntaan ja työläisiin. Selvitän, miten oikeisto otti vastaan saarnaajan työssään tekemät valinnat, jotka ravisuttivat tehtaan ja oikeiston valta-asemaa. Kysyn, vahvistuiko työläisten ja seurakunnan suhde viranhaltijan vaihtumisen vuoksi ja näkyikö tämä esimerkiksi uskonnonvapauslain voimaantulovuonna.

Viimeinen pääluku käsittelee varkautelaisten kunnallisia ja seurakunnallisia itsenäistymiskysymyksiä oikeistoradikalismien ja yleismaailmallisen laman pyörteissä. Varkaus sai kunnallisen itsenäisyyden 1928, mikä vaikutti ratkaisevasti tehtaanseurakunnan itsenäistymiseen. Selvitän itsenäistymiseen vaikuttaneita tekijöitä ja 1932 perustetun kauppalaseurakunnan muotoutumista. Itsenäistymisen myötä varkautelaiset ryhtyivät valitsemaan omalle seurakunnalleen luottamushenkilöitä ja parantamaan seurakunnan rakennuskantaa. Selvitykseni valaisee paikkakunnan ensimmäistä

kirkkoherranvaalia sekä kasvavassa seurakunnassa toimeenpantua kirkonrakennushanketta. Tutkimus päättyy talvisodan kynnyksellä marraskuussa 1939 tapahtuneeseen Varkauden uuden kirkon vihkimiseen.

Varkaudessa toimi tutkimusajanjakson aikana 1909 Wahlilta A. Ahlström osakeyhtiön hallintaan siirtyneiden puu- ja metallitehtaiden lisäksi myös muita yrityksiä. Tutkimukseni painottuu kuitenkin selvittämään juuri edellä mainitun paikkakunnan suurimman ja pitkäaikaisimman tehtaan toimintaa ja Varkauden tehtaanseurakunnan, työväestön sekä suojeluskunnan keskinäisiä suhteita. Taustaluvussa käytän Wreden ja Wahlin yritystoiminnasta nimitystä ruukki ja sen siirryttyä Ahströmin omistukseen sanaa tehdas, mikä kuvaa toiminnan kasvua. Tutkimus painottuu selvittämään sisällissotaan kulminoitunutta kansalaisten jakautumista vasemmistoon ja oikeistoon. Poliittisten ryhmien vallasta käymä sota on saanut historian saatossa monia nimityksiä, mutta tässä tutkimuksessa käytän termiä sisällissota. Käsité kuvaa parhaiten kansan jakaantumista ja sisäpolitiikassa vallinneita ongelmia, jotka heijastuivat varkautelaisten elämään koko tutkimusjakson ajan.

Tutkimukseni päälähteinä ovat Varkauden seurakunnan arkiston aineistot vuosilta 1918–1939. Työläisten mielipidevaikuttajan ja oikeuksien puolestapuhujana toimineen Varkauden työväenyhdistyksen asiakirjat Työväen arkistossa valaisevat työläisten näkökulmaa paikallisiin ilmiöihin. Teollisuusseutujen evankelioimisseuran ja Kustaa Sarsan välisestä kanssakäymisestä Kansallisarkistoon talletettu Kristillis-yhteiskunnallisen Työkeskusliiton arkisto antaa tietoa. Työskentelyni loppusuoralla pääsin dosentti Arto Nevalan ystävällisellä avustuksella hyödyntämään Kustaa Sarsan yksityisarkistoa, johon sisältyy muun muassa kirjeenvaihtoa, lehtileikkeitä, virallista aineistoa ja päiväkirja.

Painettuina lähteinä käytän Varkauden työväenyhdistyksen vuosikertomuksia sekä *Jaakko Hendolinin* toimittamaa teosta *Rehellinen Warkaus* (1980), joka koostuu varkautelaisten kertomuksista paikkakunnan historiasta. Sanomalehdistä muodostui tärkeimmäksi vuodesta 1920 lähtien ilmestynyt *Varkauden Lehti*, joka antaa kuvaa paikkakuntalaisia puhuttaneista asioista käsiteltävänä ajanjaksona.

Varkaus on kiinnostanut paikallis- ja työläishistoriaan paneutuneita tutkijoita. *Heidi Hentunen* on selvittänyt tehtaanseurakunnan tapahtumia vallankumouksen ja sisällissodan aikana Helsingin yliopistossa laatimassaan kirkkohistorian pro gradu –tutkielmassa *Leppävirran ja Varkauden seurakuntien toiminta kansalaissodan aikana* (2005). *Päivi Nyyssönen* on perehtynyt Itä-Suomen yliopistossa poliittisten suhteiden kehittymiseen Varkaudessa sisällissodan jälkeen opinnäytetyössään *Kohti yhteistyön aikaa. Sisällissodan haavojen umpeutuminen Varkauden paikallisyhteisössä* (1996). *Hannu Soikkanen* on tehnyt kattavan selvityksen paikkakunnan historiasta teoksessa *Varkauden historia* (1963). Tämän lisäksi paikkakuntaa on tutkinut *Hannu Ikonen* kirjassaan *Varkautelaisten vuosisata* (2004). *Arto Nevala* on paneutunut Varkauden työväenyhdistyksen toimintaan teoksessaan *Agitatsioonია, vaikuttamista ja yhteistyötä. Vuosisata varkautelaista työväenjärjestötoimintaa* (2003). Nämä tutkimukset sivuavat omaa aihettani. Paikallisen työväestön ja seurakunnan välejä tarkastelevaa tutkimusta 1920–1930-luvuilla on kuitenkin tehty vähän.

Selvitykseni tuo uutta tietoa Varkauden tehtaanseurakunnan kehittymisestä itsenäiseksi seurakunnaksi ja työväestön vaikuttamisesta seurakunnallisessa elämässä niin hallinnon kuin työmuotojenkin osalta. Kyseessä on katsaus Varkauden seurakunnan historiaan kahdenkymmenen vuoden aikana, jolloin paikkakunta koki monia yhteiskunnallisesti ja poliittisesti merkittäviä tapahtumia.

I Varkaus poliittisten ja yhteiskunnallisten muutosten keskellä sisällissotaan saakka

1. Maalaispitäjien ympäröimä tehdasyhteisö

Aina vuoteen 1928 saakka Leppävirran ja Joroisten kuntiin kuulunut Varkaus sijaitsee Pohjois-Savossa Saimaan vesistön solmukohdassa. Paikkakunnan ihanteellinen sijainti vesireittien varrella, koskien muodostamat voimavarannot sekä hyvät metsämaat houkuttelivat seudulle metalli- ja puuyrittäjiä 1800-luvulla. He ryhtyivät harjoittamaan pienimuotoista teollisuutta maatalouspitäjien ympäröimässä Varkaudessa, minkä johdosta paikkakunta vähitellen kasvoi ja kehittyi emäpitäjien syrjäisestä laitaosasta yhdeksi Savon merkittävimäksi teollisuuskeskittymäksi.¹

Everstiluutnantti Gustaf Wrede anoi vuonna 1815 senaatilta lupaa perustaa Varkauden Huruskosken rannalle rautateollisuustehtaita. Hakemus tuotti tulosta ja rakennustyöt Päiviönsaarella käynnistyivät. Wreden kuolema lamaannutti kuitenkin yhtiön toiminnan, minkä vuoksi hänen omaisensa joutuivat myymään ruukkirakennukset 1834 Paul Wahlille ja Erik Längmanille. Varkauden teollisuustuotanto laajeni yhtiökumppanien rakennutettua Päiviönsaaren läheisyyteen uuden konepajan, valimon ja laivaveistämön. Heidän toimestaan Varkauteen muodostui myös sahateollisuutta. Ruukin laajentuminen tiesi työvoiman tarpeen lisääntymistä ja paikkakunnan väkiluvun kasvua. Maatalousvaltaisten emäpitäjien laitaosa alkoi vähitellen muuttua agraariseudusta teollisuusyhteisöksi. Vuonna 1909 teollisuuslaitokset siirtyivät Ahlström Osakeyhtiön hallintaan, mistä alkoi Varkauden teollisuuden siihen asti merkittävin kasvukausi. Varkaudesta kehittyi 1910-luvulta alkaen ympäröivästä maaseudusta selvästi poikkeava teollisuusyhteisö, jossa vallitsi yhdessä sekä perinteinen agraarinen kulttuuri että liikkuvuuden myötä syntynyt teollisuuskulttuuri.²

Suomen suuriruhtinaskunnassa elettiin 1800-luvun puolivälin jälkeen aikaa, jolloin ihmisen aseman määrännyt sääty-ajattelu alkoi murtua. Tämä merkitsi liikkuvuuden lisääntymistä elämän eri alueilla. Väestönkasvu,

---

¹ Soikkanen 1963, 10–11; Itkonen 2004, 20.

² WL 7/18.2.1922, Varkauden tehdas. Historiallinen katsaus, 46/8.12.1928, Hiukan Varkauden vanhempaa historiaa, Varkauden tehtaat. Silmäys niiden kehitykseen; Nevala 2003, 31–33; Itkonen 2004, 46–47; Wirilander 2008, 102–103.

liikenneyhteyksien paraneminen ja teollisuuden kehittyminen jouduttivat alkanutta muutosta.³ Nopeita muutoksia arvomaailmassa ei kuitenkaan tapahtunut.

Varkaudessa vanha säätyperinne, ruukki ja kunnallinen epäitsenäisyys pitivät yllä jakautuneisuutta ihmisten välillä. Kunnallinen päätösvalta kuului Leppävirran ja Joroisten hallintaan, jolloin teollistuvan ja emäpitäjistä syrjäisen Varkauden erityistarpeita ei aina otettu huomioon. Tämä kasvatti ruukin vaikutusvaltaa, sillä se joutui kustantamaan monia virallisesti kunnallisen huollon piiriin kuuluneita palveluja.⁴

Korkeimmalla Varkauden tehdasyhteisön sosiaalisessa hierarkiassa oli ruukin johtaja, jonka valta ulottui käytännössä kaikkiin paikkakunnalla toteutettuihin hankkeisiin. Hänen vaikutuksestaan Varkaudessa toimi muun muassa oma koulu, ruukinsaarnaaja, sairaala ja köyhäinhoito. Varkauden yläluokka koostui ruukin korkeissa viroissa työskentelevistä ja myöhemmin myös ammattimiehistä, jotka erosivat valtaväestöstä kielensä ja sosiaalisen asemansa puolesta. Myös ruukinsaarnaaja ja -lääkäri kuuluivat paikkakunnan säätyläisiin.⁵

Yhteiskunnan alimmilla portailla olivat työläiset. He elivät pitkälti ruukin armoilla, tarjosihan se toimeentulon lisäksi mahdollisuuden tyydyttää monia muita elämän perustarpeita. Suuri osa työläisistä esimerkiksi asui ruukin vuokraamissa asunnoissa; työsuhteen loppuminen merkitsi usein myös vuokrasuhteen päättymistä. Yläluokka asui lähellä ruukkia ja työläiset Pirtinvirran toisella puolella Taulumäellä, Puurtilassa tai Luttilassa. Paikkakuntalaisten sosiaaliset erot tulivat asumiskysymysten lisäksi näkyviin käytetyssä äidinkielessä ja arjessa. Ruukin johto koostui ruotsinkielisistä ja työläiset puhuivat suomea. Kanssakäyminen eri sosiaaliryhmien välillä oli työstä vapaana aikana vähäistä.⁶

Ruukin toimintaan vaikuttivat omistajanvaihdokset, taloussuhdanteiden vaihtelut sekä tuotantolaitoksilla toimeenpannut korjaus- ja rakennustyöt. Nämä muutokset heijastuivat Varkauden väestökehitykseen. Nopeinta kasvu oli 1910-luvulla, jolloin Varkaus kehittyi ruukkiyhdyskunnasta teollisuuspaikkakunnaksi. Ruukki oli siirtynyt Wahlien omistuksesta Ahlström osakeyhtiölle 1909, mistä seurasi tehdastoiminnan voimakas laajentuminen.

---

³ Nevala 2003, 12–13.

⁴ WL 14/8.4.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen;

⁵ Soikkanen 1963, 342–345, 595.

⁶ WL 14/8.4.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen; Soikkanen 1963, 334, 342–345, 595; Haapala 1995, 90, 99, 105, 137; Nyyssönen 1996, 4–6; Wirilander 2008, 249, 376.

Kymmenen vuoden aikana paikkakunnan väkiluku liki kaksinkertaistui. Opettaja Matti Karttunen kuvaili Varkauden kasvamista seuraavasti:

Täällä ollessa sitten, vuosien vierieessä näki, kuinka paikkakunta laajenee ja taajenee. Valtavan sysäyksen teki paikkakunnalle ja ympäristölle tehtaiden joutuminen A. Ahlström Osakeyhtiölle, mutta jo n. s. Wahlin aikoina täällä eläjä jo tunsikin, että tulossa on parempaa kun vaan jaksaa odottaa.⁷

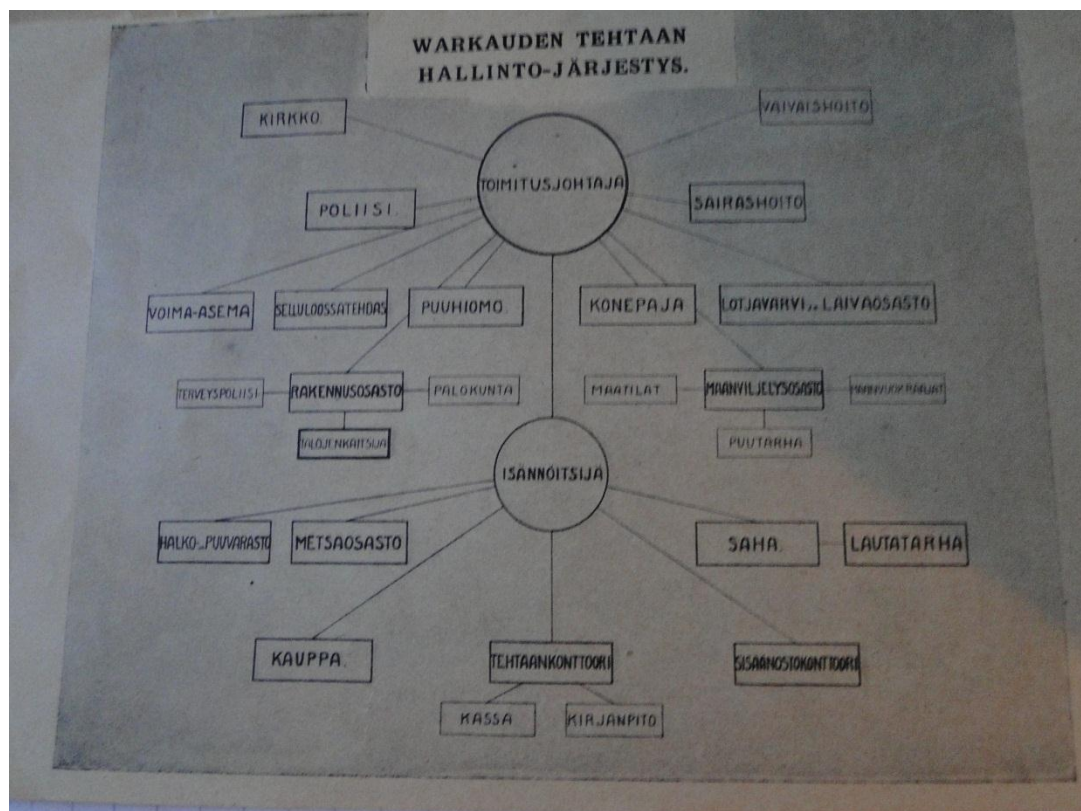
Tehtaiden siirtyminen Ahlström- yhtiön omistukseen merkitsi teollisuustoiminnan laajenemista. Paikkakunta kasvoi osana emäpitäjiä ja työläisiä tuli Varkauden tehtaalle yhä kauempaa. Tämä johti siihen, että väestön kirjo kasvoi. Työläiset alkoivat vaatia itselleen yhä enemmän oikeuksia vuosisadan alussa voimistuneen työväenliikkeen ja lisääntyneen itsetietoisuuden myötä. Myös ensimmäinen maailmansota ja Venäjällä voimistunut poliittinen kuohunta loivat varjonsa varkautelelaisten elämään.⁸

Maalaispitäjien syrjäisestä ruukkiyhteisöstä oli 1910-luvulle mennessä kasvanut huomattava teollisuuspaikkakunta, missä varkautelelaisten yhä kasvava joukko eli osana emäpitäjiä ja yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia.

---

⁷ Karttunen 1932, 8.

⁸ Soikkanen 1963, 598–599; Nevala 2003, 40–41.

Korkeimmalla Varkauden tehdasyhteisön sosiaalisessa hierarkiassa oli ruukin johtaja, jonka valta ulottui käytännössä kaikkiin paikkakunnalla toteutettuihin hankkeisiin. Kuva teoksesta Ohjeita Varkauden tehtaan asukkaille.

2. Ruukinseurakunnan perustaminen ja sen toiminta

Varkauden ruukin johdossa vuodesta 1834 lähtien toiminut Paul Wahl tiedosti paikkakunnan erityistarpeet kehittyvänä ruukkiyhdyskuntana. Hän halusi liiketoimintansa kannattavuuden taatakseen kehittää Varkautta myös paikkakuntana järjestämällä sinne mahdollisuuksia tyydyttää elämälle välttämättömiä perustarpeita. Matka Päiviönsaarelta emäpitäjien Leppävirran ja Joroisten kirkonkyliin oli pitkä, mikä oli vaikeuttanut varkautelaisten kirkollisen elämän hoitamista. Sivistyneistö myös koki valistuksen olevan tiiviisti kytköksissä kirkkoon, minkä vuoksi se näki seurakunnallisen yhteyden merkityksen.

Vuonna 1861 senaatti myönsi Varkauden ruukille oikeuden kansakoulun perustamiseen ja pappismiehen palkkaamiseen huolehtimaan seudun kasvatustyöstä. Seuraavana vuonna nuori Anders Gustaf Westerlund saapui hoitamaan tointa. Koulun perustaminen paikkakunnalle edisti myös Varkauden

hengellisen elämän kehittymistä. Ruukin johtajan Paul Wahlin aloitteesta Varkauteen perustettiin 1865 ruukinseurakunta, joka käsitti ruukin välittömässä läheisyydessä olevan alueen. Ruukinseurakunta toimi osana Leppävirran emäseurakuntaa, josta sille erotettiin ruukin läheisyydessä sijainnut Pirtinniemen hautausmaa; ruukinseurakuntaan perustettiin myös oma köyhäinhoito. Kansakoulun toimintaa hoitamaan palkattu Westerlund ryhtyi huolehtimaan myös hengellisistä tehtävistä yhdistetyssä opettajan- ja saarnaajantoimessaan. Saarnaajan valinta kuului tehtaalle. Papin tehtäviin kuului jumalanpalvelusten pitäminen kerran kuukaudessa sekä juhlapyhinä. Lisäksi hän huolehti paikkakunnan rippikoulusta sekä kirkollisista toimituksista. Toiminta keskittyi ruukin läheisyyteen Päiviönsaarelle 1862 valmistuneeseen yhdistettyyn kirkko- ja koulurakennukseen.⁹ Varkaus ei jäänyt ainoaksi Kuopion hiippakunnassa perustetuksi erityisseurakunnaksi 1860-luvulla. Niitä perustettiin myös tehdaspaikkakunnille Juankoskelle sekä Värtsilään.¹⁰

Ruukin läheisyydessä asuneiden varkautelaisten kirkollisten asioiden hoitaminen ja hengellinen elämä helpottui ruukinseurakunnan perustamisen myötä. Heidän ei tarvinnut taivaltaa yli kahdenkymmenen kilometrin matkaa Leppävirran tai Joroisten kirkolle vaan kirkollisten tarpeiden tyydyttäminen väestönlaskennasta jumalanpalveluksiin hoitui omalla paikkakunnalla. Tämän lisäksi ruukinseurakunnalla oli varkautelaisia yhdistävä vaikutus. Vaikka ruukinseurakunnalla ei ollut täyttä seurakunnallista itsehallintoa, se ei enää ollut vain Leppävirran ja Joroisten kaukaisin teollisuuskolkka vaan kasvava ja perustarpeiden lisääntymisen myötä yhä enemmän itsenäisesti toimeentuleva emäpitäjien osa.¹¹

---

⁹ Soikkanen 1963, 697; Itkonen 2004, 29, 37; Mustakallio 2009, 92. Ks. liite 4.

¹⁰ Mustakallio 2009, 94–95.

¹¹ Soikkanen 1963, 697–701; Itkonen 2004, 29, 37; Mustakallio 2009, 92, 96.

Varkauden 1862 valmistunut yhdistetty kirkko- ja koulurakennus palveli vuosikymmenien ajan varkautelaisten hengellisen elämän keskuksena. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

Ruukinseurakunnan alueeseen kuuluivat Päiviönsaari ja Kosulanniemen tila. Varkautelaisia asui 1800-luvulla eniten juuri ruukin läheisyydessä Päiviönsaaren alueella, mutta merkittävästi myös Lehtoniemellä, Joutenlahdessa, Taulumäellä ja Lutillassa. Ruukin laajentuminen vaikutti työläisten määrän kasvuun. Paikkakunnalla vallinnut asutopula paheni, mikä johti työläisten asutuksen yhä laajamittaisempaan leviämiseen ruukinseurakunnan rajojen ulkopuolelle. He eivät päässeet hyötymään perustetun seurakunnan eduista. Leppävirran ja Joroisten kirkonkyliin matka oli pitkä ja niiden papisto jäi työläisistä etäiseksi. Suuri osa Varkauden ruukilla työskentelevistä oli 1900-luvun alussa vieläkin lähes kokonaan kirkollisen työn ulkopuolella.¹²

Seurakunta ja koululaitos olivat tiiviisti yhteydessä toisiinsa. Tämä näkyi henkisen yhtenäisyyden lisäksi Varkaudessa konkreettisesti yhdistetyssä opettajan ja saarnaajan kaksoistoimessa. Varkauden ensimmäinen saarnaaja Gustaf Anders Westerlund otti tehtäväkseen kurin palauttamisen paikkakuntalaisten elämään ja seurakuntalaisten kaitsemisen perinteisin

¹² Soikkanen 1963, 698, 700–702, 706–709; Nevala 2003, 28; Itkonen 2004, 28–29, 45–46.

patriarkaalisin ottein. Erityistä paloa hän tunsu raittiuden edistämiseen, mihin hän pyrki järjestämällä raattiusseuran toimintaa ja muuta sivistystyötä. Saarnaajan toimen ohella Westerlund vaikutti valtiopäivien pappissäädyssä Kuopion hiippakunnan papiston edustajana.

Westerlundin seuraajaksi saapui 1882 aiemmin Leppävirralla pastorina työskennellyt Gustaf Durchman. Hän jatkoi edeltäjänsä työtä sivistyksen hyväksi ja ryhtyi erityisesti kulttuuriharrastusten puolestapuhujaksi. Durchman hoiti saarnaajan tointa kuusi vuotta. Tänä aikana hän solmi tiiviit suhteet paikkakunnan valistusseuraan. Wilhelm Lagus toimi tehtaansaarnaajan virassa 1888–1893, minkä jälkeen Leppävirralla työskennellyt Juho Kinnunen seurasi häntä. Anshelm Caselius työskenteli ruukinsaarnaajana 1898–1913. Hän näki virassa ollessaan tehtaan suuret kasvuvuodet, niitä seuranneen vilkkaan muuttoliikkeen sekä poliittisen tilanteen kehittymisen paikkakunnalla. Vuosisadan alun jälkeen alkanut kansannousu ja voimistunut sisäpoliittinen valtataistelu järjestyttivät perinteisiä käsityksiä sääty-yhteiskunnasta, patriarkaalisuudesta ja kristinuskosta. Caseliuksen vastaus aikakauden tuomiin muutoksiin oli luoda seurakuntaan uusia kristillisiä toimintamuotoja. Hän perusti Varkauteen ompeluseuroja ja istutti nuorisotyön siemenen. Pastori Caseliuksen jälkeen saarnaajat vaihtuivat nopeasti. Tehtaansaarnaajan virkaa saapui 1913 hoitamaan Yrjö Efraim Kivioja. Hän oli kuitenkin virkavapaana 1916–1917, jolloin tointa hoiti Juho Ilmari Hyvärinen. Kivioja palasi vallankumousvuonna 1917 vastaamaan tehtaanseurakunnan toiminnasta.¹³

Ruukinsaarnaajat kohtasivat työssään monia haasteita. Useimmat heistä olivat lähtöisin maalta ja kehittyvän teollisuuden ympärille rakentunut maailma oli heille vieras. Uuden toimintaympäristön lisäksi 1900-luvun alussa kiihtynyt yhteiskunnallinen kehitys ja poliittinen muutostila johtivat patriarkaalisuuden ja monien aiemmin itsestään selvinä pidettyjen arvojen kyseenalaistamiseen. Perinteinen jylhä julistus ei enää toiminut ihmisten siveyden, kasvatuksen ja kurin ylläpitäjänä. Ratkaisuksi muuttuneeseen tilanteeseen papit ja muu sivistyneistö kehittivät uusia työmuotoja ja valistustoimintaa, joiden oli määrä johtaa ihmiset muun muassa runsaan alkoholinkäytön ja muun yleisesti sopimattomana pidetyn käytöksen parista sivistyksen huomaa. Osa työläisistä oli

---

¹³ WL 47/8.12.1928, Warkauden tehdasseurakunta; KV 1/5.1.1962, Warkauden ensimmäinen kirkko 100-vuotias; Soikkanen 1963, 705–709. Ks. liite 4.

myös irtaantumassa kristillisistä perinteistä, mikä näkyi muun muassa kirkossa ja ehtoollisella käynnin vähenemisenä. Anshelm Caselius ryhtyi järjestämään ruukinseurakunnassa jumalanpalveluksia joka sunnuntai ja käynnisti uutena työmuotona 1900-luvun alussa lähetystyön hyväksi toimineen ompeluseuran. Työmuodot lisääntyivät Kiviojan aikana, kun seurakuntalaiset ryhtyivät järjestämään Taulumäellä muun muassa kotiseuroja. Pappi oli muuttumassa lujasanaaisesta julistajasta lähemmäksi kansan palvelijaa.¹⁴

Tehtaankoulun eteenpäin luotsaaminen oli saarnaajan tehtävä. Koulun johtokuntaan kuuluivat itseoikeutettuina saarnaaja ja ruukin johtaja sekä monia muita Varkauden sivistyneistön edustajia. Aina vuodesta 1867 lähtien koulun asioista päättämässä oli mukana myös työläisiä, kun viilari Wilhelm Röntyestä tuli koulun johtokunnan ensimmäinen työläisjäsen. Johtokunnassa eri sosiaalisten ryhmien edustajat kohtasivat siis jo varhain, mikä ei ollut Savossa muutoin yleistä.¹⁵ Ruukinkoulussa toimi vuodesta 1867 lähtien saarnaajan lisäksi kaksi muuta opettajaa. Lisäksi pientenlastenkoulu sai oman opettajattaren 1889.¹⁶ Opettajien määrä kasvoi paikkakunnan väkiluvun kasvaessa voimakkaasti 1900-luvun alussa.¹⁷ Opetus tapahtui epäkäytännöllisessä koulu- ja kirkkorakennuksessa sekä väkiluvun kasvun myötä seuratalolla ja sahan konttorissa.¹⁸ Opettaja *Matti Karttunen* kuvaili muistelmissaan kirkko- ja koulurakennuksen käyttöä seuraavasti:

Tullessani sitten Warkauteen ihmettelin ensi näkemältäni kirkkoa ja koulua. Se ei ollut vain kirkko ja koulu henkisesti ja aatteellisesti yhtä, mutta se muodosti myöskin yhteyden huoneen puolesta. Kirkko oli jaettu väliseinällä kahteen osaan. Tämä väliseinä oli taipuisa kuin vasikannahka. Kirkon keskikohdalla kummallakin seunustalla oli vastakkain lieriöt pystyssä seisoen noin metrin korkuisella jalustalla. Kun lauantai-iltoina vahtimestari alkoi pyörittää lieriötä, niin toinen puoli seinästä solui lieriön ympärille ja

---

¹⁴ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1917; Hendolin 1980, 168; Soikkanen 1963, 490–494; 798–709; Nevala 2003, 34–35; Itkonen 2004, 99.

¹⁵ Koskinen 1938, 14–17; Varkauden kansakoulu 100-vuotias 1962, 48; Soikkanen 1963, 554–555; Wirilander 2008, 457.

¹⁶ Koskinen 1938, 13, 16–18.

¹⁷ Itkonen 2004, 95.

¹⁸ Koskinen 1938, 22–23; Soikkanen 1963, 551.

sitten tuli toisen puolen vuoro päivävästaiselle lieriölle. Nyt oli kirkko sabbatiksi valmis. – – Opetus oli somaa. Täytyi pelätä, ettei puhuisi tai huutaisi kovin kovasti, sillä silloin ei toisella puolella olisi voinut taas häiriintymättä mitään opettaa. Täytyi vain puhua hissukseen.¹⁹

Seurakunnan ja koulun tiivis yhteys tuli esille monissa asioissa. Paikkakunnalla toimi kaksi diakonissaa, joiden apua oppilaiden terveydenhoidossa koulun johtokunta arvosti suuresti. Vaikka Varkaus oli osa Kuopion vanhaa hiippakuntaa, kuuluivat Kuopion rovastikunnan seurakunnat käytännössä Sortavalan diakonissakodin reviiriin. Varkauden ensimmäisenä diakonissana toiminut Helmi Holopainen saapui Viipurin diakonissalaitoksesta syksyllä 1915, ja kaksi vuotta myöhemmin Varkaus sai toisen diakonissan.²⁰ Tehtaanseurakunnalla oli oma diakoniakassa, joka muodostui kolehtivaroista, tehtaan lahjoituksista ja ompeluseurojen tuotosta. Sen avulla seurakunta rahoitti diakonissojen tekemää työtä ja jakoi avustuksia niitä tarvitseville. Lisäksi laupeudentyöstä tunnetut sisaret tekivät kotikäyntejä. Sellaisetkin työläisperheet, jotka eivät olleet muutoin mukana kirkon aktiivisessa toiminnassa, saivat diakonissojen kautta kosketuksen kirkkoon. Diakonissat olivat hyvin työllistettyjä ja heidän panostaan lasten, puutteenaisten ja sairaiden parissa arvostivat sekä työläiset että paikkakunnan päättäjät.²¹

---

¹⁹ Karttunen 1932, 26–28.

²⁰ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1917; Varkauden kansakoulu 100-vuotias 1962, 47; Mustakallio 2001, 483; Nevala 2003, 99–100; Itkonen 2004, 144; Mustakallio 2009, 482.

²¹ VaSA III G.le:2–9 Muiden klk:n tilit 1917, II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1917; Mustakallio 2001, 483; Nevala 2003, 99–100; Itkonen 2004, 144.

Tehtaansaarnaajan toimenkuvaan kuului kirkollisen työn ohella myös koulutoimen johtaminen ja uskonnonopetus. Kuvassa ovat 1900-luvun alussa oppilaiden kanssa opettaja Selma Samuelsson sekä pastori Caselius vanhan kellotapulilla. Kuva teoksesta Varkauden kansakoulu 100-vuotias.

3. Valistusharrastuksesta työväenyhdistyksen toiminnan viriämiseen

Valistusharrastus alkoi Varkaudessa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kyse oli aluksi pääosin ylempiin sosiaaliluokkiin kuuluvien ihmisten hankkeesta, joka sai kimmokkeen koulun perustamisesta 1862. Ruukinsaarnaaja Gustaf Westerlund ja opettaja Antti Vartiainen olivat havainneet seudulla olevan tarvetta työläisten ja nuorten järjestettyyn vapaa-ajan toimintaan. Kokeilujen tuloksena oli, että säännöllinen yhdistystoiminta alkoi 1877, jolloin ruukille saatiin oma lukusali ja kirjasto.²²

Valistustoiminta laajeni huomattavasti seuraavien vuosikymmenten aikana. Sen tarkoituksena oli kansan sivistäminen, alkoholin kulutuksen vähentäminen sekä muun epäsiiveellisen toiminnan karsiminen. Vuoteen 1885 mennessä Varkaudessa toimi saarnaaja Westerlundin aloitteesta perustettu lukuseura, johon kuuluivat kaikki ruukinseurakunnan jäsenet. Seuran tavoitteena

---

²² Soikkanen 1963, 487, 490.

oli koota yhteen eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvia ihmisiä, mikä näkyi myös sen johtokunnan kokoonpanossa. Jäsenistä puolet oli työläisiä. Opettaja Vartiainen luotsasi valistusseuran lisäksi raittiusseuraa sekä esitelmätilaisuuksia Olga Forstenin johtaessa näytelmätoimintaa. Kaikissa toiminnoissa sääty-yhteiskunnalliset rajat eivät kuitenkaan vielä murtuneet, mikä näkyi esimerkiksi siinä, että paikkakunnalla oli kaksi lauluseuraa. Valistustyö ei myöskään saanut varauksetonta kannatusta. Vuonna 1888 ruukinhoitajaksi valittu Augustinus Henriksson näki yhdistystoiminnan eriytymisen ruukin alaisuudesta vähentävän hänen vaikutusmahdollisuuksiaan paikkakunnalla. Henriksson ryhtyi erottamaan lukusalia ja kirjastoa sivistystyön kattojärjestöksi muodostuneen valistusseuran toiminnasta. Tästä syntyi riitaa seuran perustajien opettaja Vartiaisen, piirilääkäri Hällströmin sekä Forstenien pariskunnan kanssa. Riidan johdosta valistusseura hajosi 1888, ja Hällström sekä Forstenit muuttivat paikkakunnalta. Lähdön jälkeen valistustoiminta jäi pääosin Vartiaisen harteille. Hän toimi sivistys-, raittius- ja lukuharrastuksen puolestapuhujana aina kuolemaansa 1896 saakka. Valistusseuran organisoinnin lisäksi Vartiainen kyseenalaisti ruukin johdon toimintaa muun muassa köyhäinhoidon määräysvallan ja rahankäytön osalta. Henriksson halusi pitää köyhäinhoidon ruukin määräysvallan alaisena, vaikka tarkastusoikeus kuuluikin perinteisesti seurakunnan kokoukselle.²³ Ruukin johtavilla virkamiehillä oli suuri vaikutusvalta paikkakunnalla. Vartiaisesta muodostui kuitenkin yksi varhaisimmista tehtaan määräysvallan kyseenalaistajista.

Valistusseuran toimintaa organisoivat 1800-luvun loppuun saakka pääasiassa säätyläiset, vaikka myös työläiset olivat mukana seuran toiminnassa ja sen johtokunnassa. Palo oman ryhmän toimintaan ja sen itsenäiseen hallinnoimiseen oli työläisten piirissä kuitenkin olemassa. Samana vuonna valistusseuran hajoamisen kanssa joukko työntekijöitä jätti ruukin hallitukselle anomuksen, jossa he esittivät työväenyhdistyksen perustamista Varkauteen Helsinkiin 1884 perustetun työväenyhdistyksen mallin mukaisesti. Yhdistyksen tavoitteena oli edistää valistusseuran periaatteiden mukaisesti työväestön moraalista ryhtiä ja vähentää ongelmaksi muodostunutta alkoholin kulutusta. Anomus ei kuitenkaan johtanut tuloksiin vielä 1888, kun ruukin isännöitsijä

---

²³Hendolin 1980, 96; Soikkanen 1963, 490–493; Nevala 2003, 34–38; Itkonen 2004, 48; Wirilander 2008, 535.

Henriksson halusi säilyttää arvo- ja käskyvaltansa ulkopuolisia vaikutteita vastaan.²⁴

Varkautelaisten ensimmäinen yritys oman työväenyhdistyksen aikaansaamiseksi oli kaatunut ruukin johtajan torjuntaan, mutta työläiset halusivat edelleen saada oman yhdistyksen keskellä yhteiskunnan poliittista myllerrystä. Uutta pontta haaveelle antoi helmikuun manifesti 1899, joka rikkoi perinteistä käsitystä uskollisuudesta ja kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan. Myös 1900-luvun alussa Varkaudessa vierailleet agitaattorit, sanomalehdet sekä 1905 poliittista ilmapiiriä ratkaisevasti muuttanut suurlakko vaikuttivat paikallisen työväenyhdistyksen syntymiseen.²⁵

Varkautelaiset perustivat oman työväenyhdistyksen joulukuussa 1905. Ensimmäisenä puheenjohtajana toimi Anton Seppinen. Johtokuntaan puolestaan kuuluivat Alfred Kihlberg, A. Henrikson, H. Kuhlman, P. Mononen, A. Laitinen, H. Roivanen, T. Tolvanen, A. Gustafson, Fabian Karppi, D. Väisänen ja A. Mecklin. Kaiken kaikkiaan yhdistykseen liittyi ensimmäisen vuoden aikana 576 jäsentä. Se nousi jäsenmäärältään Savon suurimmaksi työväenyhdistykseksi. Yhdistyksen alkuvaiheessa sen toimintaan osallistui myös porvarillisia henkilöitä, jotka kuitenkin erotettiin pian toiminnan alettua sisäisen rauhan takaamiseksi. Yhdistys otti kantaa muun muassa yleisen äänioikeuden ja yksikamarisen eduskunnan puolesta sekä pyrki vaikuttamaan Varkauden paikallisten ongelmien ratkaisemiseksi. Työväenyhdistyksen toiminta kehittyi ja sen tukikohdaksi muodostui Taulumäelle 1911 valmistunut työväentalo, mikä vilkastutti sekä poliittista että kulttuuritoimintaa työläisten keskuudessa.²⁶

---

²⁴ Soikkanen 1963, 594–595; Nevala 2003, 34–39; Wirilander 2008, 535.

²⁵ Soikkanen 1963, 602–605; Nevala 2003, 36–47; Itkonen 2004, 53.

²⁶ Varkauden työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 7; Hiltunen & Vihavainen 1945, 11–12, 15, 24; Soikkanen 1963, 601–606; Nevala 2003, 43, 62–66, 77–81, 84–87; Itkonen 2004, 51–54; Wirilander 2008, 122–123, 549.

Varkauden työväentalosta muodostui paikkakunnan työläisten kokoontumispaikka sekä vilkas poliittisen ja kulttuuritoiminnan keskus. Kuva teoksesta Varkauden työväenyhdistyksen 50-vuotiskertomus.

Vuosisadan alku oli Varkaudessa muutoksen, epävarmuuden ja tehtaiden kasvun aikaa. Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut poliittinen herääminen, talouden vaihtelut sekä ensimmäinen maailmansota vaikuttivat kasvavaan teollisuusyhteisöön. Tehtaan kasvuvuodet 1910-luvulla ajoittuivat yhteiskunnan epävakaaseen tilanteeseen. Työläisiä tuli paikkakunnalle yhä kauempaa, minkä johdosta väestön kirjo kasvoi ja seudun sosiaalinen kiinteys alkoi rakoilla. Tämä loi maaperää jännitteille ja yhteenotoille. Markkinoiden epävarmuus ja ajoittainen työttömyys herättivät työläisissä tyytymättömyyttä, sillä moni heistä oli tullut Varkauteen juuri työn perässä ja toivonut saavansa teollisuudesta perheelleen riittävän toimeentulon. Myös epäoikeudenmukaiseksi koetut työolot synnyttivät keskustelua. Yhteiskunnallisten muutosten lisäksi Varkaudessa oli paikallisia ongelmia. Asukasluvun kasvaessa paikkakunta ei pystynyt vastaamaan sen tuomiin vaatimuksiin. Asunnoista oli pulaa ja myös elintarviketilanne muodostui uhkaavaksi. Näiden perustarpeiden puute loi epävakautta ja suurta tyytymättömyyttä. Ilmassa oli jännityksen merkkejä ja tunteet vaativat ulospääsyä.²⁷

---

²⁷ Soikkanen 1963, 598–599 613–616; Nevala 2003, 25–28, 40–41; Itkonen 2004, 45–46, 115; Wirilander 2008, 90–91, 248.

4. Maaliskuun vallankumouksesta sisällissotaan

Tunnelma Varkaudessa oli innostunut maaliskuussa 1917, kun tieto Venäjällä tapahtuneesta vallankumouksesta kantautui paikkakuntalaisten tietoon. Kansalaiset olivat pitäneet tsaaria yhteiskunnassa vallinneiden ongelmien syynä. Usko vallinneiden epäkohtien poistumiseen ja Suomen uudistumiseen oli korkealla.²⁸

Vallinneisiin epäkohtiin ei kuitenkaan saatu nopeaa parannusta. Pitkittynyt työttömyys ja sen aiheuttamat toimeentulo-ongelmat, hintojen nousu ja elintarvikepula varjostivat varkautelaisten elämää. Kansalaiset odottivat hallitukselta toimia tilanteen rauhoittamiseksi, mutta Suomen aseman ollessa epäselvä suhteessa Venäjään päättäjät joutuivat kohdistamaan voimavaransa muihin perustavanlaatuisiin kysymyksiin. Yhteiskunta oli kriisissä ja alkoi hajota ylhäältä alaspäin. Paikalliset ongelmat politisoituivat eikä maan johto pystynyt poistamaan epäkohtia tai luomaan järjestystä. Tämä murensi kansalaisten uskoa yhteiskuntaan ja virallisiin päättäjiin. Kun yleistä virkavaltaa ei ollut eikä hallitus pystynyt rauhoittamaan tilannetta, ryhtyivät paikallinen porvaristo ja työväestö luomaan omaa järjestystä. Kriisi ulottui kaikkiin kansankerrokseen ja kattoi niin sotilaallisen, taloudellisen kuin myös poliittisen rintaman. Lakot ja joukkokokoukset ilmensivät tätä hajaannusta, jossa valta oli siirtynyt eduskunnalta kaduille.²⁹

Varkauden paikallista tilannetta kiristi maaliskuun vallankumouksen jälkeen tapahtunut lakkoilu tehtailla ja työnantajien reaktiot siihen. Vuoden kuluessa muodostuneet suojeluskunta ja punakaarti sekä marraskuun suurlakko lisäsivät entisestään epävarmuutta paikkakunnalla. Ahlströmin tehdas pyrki rauhoittamaan tilannetta palkkaamalla poliisipäällikkö Emil Anttilan huolehtimaan paikallisesta järjestyksestä sekä hankkimalla paikkakunnalle elintarvikkeita.³⁰ Jako työläisten ja porvareiden kesken kuitenkin syventyi entisestään vuoden 1917 aikana. Molemmat ryhmät olivat huolissaan Varkauden tilanteesta, mikä johti kahden eri järjestyskaartin perustamiseen. Suojeluskunnan järjestäytymisen taustalla oli halu vahvistaa porvarillisten kansalaisten turvallisuudentuntoa. He kokivat työväenliikkeen, venäläisen sotaväen ja yleisen

²⁸ Hiltunen & Vihavainen 1945, 27; Soikkanen 1963, 617; Haapala 1995, 220.

²⁹ Haapala 1995, 218–225, 237–238; Jussila 1996, 90; Haapala 2009a, 58–60.

³⁰ Soikkanen 1963, 617; Nevala 2003, 99–100.

huliganismin olevan yhteiskuntaa uhkaavia tekijöitä. Syyskuussa joukko tehtaan johtavia virkailijoita ja muita porvarillisia toimijoita päätti perustaa Varkauden suojeluskunnan.³¹

Samalla kun porvarit järjestäytyivät ja ryhtyivät toimiin paikallisten olojen rauhoittamiseksi, työväenliikkeen suosio Varkaudessa kasvoi. Työväenyhdistyksen johto vaihtui syksyllä 1917. Sen toiminnassa pitkään mukana olleiden paikkakuntalaisten tilalle tuli nuorempia ja muilta paikkakunnilta kotoisin olleita työläisiä. Samaan aikaan myös paikallisen punakaartin perustaminen tuli ajankohtaiseksi. Lokakuussa Varkauden punakaarti ryhtyi yhteistyöhön vallankumouksellisen työ- ja sotamiesten keskusneuvoston kanssa. Tämä tarkoitti muun muassa aseiden hankkimista. Kuukautta myöhemmin se jo toimi aktiivisesti johtajansa Matti Aution johdolla, joka organisoi Varkauden punakaartin yhä aggressiivisemmaksi muuttunutta toimintaa. Paikkakunnan työväenliike oli joutunut punakaartin käsiin. Suurlakon alettua marraskuussa Varkauden punakaarti miehitti paikkakunnan puhelimen sekä rautatieaseman. Myös aseiden etsinnät alkoivat. Lakon loppu huipentui Varkaudessa poliisipäällikkö Anttilan surmaamisyritykseen.³² Punakaarti oli ottanut paikallisen vallan käsiinsä.

5. Punakaarti paikallisen vallan kahvassa

Varkauden suojeluskunta oli hajonnut marraskuun suurlakon jälkeen. Aseistettujen poliittisten ryhmien kilpailusta ja yhteiskunnan epävakaa tilanteesta huolimatta tilanne Varkaudessa oli rauhallinen. Punakaarti nousi alkutalvella paikalliseksi järjestyksenpitäjäksi ja vahvisti asemaansa tammikuussa 1918 valtaamalla paikkakunnan tiedonvälityksen kannalta oleelliset paikat samaan aikaan kun Suomen väliaikainen vallankumousohallitus asetettiin 28.1.1918. Punakaarti oli epämääräisestä organisaatiostaan huolimatta toimiva, aseistettu ja suuren kannatuksen saanut ryhmä.³³ Varkauden kaartissa toimi kolme komentosuhteiltaan ja yhtenäisyydeltään vakiintumatonta komppaniaa. Niiden johtajat olivat saapuneet syksyllä paikkakunnalle eikä heillä siten ollut pitkäaikaista asemaa paikallisessa työväenjärjestössä eikä vanhoja suhteita

---

³¹ Varkauden valloitus 1933, 11–12; Soikkanen 1963, 618, 620–622.

³² Varkauden työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 21; Varkauden valloitus 1933, 13–14, 22; Hiltunen & Vihavainen 1945, 27–28; Hendolin 1980, 137; Soikkanen 1963, 622–626; Nevala 2003, 103, 105.

³³ Varkauden valloitus 1933, 43, 55; Soikkanen 1963, 629–632; Nevala 2004, 101.

työläisiin, kun Varkauden työväenyhdistyksen veteraanit vetäytyivät punakaartin toiminnasta. Punakaartilaiset taistelivat heitä yhdistävän aatteen puolesta. Innostus ja usko uuden paremman yhteiskunnan luomiseen ja yhteiskunnallinen katkeruus ajoivat heitä eteenpäin.³⁴

Punakaartin valtakausi Varkaudessa kesti noin kolme viikkoa. Sinä aikana kaarti surmasi kymmenen ihmistä. Heistä seitsemän kuului suojeluskuntaan, kaksi entisiin kaartilaisiin ja yksi voidaan ryhmitellä puolueettomaksi. Lisäksi ainakin kaksi ihmistä joutui murhayrityksen kohteeksi. Entisten punakaartilaisten työmies Pekka Koposen ja seppä David Högbergin surmat johtuivat riitautumisesta muiden kaartilaisten kanssa. Surmattu tehtaankaupanhoitaja Taavetti Ryhänen sai kantaa huonon elintarviketilanteen taakan, kun taas insinööri Harald Staffans oli vastustanut punakaartilaisia marraskuun suurlakon aikaisessa aseiden etsinnässä. Loput surmatuista olivat sodan loppuvaiheessa kaartin panttivankeina olleita suojeluskuntalaisia. Surmatekojen henkilövalinnat näyttävät johtuneen henkilökohtaisista syistä ja kielteisistä mielle yhtymistä. On epätodennäköistä, että punakaartin esikunta olisi laatinut ennakkolistaa surmattavista. Punakaartin väkivaltaisuus ulottui myös Varkauden lähistöllä oleviin maataloihin, joista haettiin elintarvikkeita.³⁵ Teot loivat pelkoa varkautelaisissa. Tiedot ryöstelystä ja väkivallasta levisivät talosta toiseen kulkijoiden ja lehtien mukana. Pelkoa porvareissa lisäsivät myös punakaartilaisten itse esittämät raa'at ja jälkikäteen katsottuna katteettomat uhkaukset.³⁶

Yleisestä väkivallasta, pelottelusta ja ryöstelystä huolimatta Varkauden tehtaanseurakunnan toimitilat ja työntekijät välttyivät punakaartin toimenpiteiltä. Valtakunnallisestikaan katsottuna papit eivät olleet tilastollisesti merkittävä väkivallan kohteeksi joutunut ryhmä.³⁷ Pappien kohteluun ja kohtaloon näyttävät vaikuttaneen ennemminkin henkilökohtaiset ja satunnaiset tekijät kuin ammattiryhmä.³⁸ Kirkon virallisen johdon antamien ohjeiden ja toimintamallien puuttuessa pastori Kivioja pyrki säilyttämään tehtaanseurakunnan toiminnan

---

³⁴ Soikkanen 1963, 630–635; Itkonen 2004, 121–122.

³⁵ Warkauden valloitus 1933, 28–30, 36, 43; Hendolin 1980, 139; Soikkanen 1963, 636–637; Itkonen 2004, 122.

³⁶ Warkauden valloitus 1933, 27, 69–70.

³⁷ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918; Kena 1979, 58–60; Huhta 2009, 11.

³⁸ Kena 1979, 60.

mahdollisimman normaalina. Hän sai kuitenkin kohdata monia vaikeuksia työssään sekä saarnaajana että koulun johtajana. Tammikuussa ja helmikuun alussa, kun Varkaus oli yksi 250:stä punaiselle puolelle jääneestä seurakunnasta, Kivioja selvitti koulussa syntyneitä ongelmia punakaartin johtajan Matti Aution kanssa. Koulussa oli ilmennyt kiusaamistapausta, jossa punakaartin johtajan tytär oli haukkunut surmatun tehtaankaupanhoitajan tytärtä lahtarin lapseksi ja sanonut tämän isän kuoleman olleen oikein. Naispuolinen alakoulunopettajatar oli puuttunut sanaharkkaan puhuttelemalla kiusaajaa. Kuultuaan tapauksesta Autio käski Kiviojaa antamaan opettajalle julkisen varoituksen. Aution mukaan opettajan ei olisi pitänyt puuttua tapaukseen. Kivioja ei kuitenkaan pitänyt julkista puhuttelua hyvänä vaihtoehtona ja neuvotteli Aution kanssa siitä, että opettaja sai vain yksityisen puhuttelun koulun johtajalta. Talven pakkasten aikana koulua vaivasi myös polttopuupula ja Kivioja kääntyi Aution puoleen asiassa. Kiristyneen tilanteen vuoksi koulu jouduttiin kuitenkin sulkemaan.³⁹ Kun vielä muutamia vuosia aiemmin Varkauden päätökset oli tehty Ahlström osakeyhtiön ja Varkauden porvarillisten vaikuttajien piirissä, tilanne oli kääntynyt sodan myötä pääläelleen. Autio ja punakaarti määräisivät nyt tahdin.

Ruukinseurakunnan toiminta ei häiriintynyt merkittävästi punaisten vallassaolon aikana. Punakaartin päällikkö Matti Autio antoi seurakunnan toimia eikä julkista jumalankieltämistä esiintynyt Kiviojan mukaan enemmän kuin aiempina vuosina. Jokainen perhe kastatti lapsensa ja otti osaa sodankin aikana järjestettyihin toimituksiin. Kivioja järjesti myös perinteiset jumalanpalvelukset punaisten vallassaolon aikana. Uskonto tai seurakunta eivät olleet Varkauden punakaartin silmätikkuna, vaikka kansanvaltuuskunta olikin esittänyt jyrkkää kritiikkiä kirkkoa kohtaan.⁴⁰

Paikkakunnan yleisestä levottomuudesta ja porvareiden tuntemasta pelosta kertoo se, että kun valkoiset joukot saapuivat valloittamaan Varkautta 20. päivänä helmikuuta, osa porvareista oli piiloutuneena kellareihin. Suojassa oli myös pastori Kivioja. Hän ei ollut punaisten vallassaolon aikana julkisesti valinnut puoltaan eikä auttanut aineellisesti kumpaakaan sodan osapuolta. Kuitenkin tietyt seikat puhuvat Kiviojan kuulumisesta valkoiselle puolelle. Jo virkansa puolesta pastori kuului paikkakunnan arvostetuimpien ihmisten joukkoon

---

³⁹ Varkauden valloitus 1933, 41.

⁴⁰ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1917–1918; Kena 1979, 59–64; Hentunen 2005, 26–27, 79.

ja hänen ystäväpiirinsä muodostui paikkakunnan oikeistolaisista ja johtavista virkamiehistä. Ollessaan piiloutuneena kellarissa muiden valkoisten kanssa Kivioja toivoi suojeluskunnan joukkojen valloittavan paikkakunnan pian.⁴¹

6. Varkauden valtaus ja sitä seuranneet rankaisutoimet

Varkauden valtaus huipentui illalla 21.2.1918 Ahlström Osakeyhtiön omistamalle massatehtaalle. Muilta paikkakunnilta tulleet suojeluskuntalaiset vangitsivat taistelun päätyttyä noin 700–1 200 punaista. Heidän joukossaan ei ollut punaisiin lukeutuvia naisia tai lapsia, jotka suojeluskunta oli käsenyt kotiin heti saatuaan massatehtaan hallintaansa. Vangitut miehet koottiin riviin.⁴² Heistä osa sai surmansa heti valtauksen tapahduttua niin sanotuissa Huruslahden arpajaisissa, mutta suurimman osan vangituista suojeluskuntalaiset siirtivät odottamaan tutkintaa.⁴³

Vangituista punakaartilaisista osa ammuttiin jo valtausyönä. Tutkijat ovat arvioineet, että noin kahdeksankymmentä punaista sai surmansa valtauksen tapahduttua Huruslahdella tai muuten heti valtauksen jälkeen tapahtuneissa ammunnoissa.⁴⁴ Öiset ammunnat jäällä sahan palamisen loimussa jäivät monien mieleen. Näin Huruslahden arpajaisiksi nimetty tapahtuma jäi elämään kertomusperinteessä.⁴⁵ Kertomuksen mukaan joka kymmenes mies sai jäällä surmansa.⁴⁶ Epäselväksi kuitenkin jää, ammuttiinko rivistä mekaanisesti joka kymmenes vai oliko jäällä paikallisia tunnistajia, jotka erottelivat rivistä pahimpina pitämänsä punakaartilaiset.⁴⁷ Ensimmäisten joukossa ammuttiin kuitenkin Varkauden punakaartin johtaja Matti Autio, Savonlinnan punakaartin päällikkö Parkkinen sekä varkauteen kaupanhoitaja Kaarlo Lähteenmäki.⁴⁸ Täsmällistä ja selkeää kuvaa yön tapahtumista ei ole mahdollista hahmottaa.

Massatehtaat sijaitsivat Varkauden sydämessä Päiviönsaarella, minne oli sijoitettu Varkauden ruukkiyhdykskunnan kannalta tärkeät tilat ja

---

⁴¹ Warkauden valloitus 1933, 30–40; Hendolin 1980, 168–170; Soikkanen 1963, 640; Hentunen 2005, 78.

⁴² Warkauden valloitus 1933, 108; Soikkanen 1963, 642.

⁴³ Warkauden valloitus 1933, 108, 110.

⁴⁴ Tikka 2004, 238.

⁴⁵ Kekäläinen 1973, 173; Hendolin 1980, 153.

⁴⁶ Moilanen 1955, 12; Kekäläinen 1973: 173.

⁴⁷ Soikkanen 1963, 644; Nevala 2003, 107; Itkonen 2004, 125; Tikka 2004, 232–233; Wirilander 2008, 690–691.

⁴⁸ Nevala 2003, 107; Tikka 2004, 233.

toiminnot. Vangittujen suuri määrä asetti haasteita heidän sijoittamiselleen. Varkaudessa oli tehtaiden omistuksessa suuria tiloja, joihin vangitut olisi voitu sijoittaa. Paikkakunnalla oli kuitenkin suuri joukko myös muilta paikkakunnilta tulleita suojeluskuntalaisia, jotka tarvitsivat majoitus- ja huoltotiloja. Tehdasalue toimikin ainakin osittain valkoisten joukkojen huoltopaikkana, sillä muun muassa tehtaiden vieressä sijainnutta suurta kansankeittiötä käytettiin valkoisten muonitus- ja lepopaikkana.⁴⁹ Valloittajat sijoittivat vangit massatehtaan lähellä Päiviönsaarella sijainneeseen kirkkorakennukseen ja muutaman kilometrin päässä Taulumäellä olleeseen Varkauden työväenyhdistyksen taloon.⁵⁰ Luultavasti kaikki vangitut eivät olisi mahtuneet samaan paikkaan.⁵¹ Talovalintoja voi selittää se, että työväentalo oli tyhjillään, kun huomattava osa Varkauden työväenliikkeeseen kuuluneista henkilöistä oli joutunut suojeluskunnan vangeiksi.⁵² Kirkko taas sijaitsi lähellä tehtaita. Se kuului kuitenkin tehtaanseurakunnan hallintaan ja periaatteessa saarnaaja Yrjö Kiviojan määräysvaltaan. Kirkon määräyssuhteet olivat Varkaudessa kuitenkin mutkikkaammat kuin monissa itsenäisissä seurakunnissa. Varkauden ruukinseurakunta kuului edelleen Leppävirran seurakuntaan. Lisäksi Ahlström Osakeyhtiö tuki merkittäväillä rahasummilla Varkauden ruukinseurakunnan toimintaa.

Valloitusta seuranneena päivänä suojeluskunta muodosti Varkauteen tuomioistuimen tutkimaan vangittuja ja jakamaan heille tuomioita. Savon rintaman ylipäällikkö kenraali Ernst Löffström-Toll määräsi perustettavaksi kenttätuomioistuimen, joka lopetti toimintansa maaliskuussa, mutta toimeenpani rangaistuksia huhtikuun lopulle saakka.⁵³ Tuomioistuin koostui rantasalmelaisesta asessori E. V. Sopasesta, varatuomari Brotheruksesta sekä Savonlinnan suojeluskunnan päälliköstä, insinööri Ensi Somersalosta.⁵⁴ Jaettuihin tuomioihin vaikuttivat lausunnoillaan myös korkeissa viroissa olleet varkautelaiset, joihin lukeutui muun muassa työnjohtajia ja koulun opettaja Matti Karttunen.⁵⁵ Paikkakuntalaisia kuulemalla kenttätuomioistuin pyrki saamaan kuvan

---

⁴⁹ Varkauden valloitus 1933, 108.

⁵⁰ Varkauden valloitus 1933, 108; Kekäläinen 1973, 172–173; Hendolin 1980, 143; Nevala 2003, 108;

Tikka 2004, 234; Wirilander 2008, 691.

⁵¹ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918.

⁵² Moilanen 1955, 12.

⁵³ Tikka 2004, 234–235.

⁵⁴ Nevala 2003, 108; Tikka 2004, 234.

⁵⁵ Kekäläinen 1973, 301; Hendolin 1980, 142.

tuomittavista ja heidän sidoksistaan punakaartiin. Oikeutta varkautelaiset eivät jakaneet keskenään, mutta paikallisen väestön henkilökohtaisilla suhteilla ja aiemmilla kokemuksilla näyttää olleen vaikutusta punaisten kohtaloihin.⁵⁶ *Jaakko Paavolaisen* mukaan pappien osuutta valkoiseen terroriin ja jaettavien tuomioiden perusteisiin ei ole saatu selville tutkimuksissa. Hänen mielestään on kuitenkin todennäköistä, että useat papit antoivat punavankien kohtaloihin vaikuttaneita lausuntoja. Lisäksi monien pappien on täytynyt olla selvillä teloituksista.⁵⁷ *Marko Tikan* selvityksen mukaan papisto ei toiminnut missään kenttätuomioistuimessa. Näin se oli ainoa yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti merkittävä ammattiryhmä, joka ei osallistunut virallisesti tuomioistuinten toimintaan.⁵⁸ Varkaudessa pastori Kivioja kuitenkin tiesi, mitä tehtaankirkossa tapahtui. Hän antoi kenttätuomioistuimen kokoontua kirkon sakastissa ja suojeluskunnan käyttää sitä vankitilana.

Varsinaiset kuulustelut tapahtuivat kirkon sakastissa, virkailijoiden asuintaloissa ja myöhemmin myös kirkon lähellä sijainneessa seurantalons ravintolahuoneessa Päiviönsaarella.⁵⁹ Kirkko oli alkuvuodesta ollut suljettuna neljänä pyhänä kapinaliikkeen vuoksi.⁶⁰ Viitteitä kirkon häirinnästä punaisten valtakaudella ei ole. Kirkko ja saarnaaja saivat toimia suhteellisen normaalisti ottaen huomioon yleiset liikkumiskiellot ja puutteen muun muassa polttopuista. Punaisten valtakausi kesti Varkaudessa noin kuukauden, mutta paikkakunta oli käytännössä ollut punakaartin hallinnassa jo ennen sisällissodan virallista alkua tammikuussa. Tänä aikana neuvotteluyhteys säilyi Kiviojan ja punakaartin johdon välillä, vaikka saarnaaja oli havainnut työväestössä esiintyvän kriittistä suhtautumista kirkkoon.⁶¹ Mikäli kirkko olisi joutunut punaisen terrorin kohteeksi, olisi siitä säilynyt dokumentteja. On todennäköistä, että kirkko oli suljettuna valkoisten vallattua Varkauden kenttätuomioistuimen kokoontumisen ja tuomioiden jakamisen vuoksi. Mikäli kirkon käyttäminen vankien sijoituspaikkana heti valtauksen tapahduttua olisi ollut pikainen tilapäisratkaisu, heidät olisi voitu siirtää myöhemmin muihin tiloihin. Näin ei kuitenkaan

---

⁵⁶ Hendolin 1980, 137, 142, 144; Nevala 2003, 108, 113; Tikka 2004, 239; Wirilander 2008, 691.

⁵⁷ Paavolainen 1974, 143; Kena 1979, 50.

⁵⁸ Tikka 2004, 324.

⁵⁹ Kekäläinen 1973, 175, 177; Tikka 2004, 234.

⁶⁰ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918.

⁶¹ VaSA II D.d:1 kert srk:n tilasta 1918; Varkauden valloitus 1933, 41.

tapahtunut vaan kirkko palveli kenttätuomioistuimen tarpeita.⁶² Myös kuulustelut tapahtuivat kirkon sakastissa.⁶³ Varkauden kirkon käyttö vankitilana ei ollut täysin ainutkertaista, sillä tuomioistuin kokoontui esimerkiksi Hollolan kirkossa.⁶⁴

Varkauden kenttätuomioistuin käsitteli kaikkiaan 1 254 vangin asiaa. Kuulustelutahti oli ripeä. Useimpina päivinä kuultavia oli 70–80 henkeä. Kuulustelujen tarkoituksena oli pääasiassa identifoida ja luokitella vangitut heidän aiemman käytöksensä ja toimintansa perusteella. Yli kaksisataa vankia kävi kuultavana useita kertoja. Vapaaksi tuomioistuin päästi 769 henkeä, mikä oli noin kaksi kolmasosaa kaikista kuulustelluista. Suuri osa heistä oli Varkaudessa pitkään asuneita vanhempia työmiehiä, jotka eivät itse olleet aktiivisesti osallistuneet kapinaan. Kaikkiaan 383 henkeä pidätettiin. Heitä syytettiin punakaartilaisuudesta ja yleensä myös jostakin väkivallanteosta. Kuolemantuomion kenttätuomioistuin langetti 87 miehelle. He olivat punakaartin ylemmän päällystön edustajia, jotka olivat osallistuneet myös takavarikointeihin ja surmiin. Heidän lisäksi 11 miestä ammuttiin ilman tuomioistuimen antamaa kuolemantuomiota.⁶⁵ Vankileirille ja muille paikkakunnille tuomioistuin lähetti 221 ihmistä.⁶⁶

Heti valloituksen ja kenttätuomioistuimen päätösten jälkeen surmansa saaneiden punaisten luku vaihtelee eri tutkijoiden kesken. *Marko Tikka* on päätenyt tutkimuksessaan 170–180 henkeen. Lukuun sisältyvät heti valtauksen jälkeen tapahtuneet rankaisutoimet, joissa kuoli noin 80 punaista, sekä kenttätuomioistuimen langettamat tuomiot.⁶⁷ Työväen muistitiedossa on kulkenut tieto yhteensä noin 350–400:sta valloitusyönä ja tuomioistuimen toimesta ammutusta.⁶⁸ Luku on kuitenkin todennäköisesti liian suuri. *Hannu Soikkanen* arvioi kaikkien Varkaudessa ammuttujen punaisten määräksi noin 200 ja *Jaakko Paavolainen* 210 henkeä.⁶⁹ Tutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että valloitusyönä

---

⁶² Kekäläinen 1973,

⁶³ Tikka 2004, 234.

⁶⁴ Paavolainen 1974, 135.

⁶⁵ Tikka 2004, 234–238.

⁶⁶ Soikkanen 1963, 645.

⁶⁷ Tikka 2004, 238.

⁶⁸ Nevala 2003, 109.

⁶⁹ Soikkanen 1963, 647; Nevala 2003, 109.

surmattiin noin 80 henkeä, mutta kenttätuomioistuimen määräämästä kuolemantuomioiden luvusta ei ole yksimielisyyttä.⁷⁰

Suojeluskunnan ja kenttätuomioistuimen Varkaudessa toteuttamat rankaisutoimet olivat tyypillisiä sotatoimiin liittyviä toimenpiteitä. Erityiseksi ne teki kuitenkin se, että asukaslukuun suhteutettuna talven ja kevään 1918 aikana paikkakunnalla toteutetut rankaisutoimet olivat Suomen synkimmät.⁷¹ Teloitettujen osuudeksi paikkakunnan miesväestöstä muodostui 10.2 prosenttia.⁷² Varkauteen oli ennen sisällissotaa tullut ulkopuolista työvoimaa ja vuoden 1918 alussa muiden punakaartien jäseniä. Täten kaikki paikkakunnalla valloituksen aikaan oleskelleet punaiset eivät olleet tehtaanseurakunnan kirkonkirjoissa, joihin 1918 oli merkitty 1 667 henkeä. Joukossa oli Joroisten ja Leppävirran alueella asuvia ihmisiä, jotka saattoivat työskennellä tehtaalla. Varkaudessa oli tuolloin myös suhteellisen pieni joukko venäläisiä ja muuta liikkuvaa väkeä.⁷³

Sytä valkoisten toteuttamaan laajaan terroriin oli monia. Valkoiset olivat katkeria punaisten marraskuun 1917 suurlakon jälkeen aina Varkauden valloitukseen saakka suorittamista väkivaltaisuuksista. Aseiden etsintä, ruokaryöstöt läheisistä maataloista, kulkurajoitteet ja elämän muu rajoittaminen sekä tapot olivat jääneet ihmisten mieliin. Pelko ja pettymys kasvattivat vihaa ja katkeruutta. Punaiset olivat myös uhkailleet väkivaltaisilla toimilla vallassaolokautenaan, vaikka ne olivatkin jääneet toteuttamatta.⁷⁴ Lehdistön ja ihmisten liikkuvuuden välityksellä muualla Suomessa tapahtuneet väkivallanteot kantautuivat varkautelaisten korviin. Suojeluskunnan ja kenttätuomioistuimen toimien taustalla oli halu rangaista syyllisiä ja varmistaa, että vastaavaa kansannousua ei enää nähtäisi. Ne kokivat syyllisten rankaisemisen omaksi oikeudekseen ja myös velvollisuudekseen. Kaikkia työläisiä valkoiset eivät luokitelleet pahimman luokan rikollisiksi vaan suojeluskuntalaiset syyttivät useimpia sokeudesta. Työväki ei ollut ymmärtänyt, miten vääristynyt heidän ajamansa aate oli. Heidän olisi tullut tiedostaa tämä ja luovuttaa johtajansa valkoisille.⁷⁵

---

⁷⁰ Nevala 2003, 109.

⁷¹ Paavolainen 1974, 133; Nevala 2003, 109; Wirilander 2008, 691.

⁷² Paavolainen 1974, 133.

⁷³ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918.

⁷⁴ Paavolainen 1974, 148; Nevala 2003, 110.

⁷⁵ Varkauden valloitus 1933, 110.

Suojeluskunnasta muodostui Varkaudessa merkittävä yhteiskunnallinen tekijä. Paikkakunnalle jäi valtauksen jälkeen Savonlinnan komppania ja ensimmäiseksi suojeluskunnan paikallispäälliköksi ryhmä nimitti Bertel Heikelin. Suojeluskunta valvoi tiukasti Varkauden elämänmenoa ja mielipiteitä. Oikeistolaisia halveksiva puhe tai kaupanhoitaja Lähteenmäen kuolemantuomion arvostelu johti välittömään kuulusteluun suojeluskunnan esikunnassa. Talven tapahtumat olivat hyvin muistissa, minkä vuoksi valkoisiin lukeutuneet olivat epäluuloisia työväestöä kohtaan. Samanlaista episodua ei haluttu enää nähdä. Keväällä muualle Suomeen lähteneet varkauteilaiset suojeluskuntalaiset palasivat kotiin ja into suojeluskunnan toimintaan sekä maanpuolustukseen kasvoi. Kaikki tehtaan virkailijat ja osa työntekijöistäkin liittyivät suojeluskuntaan. Jälkimmäisistä suurin osa oli äskettäin Varkauteen muuttaneita maalaisia tai jo aiemmin punakaartia vastustaneita paikkakuntalaisia.⁷⁶

7. Hautaamistarpeen huomattava kasvu 1918–1919

Tehtaan ja suojeluskunnan johtohenkilöiden ohella tehtaanseurakunnan pastori oli kuulunut perinteisesti sääty-yhteiskunnan ylimpään kerrokseen. Sisällissota aiheutti tehtaanseurakunnan toimintaan muutoksia. Kirkossa ei järjestetty jumalanpalveluksia neljänä sunnuntaina Varkauden valtauksen jälkeen. Sisällissodan tapahtumat vaikuttivat myös siihen, että kirkollisia toimituksia ei suoritettu helmikuun 18. päivän ja maaliskuun 3. päivän välisenä aikana.⁷⁷ Papin johtaman tehtaanseurakunnan toiminta oli perinteisten hengellisten tehtävien osalta lamaannuksissa noin kaksi viikkoa Varkauden valloituksen jälkeen. Oletettavasti diakonissat työskentelivät tehtaan hotellille pystytetyssä sairaalassa hoitaen haavoittuneita. Valkoiset valloittajat olivat tuoneet mukanaan oman lääkärin, sairaanhoitajia ja avustajia, jotka auttoivat pääasiassa valkoisia, mutta myös ainakin joitakuita yksittäisiä punaisia. Valloitusyönä valkoisten joukoista haavoittui noin viisikymmentä miestä. Diakonissojen työ ei päättynyt sotilaiden hoitamiseen vaan apua tarvittiin kipeästi monissa varkauteilaisperheissä. Pulaa oli elintarvikkeiden lisäksi muista perustarpeista. Useista perheistä mies oli kuollut

---

⁷⁶ Soikkanen 1963, 648.

⁷⁷ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918; Hentunen 2005, 78.

tai vangittuna. Epävarmuus toimeentulosta ja suru koskettivat monia varkautelaisia perheitä, mikä näkyi diakonissojen työssä.⁷⁸

Seurakunnille aiheutui sodasta lisätehtäviä ja samalla ne joutuivat etsimään omaa paikkaansa uudessa tilanteessa. Kirkko oli osa ihmisten elämää eikä voinut jäädä tapahtumien ulkopuolelle.⁷⁹ Hautajaiset olivat olennainen osa papin ja seurakunnan toimintaa, vaikka omaisilla oli perinteisesti suuri osuus hautajaisten järjestelyissä. Kirkon tehtäväksi hautaamisessa jäivät merkintöjen tekeminen kirkonkirjoihin, haudan kaivaminen, ruumiin siunaaminen sekä ruumissaarnat ja kirkonkellojen soittaminen. Vähimmillään papin tehtävänä oli vain ruumiin siunaaminen. Käytännössä ruumissaarnat ja hautajaispuheet eivät olleet kovin yleisiä, sillä omaiset joutuivat maksamaan niistä erikseen. Ihmiset pitivät kuitenkin kirkollista siunaamista ja hautaamista kirkon vihkimään maahan yleisesti tärkeänä. Varkautelaiset työläisperheet halusivat myös kunnioittaa sisällissodassa kuolleita omaisiaan soittamalla kirkonkelloja heidän muistokseen.⁸⁰

Varkauden valloituksen ja kenttätuomioistuimen langettamien kuolemantuomioiden myötä hautaamistarve kasvoi. Sukulaiset ja ystävät kiersivät valtausta seuranneina päivinä etsimässä ja tunnistamassa omaisiaan Huruslahden jäällä olleista ruumiskasoista sekä maaliskuun kuluessa kenttätuomioistuimen kokoontumispaikan lähellä sijanneilta tukkikasoilta, joita suojeluskunta käytti kuolemantuomioiden toteutuspaikkana.⁸¹ Omaisten tehtävänä oli ilmoittaa kuolleet kirkkoherralle. Kaikki Varkaudessa kuolleet punaiset, noin kaksi sataa henkeä, eivät olleet kirjoilla Varkauden ruukinseurakunnassa. Heitä ei myöskään mahdollisesti haudattu Varkauteen. Todennäköistä on, että osaa kuolleista punaisista ei haudattu millekään hautausmaalle. Luultavasti ainakin joidenkuiden Huruslahden jäällä ammuttujen viimeiseksi leposijaksi koitui Pirtinvirta. Varkauteen kaivettiin punaisten joukkohauta, johon päätyi monia tuntemattomaksi jääneitä vainajia. Pappi ei ollut heitä siunaamassa.⁸² Tätä johtopäätöstä tukee se, että kirkollisia toimituksia ei ollut Varkauden ruukinseurakunnassa helmikuun 18.

---

⁷⁸ Varkauden valloitus 1933, 80, 112; Hendolin 1980, 142–143, 146, 149–150.

⁷⁹ Haapala 2009b, 17.

⁸⁰ Kekäläinen 1973, 175; Poteri 2009, 27, 53–54.

⁸¹ Kekäläinen 1973, 175, 177; Hendolin 1980, 153.

⁸² Hendolin 1980, 144; Hentunen 2005, 77.

päivän ja maaliskuun 3. päivän välisenä aikana.⁸³ Osa teloitetuista on kuitenkin voinut saada kirkollisen siunaamisen. Ruumiit säilyivät pakkasilla hyvin ja kirkkolain mukaan hautaus tuli toimittaa viimeistään puolen vuoden kuluttua kuolemasta. Hautaaminen tapahtui yleensä sen seurakunnan hautausmaahan, joka oli vainajan kuolin- tai kotipaikkakunta tai jossa hänellä oli kiinteää omaisuutta. Varkaudessa suurin osa sisällissodassa kuolleista haudattiin Yläkankun hautausmaalla sijainneeseen yhteishautaan. Lutilan hautausmaalle haudattiin yksi vainaja ja kahdeksan punaista Varkauden vanhimmalle hautausmaalle Pirtinniemeen, jota kutsuttiin myös tehtaan hautausmaaksi.⁸⁴ Varkauden tehtaanseurakunnan väkiluku väheni 1918 edellisvuodesta 28 hengellä.⁸⁵ *Heidi Hentunen* toteaa pro gradu -tutkielmassaan, että kaikista Varkaudessa vuoden 1918 aikana kuolleista 44.4 prosenttia oli punaisia; suurin osa heistä oli kuollut Varkauden valloituspäivänä 21.2.1918. Suurin osa sai surmansa heti valloitusta seuranneissa teloituksissa. Muille kuolinsyyksi on merkitty kaatuminen taisteluissa, sotasairaala, sotavankila, vankileiri ja ammuttu. Yhtä lukuun ottamatta kaikki olivat sosiaaliselta asemaltaan työmiehiä. Ainoan poikkeuksen tilastoissa muodosti suntion poikaa koskenut maininta.⁸⁶

Työläiset kokivat ruumiiden arvokkaan kohtelun ja kirkollisen siunaamisen tärkeäksi. Vanhan perinteen mukaan ajateltiin, että kirkon siunausta vaille jääneet vainajat eivät päässeet taivaaseen vaan jäivät harhailemaan elävien pariin. Työläisten muistelmien mukaan muiston kunnioittaminen vaati vainajan asianmukaista hautaamista ja hautapaikkaa. Tämäkin osaltaan selittää työväestön halua haudata läheisensä siunattuun kirkkomaahan.⁸⁷

Toisen puolen hautajaisista muodostivat suojeluskunnan järjestämät valkoisten sankarihautajaiset. Näissä tilaisuuksissa kirkon tehtävänä oli tarjota tilat tapahtumille. Varkauden valloituksen yhteydessä kuoli noin 15 valkoista.⁸⁸ Joukossa oli sekä paikkakuntalaisia että Varkauden ulkopuolelta saapuneita valloittajia. Viitteitä sankarihautajaisten viettämisestä Varkaudessa heti valtauksen jälkeen ei ole, mutta valtausyönä surmansa saanut piirilääkärin poika Helge

---

⁸³ Hentunen 2005, 78.

⁸⁴ Soikkanen 1963, 705; Hentunen 2005, 51; Poteri 2009, 27, 246.

⁸⁵ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1917–1918.

⁸⁶ Hentunen 2005, 50–51.

⁸⁷ Peltonen 1996, 230–231, 238–239.

⁸⁸ Varkauden valloitus 1933, 111–112.

Nykopp haudattiin 27.2. Kuopion sankarihautaan sankarihautajaisten juhlallisina menoin.⁸⁹ On mahdollista, että Varkauden valtauksen yhteydessä surmansa saaneet suojeluskuntalaiset siunattiin haudanlepoon muilla paikkakunnilla.

---

⁸⁹ Poteri 2009, 107–110.

II Elämää sisällissodan varjossa 1918–1919

1. Kahtia jakautunut Varkaus ja sodan synnyttämät muistot

Varkauden suojeluskunta ja tehdas lähtivät järjestämään paikkakunnan arkea valtauksen jälkeen maaliskuussa 1918. Suojeluskunta oli noussut Varkauden oikeudelliseksi, poliittiseksi ja sotilaalliseksi vallanpitäjäksi, jonka kanssa tehdas toimi hyvässä yhteisymmärryksessä.⁹⁰ Paikkakunnan hierarkia oli taas palautunut vallankumousvuotta edeltäneeseen aikaan.

Pian Varkauden valloituksen jälkeen valkoisten joukkojen komentaja Löffström-Toll kokosi tehtaiden insinöörit neuvottelemaan paikkakunnan tulevaisuudesta. Komentajan ehdotuksesta ja sotatila-asetuksen turvin työt tehtaalla alkoivat nopeasti.⁹¹ Sodan molemmat osapuolet toivoivat paikallisen tilanteen nopeaa rauhoittumista ja tehdas halusi minimoida sodan aiheuttamat tuotannolliset tappiot.⁹² He uskoivat töihin palaamisen vähentävän myös ihmisten lisääntyntä liikkuvuutta ja ohjaavan paikallisen väestön ajatukset tulevaisuuteen. Kaikki työläiset, jotka eivät olleet kenttätuomioistuimen hallussa, veloitettiin tulemaan töihin.⁹³

Suojeluskunta halusi taata paikkakunnan rauhoittumisen ja lakkautti uhaksi kokemansa työläisten puolestapuhujana, harrastustoiminnan virittäjänä ja identiteetin rakentajana toimineen paikallisen työväenyhdistyksen. Se takavarikoi myös yhdistyksen omaisuuden. Toiminnan taustalla oli valkoisten käsitys työväenyhdistyksen punakaartin kanssa tekemästä yhteistyöstä sekä halu rangaista kapinoitsijoita. Suojeluskunnan tavoitteena oli taata paikkakunnan järjestys pitämällä langat tiukasti omissa käsissä. Työväenyhdistyksen toiminta oli käytännössä mahdotonta myös siksi, että merkittävä osa Varkauden yhdistyksen jäsenistä oli vangittuina. Lopetettuaan toimintansa paikallinen kenttätuomioistuin lähetti osan tuomitusta suorittamaan rangaistustaan muille paikkakunnille rakennetuille vankileireille.⁹⁴

Sisällissota repi kansan kahtia ja juopa sosiaalisten ryhmien välillä kasvoi entistä suuremmaksi. Työläiset kokivat valloittajien toiminnan

---

⁹⁰ Paavolainen 1974, 148.

⁹¹ Varkauden valloitus 1933, 110, 116; Soikkanen 1964, 644, 647; Nevala 2003, 113.

⁹² Schybergson 1992, 116.

⁹³ Varkauden valloitus 1933, 113; Soikkanen 1963, 647.

⁹⁴ Moilanen 1955, 12; Hendolin 1980, 150; Soikkanen 1963, 648; Nevala 2003, 112–113.

epäoikeudenmukaiseksi, kun taas suojeluskuntalaiset tunsivat rankaisemisen omaksi velvollisuudekseen voidakseen taata paikkakunnan turvallisuuden ja estääkseen vallankumousyrityksen toistumisen. Sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen tapahtuneet väkivaltaisuuDET jättivät syvät jäljet ihmisiin ja vaikuttivat varkautelaisten elämään vielä pitkään sodan virallisesti loputtua toukokuussa 1918.⁹⁵ Sekä punaiset että valkoiset tunsivat katkeruutta tapahtuneesta, surua kokemistaan menetyksistä ja huolta tulevasta. Aatteellisista eroista ja tapahtuneista teoista huolimatta varkautelaisten oli tulevaisuudessa pystyttävä toimimaan samalla paikkakunnalla. *Joel Lehtosen* kirjoittamassa teoksessa *Kuolleet omenapuut* Aapeli Muttinen pohti kysymystä Varkauden valloituspäivänä:

Sillä vapaus, millä hinnalla se saadaankin? Verellä.. Veljesverellä. Miten, miten tällaisesta voi koskaan tulla pysyvää rauhaa? Ja kuinka voi ihmisen kallo ymmärtää tämän veljesten raivon toisiaan vastaan?⁹⁶

Menneiden kuukausien tapahtumat tuntuivat ihmisistä epätodellisilta. Sisällissotaan päätyminen oli tavallisille ihmisille ollut lopulta yllätys, vaikka yhteiskunnallinen tilanne oli kärjistynyt jo ennen itse sotaa. Kyseessä oli ollut poliittinen kriisi, joka oli saanut lisäpontta alueellisista kysymyksistä.⁹⁷

Yhteiskunnan hajoamisen ohella tapahtui kansankirkon hajoaminen. Kirkko oli tiivis osa yhteiskuntaa eikä se voinut jäädä tapahtumien ulkopuolelle. Paikallisella tasolla papit olivat vaikean tilanteen edessä. Seurakunnan muodostivat sekä punaiset että valkoiset ja papin olisi pitänyt pystyä palvelemaan kaikkia seurakuntalaisia. Kun papit eivät saaneet selvää ohjeistusta kirkon johdolta, joutui jokainen tekemään omat ratkaisunsa vaikeassa tilanteessa. Kirkosta onkin piirtynyt historiaan kuva valkoisena kirkkona. Varkaudessa tehtaanseurakunta sai paikkakuntalaisten silmissä valkoisen leiman sen tarjottua kirkkotilansa punavankien säilyttämiseen. Vankien pitäminen seurakunnan tiloissa jätti pysyvät jäljet paikkakunnan työväestön ja kirkon suhteisiin.⁹⁸ Työläisten muistikertomusten mukaan punavangit viettivät aikaansa valtauksen

⁹⁵ Nyysönen 1996, 31; Haapala 2009b, 21; Hoppu 2009, 199.

⁹⁶ Lehtonen 1918, 69.

⁹⁷ Haapala 1995, 242.

⁹⁸ Kekäläinen 1973, 175–177; Hendolin 1980, 31–35, 144.

jälkeen tilanahtauden vuoksi niin kirkon penkeillä, alttarilla kuin saarnatuolissakin.⁹⁹ *Uno Pekka Kekäläinen* kuvaa muistelmateoksessaan Poika maailman hartioilla Varkauden ruukinseurakunnan kirkon oloja seuraavasti:

Kirkossa, joka punaisten lyhyen vallassaolon aikana oli koko ajan saanut olla sille kuuluvassa tehtävässä, vallitsi nyt kaikkea muuta kuin Kristuksenopin mukainen meininki. Se oli tungokseen asti täynnä vankeja, jotka istuivat tai makailivat penkeillä tai lattialla. Alttarikehäkin oli aivan täynnä miehiä, joista muutamat olivat riisuneet yltään paidan, etsien ja surmaten syöpäläisiä, joita oli alkanut vankeihin ilmaantua. Saarnatuolissa oli kiväärimies vartiossa pitäen silmällä vankien touhuja ja laulaen Jääkärien ikävää.¹⁰⁰

Kirkon käyttö vankilana tuntui monista absurdilta. *Kekäläisen* kuvauksesta käy ilmi, että hän koki kirkon ”vankileirinä” käyttämisen olleen vastoin kirkon oppia ja tarkoitusta. Myös vartijat kirkon ovilla, alttarilla ja saarnatuolissa kiväärin kädessään jäivät työläisten mieliin. Erään muistikertomuksen henkilö kuvailikin kokemustaan sanoen: ”Se oli elämäni ainutlaatuisin kirkossa käynti.”¹⁰¹

---

⁹⁹ Hendolin 1980, 34, 144.

¹⁰⁰ Kekäläinen 1973, 177.

¹⁰¹ Hendolin 1980, 144.

Varkauden valloituksen jälkeen työläisiä sijoitettiin ruukinseurakunnan kirkkoon odottamaan kenttätuomioistuimen päätöstä. Kuva Hannu Itkosen teoksesta Varkautelaisten vuosisata.

2. Tehtaanseurakunnan uudelleen muotoutumisen vaihe

Sisällissotaan saakka tehtaanseurakunnan pastorina toiminut Yrjö Kivioja haki eroa tehtävästään Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulilta toukokuussa 1918. Hän koki kaksoisvirassa olleen sekä kirkollisissa että koulua koskevissa asioissa ylitsepääsemättömiä epäkohtia, joita hän ei yrityksistään huolimatta ollut pystynyt korjaamaan. Kiviojan päätökseen vaikuttivat suuresti myös sisällissodan aikaiset tapahtumat, jotka olivat hänen mukaansa tehneet järkyttävän vaikutuksen sekä häneen itseensä että papin perheeseen.¹⁰²

Yhdistetyn tehtaansaarnaajan ja kansakoulunopettajan määräaikainen tehtävä Varkauden tehtaanseurakunnassa julistettiin haettavaksi kesäkuussa 1918. Toimen oli määrä kestää seuraavan vuoden toukokuuhun asti, jolloin virka täytettäisiin vakinaisesti. Valintaprosessi sujui nopeasti ja jo heinäkuussa päätös saatiin valmiiksi. Hakijoiden joukosta Ahlström osakeyhtiön johtokunta valitsi tehtävään pastori Veikko Ilmari Koiviston Lavansaarelta, missä

¹⁰² OMA OTA Ea:245 Kivioja Kuopion tklille 18.5.1918.

hän oli toiminut saarnaajana ja kansakoulun johtajaopettajana. Koivisto oli tehnyt myös opintomatkoja muun muassa Pohjoismaihin, Saksaan ja Englantiin. Tuomiokapituli hyväksyi tehtaan valinnan. Koivisto sai elokuussa siirtokirjan Savonlinnan hiippakunnasta ja siirtyi Varkauteen.¹⁰³ Ennen Koiviston saapumista tehtaanseurakunnan pakollisia tehtäviä hoitivat oman työnsä ohella Leppävirran papit.¹⁰⁴

Pastori Veikko Koiviston myötä Varkauden tehtaanseurakunnassa alkoi muotoutua uusi vaihe. Koivisto oli saanut vaikutteita työhönsä 1910-luvun jälkipuoliskolla Suomeen rantautuneesta setlementtiliikkeestä, jonka tarkoituksena oli työskennellä teollisuusväestön uskonnollisten, siveellisten ja yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttämiseksi. Sosiaalista kristillisyyttä korostavalla työllä liike halusi luoda yhteyttä erilleen repeytyneen kansan parissa.¹⁰⁵ Teollisuusseutujen evankelioimisessa aloitti kristillisyyhteiskunnalliset esitelmätilaisuudet Varkaudessa helmikuussa 1919. Seuran sihteeri Sigfrid Sirenus ja kouluneuvos J. H. Tunkelo saapuivat paikkakunnalle pitämään kolmipäiväisen esitelmäsarjan. Luennot muodostuivat vuosittaiseksi perinteeksi Varkaudessa. Tehdas tuki seuran vierailuja sekä taloudellisesti että tarjoamalla tilat luentojen pitämiseen.¹⁰⁶ Ahlström osakeyhtiön johto halusi panostaa työväestöön. Tämä näkyi tehtaan myöntäminä merkittävinä lahjoituksina ja myönteisenä suhtautumisena hengelliseen työhön. Koivisto poikkesi profiililtaan Varkaudessa aiemmin toimineista papeista. Hän oli suuntautunut erityisesti työväestön hengellisiin kysymyksiin ja heidän seurakunnallisen elämänsä edistämiseen. Ei ollut sattumaa, että tehdas oli valinnut juuri hänet Varkauden tehtaanseurakunnan saarnaajaksi sisällissodan jälkeen.

Koivisto työskenteli Varkaudessa toukokuuhun 1919 saakka, minkä jälkeen hän siirtyi Helsingin Sörnäisten suomalaisen seurakunnan apulaispapiksi. Samalla hän jatkoi työtään Teollisuusseutujen evankelioimisessa parissa siirtyen 1920 kokonaan sen palvelukseen Kalliolan työkeskuksen työntekijäksi. Koiviston yhteydenpito tehtaanseurakuntaan jatkui hänen lähdettyään

---

¹⁰³ OMA OTA Ea:245 A. Ahlström Oy Kuopion tklille 3.6., 27.7., 23.8. ja 23.9. 1918; Suomen kirkon matrikkeli 1953, 328–329.

¹⁰⁴ VaSA II C.a:1–2 Pitäjän- ja kirkonkok. ptk 30.6. 1918.

¹⁰⁵ Teollisuusseutujen evankelioimisessa säännöt 1919, 3–4; Larkio 1978, 90–91.

¹⁰⁶ WL 6/7.2.1920 Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Varkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919.

Varkaudesta muun muassa vierailujen välityksellä.¹⁰⁷ Pastori Matti Sydänheimo työskenteli paikkakunnalla virkaatekevänä tehtaansaarnaajana kesästä 1919 lähtien.¹⁰⁸

Tehtaanseurakunnan toiminta kärsi jatkuvista saarnaajien vaihdoksista. Puolipäiväjumalanpalvelusten ja messujen määrä väheni sisällissodan jälkeen hetkellisesti samoin kuin erilaiset kirkolliset toimintamuodot myyjäisistä raamattupiireihin.¹⁰⁹ Yhteiskunnallinen hätätila korosti entisestään diakoniatyön merkitystä. Diakonissojen tekemä työ köyhyyden ja sairauksien vähentämiseksi sai arvostusta sekä paikkakunnan päättäjien että työläisten silmissä.¹¹⁰ Varkauden tehtaanseurakunta jakoi kansakoulun varattomille oppilaille kevätlukukaudella 1919 ruoka- ja vaateavustuksia valtionavustuksen sekä Varkauden tehtaan tekemän lahjoituksen turvin. Kokonaisuudessaan määräraha oli noin 20 000 markkaa (7 202 euroa). Seurakunta suunnitteli avustustoiminnan jatkamista myös seuraavina vuosina, sillä se oli tuottanut suurta hyötyä oppilaille ja heidän perheilleen.¹¹¹ Myös diakonaattiyhdistys toimi elintarviketilanteen parantamiseksi puutteenalaisten parissa. Amerikan Punainen Risti osallistui tehtaanseurakunnan ompeluseuran lisäksi varkautelaisten heikon vaatetilanteen helpottamiseen. Se lahjoitti diakonaattiyhdistyksen välityksellä vaatteita ja jalkineita noin neljälle sadalle hengelle.¹¹²

---

¹⁰⁷ KA KyT C 2 2.5.1919; VaSA I B.a–b srk:aan muuttaneiden ja pois muuttaneiden luettelot 1918–1919; Suomen kirkon matrikkeli 1953, 329.

¹⁰⁸ VaSA II C.a:1–2 Pitäjän- ja kirkonkok ptk 27.10.1918–14.3.1920.

¹⁰⁹ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918–1920.

¹¹⁰ WL 6/7.2.1920 Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Warkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919.

¹¹¹ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1918.

¹¹² WL 6/7.2.1920 Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Warkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919.

3. Työväenyhdistyksen toiminnan nousu ja uudenlaisen yhteistyön alku

Suojeluskunta oli lakkauttanut Varkauden työväenyhdistyksen toiminnan kevättalvella 1918. Epäluulot työväen ja oikeiston välillä jatkuivat pitkään, vaikka ryhmät vähitellen alkoivat lähentyä toisiaan. Sodan molemmat osapuolet ilmaisivat olevansa valmiita pahoittelemaan osaa sodan aikana Varkaudessa tapahtuneista asioista. Työväenliikkeen vanha polvi tuomitsi punakaartin suorittamat väkivaltaisuuudet ja suojeluskuntalaiset ilmaisivat pahoittelunsa joistakin kuolematuomioista.¹¹³ Paikallista lähentymistä edisti myös punavankikysymyksen ratkeaminen syksyllä 1918, mikä tarkoitti lyhyiden vankeustuomioiden saaneiden vankien päästämistä ehdonalaiseen vapauteen. Lisäksi sosiaalidemokraattien järjestötoiminta alkoi elpyä valtakunnallisesti saman vuoden jälkipuoliskolla.¹¹⁴

Joukko työläisiä kokoontui Varkauden tehtaan juhlasaliin tammikuun alussa 1919 keskustelemaan työväenyhdistyksen toiminnan uudelleen aloittamisesta. Oikeiston suhtautuminen yhdistyksen uudelleen organisointiin oli kahtalaista. Tehtaan uusi isännöitsijä Cedercreutz suhtautui asiaan myönteisesti, mutta suojeluskunta oli epäileväinen. Kokousta valvoneet viranomaiset eivät sallineet ehdonalaisessa olevien varkautelaisten ottaa osaa siihen. Kokouksen avasi seppä Otto Pietarinen. Osallistujat päättivät keskustelun jälkeen aloittaa yhdistyksen toiminnan uudelleen. Varkauden työväenyhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin Albert Teräs ja johtokuntaan Emil Aaltonen, Herman Kinnunen, Matti Kinnunen, Anna Kuosmanen, Kusti Mikkonen, Mikko Piironen, Atte Räsänen, Iisakki Salonen, V. Vasarainen ja Helmi Vänskä.¹¹⁵ Uudelleen organisoidun työväenyhdistyksen johtokunta koostui sodan jälkeen maltillisista vaikuttajista, joista osa oli ollut mukana työväenyhdistyksen toiminnassa alkuajoista saakka.¹¹⁶

Uudelleen järjestäytynyt työväenyhdistys valitsi työväen edustajat kunnallisiin luottamustehtäviin. Leppävirran kunnassa varkautelaisen työväestön asioita lähti ajamaan Herman Kinnunen ja Joroisissa Viktor Pärnänen.

---

¹¹³ Soikkanen 1963, 647.

¹¹⁴ Nevala 2003, 118–119.

¹¹⁵ Moilanen 1955, 13; Nevala 2003, 118–119.

¹¹⁶ Nevala 2003, 119–120.

Työväenyhdistys oli pitänyt omia vaikutusmahdollisuuksiaan kunnallisessa päätöksenteossa aiemmin vähäisinä, mutta halusi nyt tilanteeseen muutosta. Taustalla vaikuttivat tiedot kunnallislakien uudistamisesta sekä edessä olevista valtiollisista vaaleista.¹¹⁷

Kesäkuussa 1919 Varkauden työväenyhdistys sai jäsentensä vapaa-ajan ja poliittisen toiminnan tukikohdaksi muodostuneen työväentalon takaisin suojeluskunnalta maksamalla punakaartin teoista 27 000 markan (9 723 euroa) suuruisen sakon. Työväenyhdistys ja sen johto eivät varsinaisesti olleet vastuussa punakaartin toiminnasta, sillä punakaarti oli ollut oma itsenäinen järjestö. Talon takaisin saamisella oli kuitenkin suuri merkitys. Se oli oman toiminnan symboli ja käytännössä myös mahdollisti yhdistyksen monien toimintojen jatkumisen. Kesäkuussa järjestetyt juhlat polkaisivat uudelleen käyntiin työväenjärjestön ammattiosastot, nuoriso-osaston sekä työväen näyttämötoiminnan.¹¹⁸ Työväenyhdistyksen toiminta nousi tukevasti jaloilleen vuoden 1919 aikana, mikä näkyi myös sen jäsenmäärän kasvuna.

Merkittävimpiä osoituksia tehtaan ja työväen välien lämpenemisestä oli työväenopiston perustaminen Varkauteen syksyllä 1919. Aloitteen siitä teki tehtaan johtaja vapaaherra Cedercreutz, jonka ehdotukseen työväenyhdistys mieluusti yhtyi. Työväenopiston tarkoituksena oli yleisen kansansivistyksen edistämisen ohella myös esimerkiksi kouluttaa asiansa osaavia toimihenkilöitä järjestöille. Työväenopiston päättäväksi elimeksi tehdas ja työväenyhdistys valitsivat johtokunnan, johon ne molemmat saivat valita kolme edustajaa. Avajaisia vietettiin lokakuussa 1919. Innostus yhteiseen hankkeeseen oli aluksi suurta, mutta se hiipui melko pian työläisten poliittisen hajaantumisen ja ilmapiirin jännittymisen myötä. Työväenopiston perustamishanke oli kuitenkin ollut yritys poliittisten piirien yhdistämiseksi ja paikkakunnan sisäisen jännityksen laukaisemiseksi.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Nevala 2003, 120–121.

¹¹⁸ Hiltunen & Vihavainen 1945, 31; Moilanen 1955, 13; Nevala 2003, 122.

¹¹⁹ Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 26; Moilanen 1955, 13; WL 21/22.5.1920, Varkauden Työväenopisto; Soikkanen 1963, 649–650; Nevala 2003, 126, 130; Itkonen 2004, 158.

Varkautelaisten vappukulkue 1920-luvulla. Vaalea rakennus taustalla on Lehtimaja, jossa toimi Warkauden lehden toimitus. Kuva Warkauden lehdestä 176/5.8.1979.

III Tehtaanseurakunta jakautuneessa Varkaudessa 1920–1927

1. Varkaus uuden vuosikymmenen alussa

Uuden vuosikymmenen alussa varkautelaisten elämää leimasivat edelleen yhteiskunnalliset jännitteet. Kiistat vallasta, itsemääräämisoikeudesta ja tasa-arvoisuudesta vaikuttivat edelleen yhdyskunnan elämässä. Perinteisen oikeisto–vasemmisto–erottelun lisäksi jakautumista alkoi tapahtua myös vasemmiston sisällä, kun aiemmin yhtenä joukkona asioita ajaneet sosiaalidemokraatit jakaantuivat kommunisteihin ja sosiaalidemokraatteihin. Nämä muutokset vaikuttivat varkautelaisen työväestön arkeen.

Paikallista valtaa käyttivät 1920-luvulla Varkauden tehtaan johto, emäpitäjät Leppävirta ja Joroinen sekä suojeluskunta. Tehdas oli tiiviisti mukana kaikessa paikkakunnalla tapahtuvassa toiminnassa. Sillä oli paljon sananvaltaa osaltaan myös siksi, että se oli paikkakunnan eri toimijoiden suurin rahoittaja ja hoiti osan kunnalle kuuluvista tehtävistä. Tasavertaiseen keskusteluun oikeisto ja vasemmisto eivät vielä 1920-luvun alussa pystyneet. Tilanteeseen vaikutti osaltaan Varkauden kuuluminen emäpitäjiin Leppävirtaan ja Joroisiin. Paikkakuntalaiset eivät päässeet yhdessä keskustelemaan heitä koskevista asioista. Leppävirran ja Joroisten kuntakokoukset keskittyivät useimmiten juuri emäpitäjän asioihin ja Varkauden tarpeet jäivät huomiotta. Työläisten määrällinen enemmistö ei heijastunut Varkauden asioista päättävien ryhmien kokoonpanoon, eivätkä heidän mielipiteensä näin saaneet riittävää painoarvoa toimeenpannuissa hankkeissa. Työväenyhdistyksellä oli oikeus ilmaista itseään ja ajaa työläisten asioita, mutta korkeimpaan päätöksentekoon paikkakunnalla se ei osallistunut. Vaikuttamisen mahdollisuuden puuttuminen herätti epäoikeudenmukaisuuden tunteita työläisissä.¹²⁰

Ahlström Osakeyhtiön tehtaat työllistivät käytännössä kaikki tehtaanseurakunnassa kirjoilla olleet ihmiset ja suuren joukon tehdasyhteisön virallisten rajojen ulkopuolella asuneista. Suuri osa heistä oli työläisiä, mutta tehdas tarvitsi myös erityisammattimiehiä ja työnjohtajia. Riidoilta ja kahnauksilta ei työpaikalla välttytty. Jako oikeiston ja vasemmiston kesken näkyi edelleen.

---

¹²⁰ WL 5/4.2.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen, 14/8.4.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen.

Sisällissotaan huipentunutta kansan kahtia jakautumista pitivät osaltaan yllä suojeluskunnan ja oikeiston järjestämät juhlat sekä vasemmiston ja työväenyhdistyksen piirissä järjestetyt iltamat.¹²¹

Suojeluskunta järjesti vuosittain Varkauden valloituksen muistopäivän, johon se otti mallia muiden paikkakuntien vastaavista juhlista. Päivä alkoi yleensä paraatilla ja jumalanpalveluksella, minkä jälkeen väki kokoontui ruokailemaan ja viettämään iltaa tehtaan tiloihin. Työläiset olivat näissä juhlissa hiljaisia sivustaseuraaajia eivätkä yksittäiset työläiset tai työväenyhdistys ottaneet niihin kantaa. Luultavasti juhlat kuitenkin aiheuttivat ärsyyntymistä, vihaa ja surua, mistä saatettiin keskustella tuttujen työläisten kanssa pienissä ryhmissä.¹²²

Toisaalta työläisväestö piti iltamia, joiden ohjelmistossa saattoi olla viihteellisen, sivistävän ja poliittisen ohjelman ohella myös esimerkiksi kostorunojen lausuntaa. Sisällissotaan viitanneita suuria tilaisuuksia työväenyhdistys ei järjestänyt muulloin kuin Varkauden valloituksen kymmenvuotispäivänä 1928. Tällöin työläisväki kokoontui yhteen viettämään surujuhlaa.¹²³ Nämä tapahtumat eivät edistäneet yhteyden muodostumista kansalaisryhmien välillä, vaan päinvastoin lisäsivät välimatkaa työläisten ja porvariston kesken. Ryhmät eivät olleet keskenään tasavertaisessa asemassa eikä avointa keskustelua sisällissodan tapahtumista käyty 1920-luvun kuluessa.

Varkaus oli uuden vuosikymmenen alussa levotonta aluetta, missä tappelut, varkaudet ja muut laittomuudet olivat verrattain yleisiä. Vuonna 1919 voimaan astunut kieltolaki, joka kielsi sekä alkoholin valmistamisen että sen myynnin, ei toteutunut käytännössä. Päihteidenkäyttö oli edelleen runsasta, mikä osaltaan johti muiden ongelmien ja järjestyshäiriöiden syntyyn. Työväenyhdistys pyrki rauhoittamaan tilannetta muun muassa antamalla alkoholinkäyttäjille porttikieltoja yhdistyksen tilaisuuksiin. Myös tehtaanpoliisi toimi ahkerasti raittiuden puolesta, mutta pysyviä tuloksia oli vaikea saada aikaan. Seurakunta pyrki alkoholinkäytön vähentämiseen valistuksen keinoin. Monet tahot siis tiedostivat ja myönsivät ongelmat paikkakunnalla, mutta yrityksistä huolimatta

---

¹²¹ Itkonen 2004, 134, 139.

¹²² KA SK Vrk:n Sk 740/11, kok. ptk:t ja vk:t. Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1921–1944. 8.2.1919, 12.2.1919, 17.2.1919, 18.5.1921; Nyysönen 1996, 46; Itkonen 2004, 134, 139.

¹²³ TArk Vrk:n Ty 363,2 Johtokunnan ptk:t C3 4.1.1928, 7.2.1928; Nyysönen 1996, 46; Itkonen 2004, 134, 139.

tulokset eivät olleet hyviä. Sisällissota oli heikentänyt yleistä lain kunnioitusta kansalaisten parissa ja edistänyt henkilökohtaisten ongelmien kasaantumista.¹²⁴

Yleisen levottomuuden lisäksi työläisten ja tehtaan johdon välejä kiristi edellisten lisääntynyt halu ajaa omia etujaan. Varkaudessa toukokuussa 1922 laaja-alaiseksi levinnyt lakko sai tuulta purjeisiinsa valtakunnallisesta ilmapiiristä. Siinä oli kysymys palkankorotuksia laajemmasta asiasta, sillä työntekijät pyrkivät työehtosopimusjärjestelmän luomiseen. Sekä työnantaja että lakkoilijat tunsivat suurta epäluuloa toisiaan kohtaan. Tehdas näki työläisten ajavan toimillaan poliittisia päämääriä ja jopa vallankumousta, kun taas työntekijät kokivat tehtaan sortavan heidän oikeuksiaan. Viikon kuluttua mielenilmauksen alkamisesta Varkaudessa oli lakossa noin tuhat työntekijää. Lakkolaisten rintama ei kuitenkaan ollut täysin tiivis, sillä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä oli erimielisyyksiä. Tilannetta kiristi osaltaan myös saksalaisten työntekijöiden irtautuminen mielenilmauksesta ja tehtaan hankkimat lakonmurtajat. Lakko päättyi heinäkuussa työläisten tappioon. He joutuivat palaamaan töihin entisillä ehdoilla. Lakonmurtajien käyttäminen ja viimein Ahlströmin uhkaukset ajaa lakkolaisten perheet pois yhtiön asunnoista saivat työläiset lopettamaan taistelunsa.¹²⁵ Vaikka laaja mielenilmaus ei tuonut työläisille uusia etuja, se oli osoitus työläisten halusta ajaa omia asioitaan ja samalla pyrkimyksestä kohti demokraattisempaa työkuultuuria ja yhdenvertaisempaa Suomea.

Työväenkulttuuri versoi Varkaudessa eri tavoin. Työväenyhdistyksen talolla järjestettiin mitä moninaisinta toimintaa. Näytelmäseuran esittämät klassikko- ja työläisnäytelmät keräsivät paljon yleisöä. Uutuutena tulivat niin kutsutut elävät kuvat, jotka herättivät kiinnostusta niin työläisissä kuin porvaristossa. Näin seura pystyi antamaan taloudellista tukea Varkauden työväenyhdistykselle, joka kamppaili vuosikymmenen alussa taloushuolien kanssa. Työväen kirjasto sanomalehtineen piti työläiset ajan tasalla valtakunnallisista tapahtumista ja osaltaan edisti työväen sivistyspyrkimyksiä.

---

¹²⁴ WL 1–2/14.1.1922, Varkauden tehtaan palokunnan vuosikertomus v. 1922. Viinarokarit rohkeita; TArk Vrk:n Ty 363.2 ptk:t C3, 15.10.1922; Nevala 2003, 130–131; Itkonen 2004, 134–135, 145.

¹²⁵ WL 18/6.5.1922, Varkaus ja ympäristö. Työselkkaus Varkauden tehtailla, 20/20.5.1922, Varkaus ja ympäristö. Työselkkaus Varkauden tehtailla; Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 31; Soikkanen 1963, 654–655; Nevala 2003, 133–135; Itkonen 2004, 136–138.

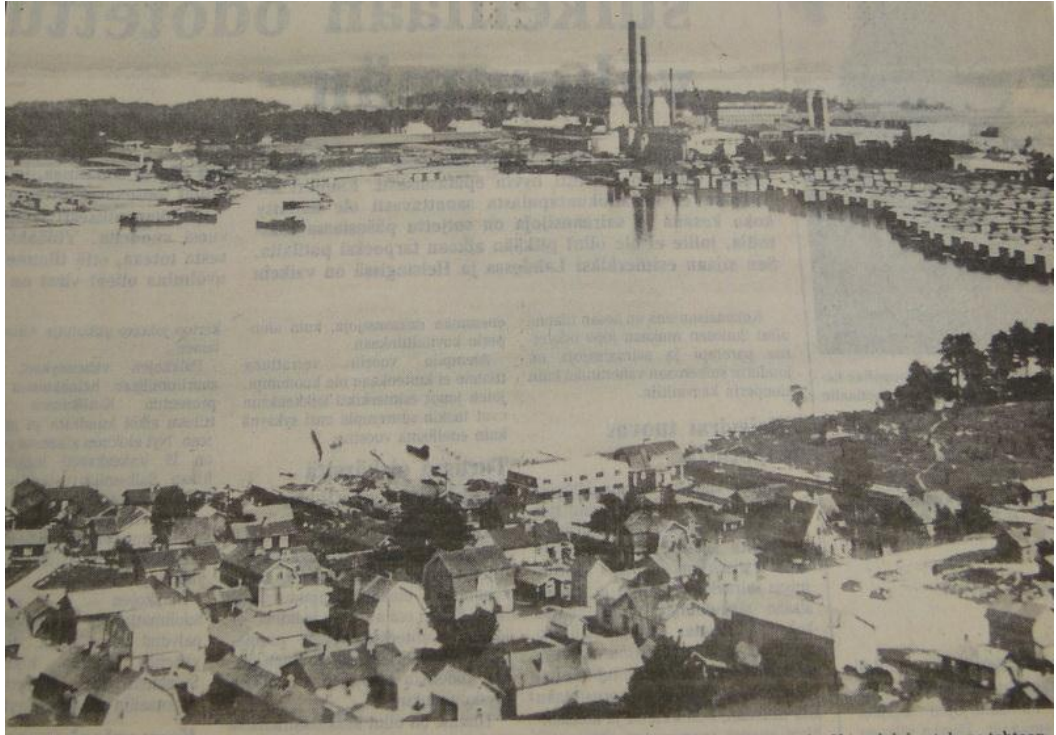
Perinteiset poliittiset kokoukset kuuluivat edelleen työväenyhdistyksen toimintaan, minkä lisäksi työväenjärjestön johtohenkilöiden pitämät luentokurssit yleistyivät vuosikymmenen alussa. Perinteisten toimintamuotojen ohella liike laajensi tarjontaansa myös urheilun pariin. Varkauden työväentalo oli työläisten toiminnan keskus ja merkittävä vapaa-ajanviettopaikka.¹²⁶

Ahlströmin Varkauden tehdas jatkoi laajentumistaan ja investoi vilkkaasti vuosikymmenen aikana. Ensimmäinen paperikone valmistui 1921 ja toinen 1926. Laajennusta tapahtui myös vaneritehtaan osalta, joka otettiin käyttöön 1927, sekä konepajateollisuudessa, kun yhtiö osti Lehtoniemen konepajan vuosikymmenen lopulla. Varkauden keskustaksi muodostunut Päiviönsaari kehittyi ja sen tarjoamat palvelut monipuolistuivat. Tehdas alkoi samaan aikaan myös parantaa paikkakunnan infrastruktuuria ja suunnitella kaavoitusta. Ahlström osakeyhtiön toimitusjohtaja Walter Ahlström palkkasi 1927 arkkitehti Bertel Jungin laatimaan asemakaavan. Tehtaan kasvaminen ja sen tuotannon monipuolistuminen johtivat paikkakunnan kehittymiseen yhä laajemmaksi, suunnitellummaksi ja toimivammaksi alueeksi. Keskustaksi muodostunut Päiviönsaari sai uuden muodon ja työläisten hökkeliasutukset saivat vuosikymmenen kuluessa antaa tilaa yhä paremmille asunnoille.¹²⁷

---

¹²⁶ WL 8/25.2.1922, Rupatuksia; Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 24, 28, 30; Hiltunen & Vihavainen 1945, 37; Moilanen 1955, 13–14; Soikkanen 1963, 511, 518; Nevala 2003, 142–147.

¹²⁷ WL 7/18.2.1922, Varkauden tehdas. Historiallinen katsaus, 8.12.1925 Varkauden tehtaas. Silmäys niiden kehitykseen, 25.8.1928. Tulevien aikojen Varkaus; Soikkanen 1963, 357, 360–364; Schybergson 1992, 116–119; Itkonen 2004, 157.

Varkaus 1920-luvun puolivälissä. Etualalla työläisten asuttama Taulumäki ja Huruslahden takana Päiviönsaarella Ahlstöm Osakeyhtiön tehdas. Kuva Warkauden lehdestä 171/30.7.1979.

2. Työväenliikkeen hajaannus ja paikkakunnan poliittiset voimasuhteet

a. Vasemmiston kaksi leiriä

Muutos poliittisessa kentässä varjosti työläisten elämää 1920-luvulla. Oikeisto-vasemmisto-erottelun lisäksi vasemmiston sisällä muodostui jännitettä ja ryhmä alkoi vuosikymmenen alussa hajaantua vallankumouksen kannattajiin ja maltillisempiin sosiaalidemokraatteihin. Varkaudessa tämä näkyi aluksi muun muassa puhe- ja valistustilaisuuksien runsautena, kun molemmat liikkeet kamppailivat kannattajista ja työväenliikkeen johtajuudesta.¹²⁸

Sisällissodan loppuvaiheessa huomattava määrä punaisten joukkojen johtajia oli paennut Suomesta Venäjälle. He perustivat Suomen kommunistisen puolueen (Skp) Moskovassa elo-syyskuussa 1918, minkä jälkeen liike ulotti maanalaisen vallankumouksen ja porvariston kukistamiseen tähdänneen

¹²⁸ Moilanen 1955, 16; Soikkanen 1963, 662; Nevala 2003, 137; Itkonen 2004, 107.

toimintansa Suomeen.¹²⁹ Varkautelaisten työläisten mielipiteiden muodostumiseen vaikutti ”Suomen Moskovaan” eli Kuopioon muodostunut vasemmistosiipi sekä talvesta 1919 kommunistien käsissä ollut työväenlehti Savon Kansa. Toisaalta työläisten näkemysten muotoutumiseen vaikutti voimakkaasti paikallinen työväenyhdistys, joka suhtautui varauksellisesti ääriilikkeisiin. Moni halusi katkaista väkivallan kierteen ja edistää rauhanomaista asioiden selvittelyä. Ennen yhtenäinen vasemmisto oli jakaantunut kahteen leiriin: vallankumouksellisiin kommunisteihin ja maltillisempiin sosiaalidemokraatteihin.¹³⁰

Muutokset vasemmiston sisällä koskettivat erityisesti työläisväestöä, kun heidän asioitaan aiemmin yhtenä ryhmänä ajanut sosiaalidemokraattinen puolue jakaantui. Radikaalit ajatukset saivat Varkaudessa kannatusta erityisesti nuoremassa väessä, minkä vuoksi kommunistit suuntasivat toimintansa ennen kaikkea nuorison pariin.¹³¹ Varkauden työväenyhdistyksen jäsenmäärä oli laskenut huomattavasti sisällissodan jälkeen. Tähän vaikuttivat osaltaan sodan jälkiseuraukset: kuolemanrangaistukset, vankileirituomiot sekä kansalaisluottamuksen menetykset. Sosiaalidemokraattisen puolueen omaksuman linjan mukaisesti ammattiosastoihin kuuluneet henkilöt erosivat yhdistyksestä 1920-luvun alussa. Jäsenmäärässä tapahtui merkittävä muutos myös 1922, kun kommunistit vetäytyivät yhdistyksestä. Paikalliset tekijät vaikuttivat yhteiskunnallisten muutosten lisäksi osaltaan paikallisen työväenyhdistyksen jäsenmääräkehitykseen. Varkaudessa 1922 ilman tulosta käyty työtaistelu ei edistänyt yhdistyksen kannatusta vaan jäsenmäärä laski aina vuoteen 1928 saakka.¹³²

b. Varkautelaisten äänten jakautuminen valtiollisissa vaaleissa

Vasemmiston hajaannus kosketi työläisiä ja herätti ajatuksia porvaristossa. Oikeisto ei halunnut enää toista vallankumousta ja pyrki vuosikymmenen aikana pääsemään eroon kommunisteista. Tämä näkyi vuosikymmenen aikana käydyissä vaaleissa.

¹²⁹ Soikkanen 1963, 650; Saarela 2009, 415–416.

¹³⁰ Soikkanen 1963, 650; Nevala 2003, 137.

¹³¹ Soikkanen 1963, 660.

¹³² Hiltunen 1935, 62; Soikkanen 1963, 658–660; Nevala 2003, 137, 140–141.

Varkaus oli perinteisesti ollut sosiaalidemokraattien vahvaa kannatusaluetta. Suomen itsenäistymisvuonna pidetyissä eduskuntavaaleissa puolue oli saanut yli 85 prosentin kannatuksen. Sisällissodan vaikutus ja vasemmiston sisällä alkanut hajaannus näkyi kuitenkin jo 1919 pidetyissä vaaleissa, jolloin sosiaalidemokraattien kannatus laski yli kymmenen prosenttia kahden vuoden takaisista vaaleista.¹³³

Varkauden äänestystulos heijasteli koko maan vaalitulosta. Sosiaalidemokraatit säilyttivät suurimman puolueen aseman eduskunnassa 1919, mutta porvarillisten puolueiden – maalaisliiton sekä kokoomus- ja edistyspuolueen – kannatus nousi. Sosiaalidemokraattisen puolueen kannatuksen laskuun Varkaudessa ja muualla Suomessa oli sisällissodalla merkittävä vaikutus. Moni sosiaalidemokraatteja aiemmissa vaaleissa äänestänyt oli menettänyt henkensä ja merkittävä määrä ihmisiä oli vielä vankileireillä suorittamassa tuomiota sodan aikaisista teoista. Osa työväestöstä oli edelleen ilman äänioikeutta kansalaisluottamuksen menettämisen vuoksi. Sosiaalidemokraattisen puolueen vaalikampanja Varkaudessa ei ollut 1919 entisellä tasollaan, sillä paikallinen työväenyhdistys ei ollut vielä toipunut vuoden takaisesta sisällissodasta eikä täten pystynyt panostamaan täysipainoisesti vaalityöhön. Kommunistit taas saattoivat kehottaa kannattajiaan olemaan äänestämättä. Sodan vaikutuksesta monen maltillisen sosiaalidemokraatin ääni meni edistyspuolueelle. Taustalla saattoi olla halu helpottaa omaa toimimista ja olemista paikkakunnalla, missä porvarit olivat nousseet päätöksentekijöiksi. Varkauden sijainti kahden kunnan rajalla on myös otettava huomioon vaalituloksia tarkasteltaessa. Tehtaan välittömässä läheisyydessä Päiviönsaarella asui huomattava määrä tehtaan virkamiehiä ja toimihenkilöitä, jotka oletettavasti antoivat äänensä porvarillisille puolueille. Työläiset taas antoivat yleensä äänensä vasemmistopuolueelle. Äänimääränsä laskusta huolimatta sosiaalidemokraatit saivat Varkaudessa muuta Suomea suuremman äänisaaliin 1919. Puolue säilytti asemansa paikkakunnan ylivoimaisesti suurimpana poliittisena ryhmänä.¹³⁴

Työväen virallinen jakaantuminen kahteen puolueeseen, sosiaalidemokraatteihin ja kommunisteihin, näkyi vuonna 1922 pidetyissä eduskuntavaaleissa. Kommunistien saama äänimäärä vaihteli huomattavasti

---

¹³³ Soikkanen 1963, 651.

¹³⁴ Soikkanen 1963, 651–652; Nevala 2003, 126–127.

lääneittäin ja paikkakuntaakohtaisesti. Varkaus sijaitsi Kuopion ja Mikkelin läänin risteyksessä. Emäpitäjä Joroinen kuului Mikkelin ja Leppävirta Kuopion lääniin. Näiden kahden alueen välillä oli suuri ero kommunistien saamassa suosiossa. Kuopioon oli muodostunut kommunistien tukikohta kun taas Mikkelin alueella heidän kannatuksensa oli vähäistä. Kommunistien vaalivoiton olisi voinut olettaa tapahtuvan Varkaudessa, olihan se teollisuuspaikkakunta ja asiointi sieltä käsin Kuopiossa vilkasta. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan sosiaalidemokraatit saivat paikkakunnalla 41.6 ja kommunistit 27.7 prosenttia kaikista annetuista äänistä. Työväenyhdistyksellä oli merkittävä rooli työväestön mielipidevaikuttajana. Sen maltillinen linja saattoi johtaa sosiaalidemokraatit vaalivoittoon. Toisaalta *Hannu Soikkanen* arvelee äänestystuloksen johtuneen siitä, että Varkauden työväenyhdistys olisi ollut sosiaalidemokraattien yleistä linjaa radikaalimpi, mikä olisi hillinnyt työläisten siirtymistä sosiaalidemokraateista kommunisteihin. Varkauden työläiset nähtävästi kokivat sosiaalidemokraattisen puolueen ja paikkakunnan työväenyhdistyksen hoitavan heidän asioitaan riittävän hyvin. Radikaalimpia otteita ei tarvittu.¹³⁵

Vuosikymmenen muiden valtakunnallisten vaalien tulokset noudattivat Varkaudessa yleistä linjaa. Sosiaalidemokraatit kasvattivat äänimääräänsä kommunistien kustannuksella. Samoin tapahtui edistyspuolueen ja kokoomuksen välisessä taistelussa, jossa kokoomus sai ääniä edistyspuolueen kannattajilta. Vuoden 1924 eduskuntavaaleissa sosiaalidemokraattien ehdokkaana oli varkautelainen työväenyhdistystoiminnastaan tunnettu Herman Reinikainen. Hän oli ehdolla myös 1927 pidetyissä vaaleissa.¹³⁶ Kaiken kaikkiaan Varkaus pysyi poliittisista heittelyistä huolimatta koko 1920-luvun sosiaalidemokraattisen puolueen kannatuskeskuksena. Työläiset uskoivat puolueen kykyyn ja tahtoon edistää heidän asioitaan niin valtakunnallisella kuin paikallisellakin tasolla.

3. Setlementtiliike kirkon ja työväestön yhdistäjänä

Kirkon ja työväestön suhde oli Suomen itsenäistymisen jälkeen ongelmallinen. Taustalla vaikutti sosiaalidemokraattisen puolueen Forssan kokouksessa 1903 hyväksytty radikaali uskonto-ohjelma, jonka kirkon piirissä tulkittiin edustavan ateistis-materialistista maailmankatsomusta. Sosiaalidemokraattien virallinen

---

¹³⁵ Soikkanen 1963, 652.

¹³⁶ Hiltunen & Vihavainen 1945, 41; Soikkanen 1963, 662–663.

uskontopoliittinen linja kuitenkin maltillistui 1920-luvulla, kun puolue kiinnitti enemmän huomiota muihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja omaan yhtenäisyyteensä. Luterilaiselle kirkolle uusi vuosikymmen merkitsi kaikkiaan muutosten aikaa. Kirkon itsestään selvää asemaa horjuttivat uskonnonvapauslain valmistelu ja toteutus, koulujen uskonnonopetukseen kohdistuneet muutospyrkimykset sekä osaltaan myös voimaan tullut torpparilaki.¹³⁷

Kirkon ja papiston mielipiteisiin poliittisista ryhmistä, niiden ideologioista ja toimintamalleista vaikuttivat vuosikymmenien perinteet, henkilökohtaiset kokemukset ja lähihistoria. Kirkon asema kansalaisten parissa oli edelleen vankka, vaikka eduskunta oli kaventanut sen erityisasemaa ja -oikeuksia. Osa papistosta ja kirkon johdosta näki kehityksen myönteisenä ja kirkon kannalta otollisena, mutta osa koki muutokset uhaksi. Nuorkirkollisen suuntauksen ja vanhoillisten pappien kesken ilmeni erimielisyyttä kirkon asemasta ja tavoitteista.¹³⁸

Myönteisimmin sosiaalidemokraattiseen työväenliikkeeseen kirkon piirissä suhtautui settlementiliike. Se sai vaikutteita työhönsä nuorkirkollisilta, jotka painottivat seurakuntatietoisuutta ja kansankirkkoajatusta. Heidän tavoitteenaan oli saattaa koko kansa kirkollisen elämän piiriin. Settlementiliikkeen Suomeen tuonut pastori Sigfrid Sirenus kantoi huolta teollisuusseutujen sielunhoidosta. Kaikilla teollisuusyhteisöillä ei ollut omaa pappia, mikä osaltaan edisti kristinuskonvastaisten ja muiden uskonnollisten ryhmien toimintaa. Sireniuksen toiveena oli, että jokainen teollisuuspaikkakunta saisi oman papin, joka tuntisi työläisten sielunmaiseman ja pystyisi näin parhaiten palvelemaan heidän hengellisiä tarpeitaan. Sirenus piti kuitenkin tärkeänä, että settlementiliikkeellä olisi kirkollinen leima. Tämän vuoksi kaikki aloitteet liikkeen perustamisesta kulkivat pappeinkokousten kautta. Ajatus settlementtien perustamisesta oli kypsynyt jo ennen Suomen itsenäistymistä, mutta virallinen perustaminen jäi joulukuuhun 1918, kun maan sisäpoliittinen tilanne oli rauhoittunut. Tästä alkoi Teollisuusseutujen evankelioimisseura -nimeä kantaneen settlementiliikkeen toiminta. Liike sai 1920-luvun alussa tuulta purjeisiinsa ja

---

¹³⁷ Kena 1979, 312–316.

¹³⁸ Kena 1979, 316, 321.

laajensi uskonnollis-yhteiskunnallista työtään eri puolilla maata sijaitseviin teollisuuskeskuksiin.¹³⁹

Setlementtiliikkeen tarkoituksena oli toimia teollisuusväestön uskonnollisten, siveellisten ja yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttämiseksi. Sitä kantoi ajatus henkisestä todellisuudesta, palvelevasta rakkaudesta, joka pani ihmiset toimimaan rakkauden toteutumiseksi arjessa. Liike ei halunnut sitoutua mihinkään poliittiseen puolueeseen vaan pyrki toimimaan rakkauden pohjalta sisäisen uudistuksen ja kasvatuksen avulla. Tavoite luoda yhteyttä erilleen repeytyneen kansan parissa oli ajankohtainen sisällissodan koskettamassa, poliittisten erimielisyyksien ja luokkarajojen hallitsemassa maassa. Oli otettava huomioon koko kansa ja vahvistettava yhteenkuuluvuuden tunnetta yli luokka- ja puoluerajojen. Liike halusi korostaa koko elämän pyhittämistä maallisen ja hengellisen elämän erottelun sijaan. Evankeliumin tuli saada koskettaa koko yhteiskuntaa, jotta Jumalan valtakunta pääsisi toteutumaan jo maan päällä. Tavoitteena oli kansankirkko, joka toteutuisi yhteyden, keskinäisen ymmärryksen ja suvaitsevaisuuden hengessä. Työväestön ideologia ja tavoitteet oli tunnustettava samanarvoisiksi muiden aatteiden kanssa.¹⁴⁰

Setlementtityön ajatukset eivät olleet sinänsä uusia. Se poikkesi kuitenkin perinteisestä sielun pelastukseen keskittyvästä ajattelusta painottaessaan Jumalan valtakunnan ja tahdon toteutumista käytännön elämässä. Arkielämä ja siinä tehtävät valinnat saivat erityisen painotuksen liikkeen ajattelussa ja opetuksessa.¹⁴¹

Teollisuuseutujen Evankelioimisseuran johdossa toimi Sireniuksen ohella myös muita merkittäviä kirkollisia vaikuttajia, vaikka setlementtiajatus ei saanutkaan varauksetonta hyväksymistä koko kirkon piirissä. Seuran pääpaikkana oli vuodesta 1919 lähtien Helsingissä Kallion kaupunginosassa sijainnut Kalliolan työkeskus, josta käsin seura organisoii työtään työläisten parissa.¹⁴²

---

¹³⁹ Larkio 1978, 27–28, 38–39; Kena 1979, 316, 321.

¹⁴⁰ KA KyT C2 ptk 1915–1921 2.5.1919; Teollisuuseutujen evankelioimisseuran säännöt 1919, 3–4; Larkio 1978, 86–90; Kena 1979, 321–322.

¹⁴¹ KA KyT C2 ptk 1915–1921 2.5.1919; Teollisuuseutujen evankelioimisseuran säännöt 1919, 3–4; Larkio 1978, 86–90; Kena 1979, 321–322.

¹⁴² WL 6/7.2.1920, Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Warkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919, 12/20.3.1920, Warkauden Työväenopisto. Ensi viikon luennot, 19/ 8.5.1920, Pastori Koivisto.

4. Settlementtihenkinen Kustaa Sarsa tehtaansaarnaajaksi

Settlementtihenkinen Veikko Koivisto oli käynnistänyt Varkauden tehtaanseurakunnan hengellisessä elämässä merkittävän muutostilan saapuessaan tehtaansaarnaajaksi elokuussa 1918. Koivisto oli alkanut kiinnittää huomiota edeltäjiään laajemmin Varkauden työläisväestön uskonnollisiin, siveellisiin ja yhteiskunnallisiin tarpeisiin kylväen kristillissosiaalisen työn siemeniä paikkakunnalle.¹⁴³

Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran kristillis-yhteiskunnallinen työ jatkui saarnaaja Matti Sydänheimon aikana Varkaudessa Koiviston paikkakunnalle organisoimien evankelioimismatkojen muodossa. Koiviston maaliskuussa 1920 toteuttamalla kristillis-yhteiskunnallisella esitelmäsarjalla ja marianpäivän jumalanpalveluksella oli pitkäaikaiset vaikutukset Varkauden tehtaanseurakuntaan.¹⁴⁴ Koiviston kanssa työskennellyt ja työväestön parissa Tampereella kasvanut teologian ylioppilas Kustaa Sarsa sai tuolloin ensikosketuksensa Varkauteen.

Sarsa oli valmistunut filosofian kandidaatiksi huhtikuussa 1914 perehtyen teoreettiseen filosofiaan, Suomen ja Skandinavian historiaan, Rooman kirjallisuuteen sekä itämaiseen kirjallisuuteen. Tutkinnon jälkeen Sarsa ryhtyi opiskelemaan teologiaa. Hän oli jo opiskeluaikanaan kiinnostunut erityisesti sosiaalisesta kristillisyydestä. Sarsa laati vuonna 1916 teologisen tutkielman *Profeetta Amos ja sosiaaliset epäkohdat Israelissa*, jossa hän käsitteli profeetta Amoksen käsitystä oikeudenmukaisuudesta ja ihmisten välisistä suhteista. Sarsa yhti tutkimuskohteensa ajatusmaailmaan eri sosiaaliluokkiin kuuluvien ihmisten yhtäläisten oikeuksien korostuksesta ja siitä, että uskoon kuului tiiviisti Jumalan tahdon mukaan eläminen.¹⁴⁵ Sarsa oli seurannut opiskeluaikanaan tarkasti settlementtiliikkeen perustamista Suomeen. Vaikutteita ajatteluunsa hän oli saanut lisäksi kristillisestä työväenliikkeestä, Tampereen luterilaisesta rukoushuoneyhdistyksestä ja Raittiusseura Liitosta. Hän oli ollut tiiviisti mukana myös työväenliikkeen toiminnassa työskennellen muun muassa tamperelaisen

¹⁴³ WL 6/7.2.1920, Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Warkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919, 12/20.3.1920, Warkauden Työväenopisto. Ensi viikon luennot; 18/1.5.1920, Warkaus ja ympäristö. Tehdasseurakunnan papit, 19/ 8.5.1920, Pastori Koivisto.

¹⁴⁴ WL 6/7.2.1920, Warkaus ja ympäristö. Kirkollisia tietoja Warkauden tehdasseurakunnasta vuodelta 1919.

¹⁴⁵ KS 3 Opinnäytteitä, Profeetta Amos ja sosiaaliset epäkohdat Israelissa, 6 Ansioluettelo, 3.4.1914.

Osuusliike Voiman sihteerinä.¹⁴⁶ Sarsa kirjoitti ystävälleen Katri Aholle toukokuussa 1919:

Minun elämäntehtäväni on: yhdistää sosialismi ja kristinusko, niin koettaa yhdistää, ne kun ovat vieraantuneet toisistaan. Vaikka tehtävä toisten mielestä, sekä uskovien että sosialistien, on aivan turha vaiva ja mahdoton, niin minulla on sisäinen pakko yrittää. Tämä on elämäni keskeisin ajatus ja varsinainen sisältö.¹⁴⁷

Kustaa Sarsa koki sosiaalisen kristillisyyden ja setlementtiliikkeen ihanteiden palvelevasta rakkaudesta olevan puhuttelevia. Hän halusi työskennellä työläisten hyväksi ja tunsu elämäntehtäväkseen kristillisen sanoman viemisen työläisten keskuuteen. Sarsa sai pyrkimyksilleen lisäpontta setlementtiliikkeen tukikohdasta Kalliolasta, jossa hän oli asunut ja viimeistellyt teologian opintojaan. Tuona aikana hänessä heräsi toive osallistua Teollisuusseutujen evankelioimis seurau aloittamaan kenttätööhön. Sarsa sai ensikosketuksensa Varkauden tehtaans seurakuntaan maaliskuussa 1920 Koiviston kanssa tekemällään evankelioimismatkalla. Vapun aikaan Sarsan suunnitelma siirtyä Varkauteen tehtaansaarnaajaksi alkoi hahmottua ja toukokuussa hän sai vahvistuksen, että paikkakunnalla avautuisi toimi jo kuukauden kuluttua. Sarsa muutti Varkauteen sisarensa Ellin kanssa kesäkuussa 1920.¹⁴⁸

Kustaa Sarsan toive työskennellä työväestön parissa toteutui. Hänen valintaansa Varkauden tehtaans seurakunnan saarnaajan kaksoistehtävään koulun johtajana ja saarnaajana saattoi edistää teologisten opintojen lisäksi myös hänen hankkimansa historian, uskonnon ja filosofian opettajan pätevyys.¹⁴⁹ Myös Koiviston toiminnalla ja hänen Varkaudessa luomillaan suhteilla saattoi olla merkittävä vaikutus siihen, että Ahlströmin tehdas valitsi juuri yhteiskunnallisesta krisillisyydestä kiinnostuneen Sarsan. Uuden työn moninaiset tehtävät olivat Sarsalle kuitenkin yllätys, sillä tehtaansaarnaajan virkaan kuului hengellisen työn ohella muita ”maallisia” tehtäviä. Keskittyminen evankelioimistyöhön ei onnistunut vaan voimavaroja piti jakaa muun muassa koulun johtamiseen ja

---

¹⁴⁶ Sarsa 1995, 29–35, 39.

¹⁴⁷ Sarsa 1995, 41.

¹⁴⁸ KS 8 Kirjeenvaihtoa, Sarsa Katrille 30.6.1920; KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak., Sarsa Sireniukselle 1922; Sarsa 1995, 50–52.

¹⁴⁹ KS 15 Koulut ja työväenopisto, Valtioneuvosto Sarsalle 18.3.1919.

paperityöhön, minkä Sarsa koki pettymykseksi. Hän oli toivonut voivansa saattaa työläisiä evankeliumin pariin ja tehdä työtä ihmisläheisesti. Toivoa työn luonteen muuttumisesta kuitenkin oli. Sarsan asettumiseen Varkauteen vaikuttivat työnkuvan moninaisuuden ohella myös henkilökohtaiset tekijät. Hänen kihlattunsa Katri Aho asui edelleen Tampereella. Myös viittä vaille valmiit opinnot painoivat vielä hänen mieltään.

Sarsan saatettua teologiset opintonsa loppuun Kuopion hiippakunnan piispa Juho Rudolf Koskimies vihki hänet Varkauden tehtaanseurakunnan virkaa tekeväksi saarnaajaksi Oulussa lokakuun lopulla 1920. Vakinaiseen virkaan hänet otettiin kuukautta myöhemmin.¹⁵⁰ Itsenäiseen työhönsä Sarsa haki tukea ystäviltään Kalliolasta. Hän kääntyi Veikko Koiviston puoleen käytännön asioissa ja oli kirjeitse yhteydessä myös Sigfrid Sireniukseen.¹⁵¹ Helmikuussa 1921 Sarsa kirjoitti Sireniukselle:

Sosiaalinen Sarsa on nukkunut, mutta ei hänen yhteiskunnallinen omatuntonsa. Aikani on mennyt kaikenlaisiin kirjaviin hommiin, joita tämä kaksoistoimi tuo ja aiheuttaa.¹⁵²

Jääminen Varkauteen tuntui Sarsasta todennäköiseltä. Hän oli keskustellut tehtaan johtajan kanssa kansakoulun johtajan tehtävistä luopumisesta. Sarsaa oli myös pyydetty Varkauteen 1919 perustetun työväenopiston johtoon, mihin luultavasti vaikutti hänen jäsenyytensä Tampereen työväenopiston johtokunnassa. Sarsa kuitenkin kieltäytyi tehtävästä vedoten muihin toimiinsa ja työmääräänsä tehtaanseurakunnan ainoana pappina. Sarsa piti kuitenkin luentoja opistolla ja oli näin mukana sen toiminnassa. Pulmat ajankäytössä ja tehtävien runsaus eivät lannistaneet Sarsaa vaan hän eli toiveikkaana tulevan suhteen.¹⁵³

---

¹⁵⁰ KS 6 Ansioluettelo, 5.5.1916, 27.10, 24.11.1920, 8 Kirjeenvaihtoa, Sarsa Katrille 22.6, 30.6.1920; 16 Virallinen kirjeenvaihto, Koskimies Sarsalle 27.10., 24.11.1920; VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Kuopion tkli Sarsalle 24.11.1920; KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 15.2.1921; Sarsa 1995, 60–61; Itkonen 2004, 142; Mustakallio 2009, 514, liite 3, nro 376.

¹⁵¹ KS 8 Kirjeenvaihtoa, Koivisto Sarsalle 17.11.1920; KA KyT E1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 15.2.1921.

¹⁵² KA KyT E1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 15.2.1921.

¹⁵³ KA KyT E1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921. Sarsa Sireniukselle 15.2.1921; Kertomus Varkauden työväenopiston toiminnasta 1922, 4; WL 19/12.3.1921, Warkaus ja ympäristö. Varkauden työväenopisto, 5/ 4.2.1922, Varkauden Työväenopisto.

5. Kiistat suojeluskunnan lipun vihkimisestä ja hautaristien teksteistä

Varkauden tehdas oli tehnyt tiivistä yhteistyötä tehtaanseurakunnan ja sen saarnaajan kanssa vuosikymmenten ajan. Ahlström osakeyhtiö toimi seurakunnan toiminnan merkittävänä rahoittajana, mikä takasi sille suuren sananvallan toimeenpannuissa hankkeissa. Tehtaan johto ja sen virkamiehet olivat myös läheisessä yhteydessä paikalliseen suojeluskuntaan, joka oli sisällissodan jälkeen noussut Varkauden asioista päättävien tahojen rinnalle.

Keväällä 1921 pastori Kustaa Sarsa sai yhteydenoton Varkauden tehtaan johtajalta. Cedercreutz pyysi tehtaansaarnaajaa vihkimään paikallisen suojeluskunnan uuden lipun tulevana helluntaina. Sarsa kuitenkin kieltäytyi tehtävästä. Tämä aiheutti epäilyksiä suojeluskunnassa, johon kuului merkittävä osa tehtaan johdosta. Sarsa kertoi kieltäytymisensä perusteluiksi, ettei pappi voinut osallistua aseellisen järjestön toimintaan. Mikäli hän olisi vihkinyt suojeluskunnan lipun, Sarsa ei omasta mielestään olisi enää voinut toimia koko tehtaanseurakunnan pappina. Hän olisi kääntänyt selkänsä työväestölle. Kieltäytyessään tehtävästä Sarsa horjutti paikkakunnalla vallinnutta järjestystä, sillä aina sisällissodan loppuun saakka Varkauden papisto oli pitänyt tiiviisti yhtä tehtaan ja suojeluskunnan kanssa. Sarsan ratkaisu herätti keskustelua oikeiston ja tehtaan piirissä siitä, oliko tehtaansaarnaaja vasemmiston edustaja. Hänen opiskeluaikaiset tehtävänsä tamperelaisessa Osuusliike Voimassa ja esiintymisensä ainoana valkolakkisena työväestön vappuna 1919 Tampereella järjestämässä mielenosoituksessa kaivettiin esiin. Sarsa joutui tehtaan johtajan puhutteluun, joka koski hänen poliittista vakaumustaan ja toimintaansa tehtaansaarnaajana. Sarsa kirjoitti tilanteesta ystävälleen Sigfrid Sireniukselle kesäkuussa 1921:

Ovatpa nuo tehneet suuren numeron minun hiljaisesta, kielteisen hiljaisesta toiminnastani. Enpä olisi arvannut sitä. Olen hyvin tyyni, sillä minulla on selvä ja varma kanta ja pohja.¹⁵⁴

Sarsa oli kieltäytynyt tehtävästä samana päivänä, kun pyyntö oli tullut, eikä hän ollut kieltäytymisellään aiheuttanut tilaisuuden myöhästymistä tai peruuntumista.

---

¹⁵⁴ KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 2.6.1921.

Suojeluskunta sai leppävirtalaisen pastori Lauri Mustakallion toimittamaan lipun vihkimisen. Vaikka kirkko olisi ollut käytössä vihkimistä varten, suojeluskunta päätti toimittaa tilaisuuden ulkona kenttäjumalanpalveluksen yhteydessä. Mukana oli Varkauden suojeluskunnan lisäksi paikkakunnan merkkihenkilöitä, Lotta Svärd -yhdistys sekä Pohjois-Savon suojeluskuntaorganisaation johtoa.¹⁵⁵

Suojeluskunnan lipun vihkimisestä kieltäytyminen pakotti Sarsan perustelemaan poliittista vakaumustaan. Hän oli kuulunut muun Osuusliike Voiman henkilökunnan tavoin ammattiyhdistykseen, mutta koskaan hän ei ollut liittynyt sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Sarsa ryhmitteli itsensä niihin, jotka halusivat pitää ammattiliikkeen erillään puolueesta. Hän myös vetosi siihen, ettei hän marssiessaan Osuusliike Voiman riveissä ollut vielä toiminut pappina tai seurakunnan työntekijänä. Poliittisesti puolueettoman kannan Sarsa kertoi ottaneensa ollessaan Kalliolassa 1920. Sarsa kirjoitti kirjeessään Sireniukselle:

Mitä olen tehnyt, olen sen tehnyt. Jos en olisi nyt tehnyt, tekisin joskus toiste. Olen mitä olen. Tänä päivänä voi kansa huutaa kuninkaaksi, huomenna ristiinnaulita. – – Ei tässä asemassa itse riemuita, mutta ei myöskään surra. Pitää vain olla vaiti, kuin karitsa keritsijänsä käsissä. – – Olen valmis kaikkeen ja odotan Jumalan neuvoa.¹⁵⁶

Sarsan tavoitteena oli sillan rakentaminen paikkakunnan eri ryhmien välille. Tehtävä oli kuitenkin vaikea. Kuten kirkon oli vaikea olla koko kansan kirkko, oli Varkauden tehtaansaarnaajan vaikea olla kaikkien varkautelaisten pappi. Suojeluskunnan lipun vihkimisasiassa Sarsa tunsikin tehneensä oikein. Se oli hiljainen kannanotto työläisten puolesta.

Suojeluskunnan lipun vihkimisasiasta ja järjestön toimeenpannut sisällissodan muistojuhlat eivät olleet ainoita 1920-luvun alun tapahtumia, jotka ravisuttivat oikeiston, työläisten ja tehtaanseurakunnan yhteiseloja. Erityisen levotonta paikkakunnalla oli vuonna 1922. Kevättalvella Varkauden työväenyhdistystä ja työläisiä järkytti se, että yhdistyksen huhtikuussa sisällissodassa kuolleiden yhteishaudalle hankkima muistokivi oli hävinnyt.

---

¹⁵⁵ KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 2.6.1921; WL 20/21.5.1921, Warkaus ja ympäristö, Puhe.

¹⁵⁶ KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921. Sarsa Sireniukselle 2.6.1921.

Omaiset olivat halunneet muistella sisällissodassa kaatuneita kuolleita punaisia. Suuri osa kevättalvella 1918 haudatuista oli haudattu yhteishautaan. Täyttä varmuutta ei ole, oliko pappi ollut siunaamassa heitä viimeiselle matkalleen. Muistokiveen liittyi täten paljon tunnearvoa sen suuren taloudellisen arvon lisäksi. Kivi oli maksanut noin 15 000 markkaa (4 455 euroa). Rahat oli saatu pääosin lahjoituksina, sillä Varkauden työväenyhdistyksen taloudellinen tilanne ei ollut vuosikymmenen alussa vielä kovin vakaa työväentalon korjausten ja yhdistyksen tekemien hankintojen vuoksi.¹⁵⁷

Muistokiven pystytys olisi merkinnyt osaltaan myös kunnianosoitusta aatteensa puolesta kuolleille tovereille. Kiveen oli kirjoitettu: ”Toverien muistolle, jotka ammuttiin Varkaudessa 1918 (22.2-16.3 noin 350–400) Annoitte parhaanne.” Kiveen hakattu kirjoitus ärsytti oikeistoa. Se saattoi myös herättää pelkoa, olivathan sisällissodan tapahtumat edelleen tuoreessa muistissa. Valtasuhteet olivat Varkaudessa kuitenkin 1920-luvun alussa selvät. Sisällissodan voittanut oikeisto hallitsi paikkakunnan elämää niin taloudellisesti, poliittisesti kuin myös järjestyksenpidon kannalta. Vasemmiston ja oikeiston välillä vallinnut kuilu syveni muistokivijupakan johdosta kun työläiset syyttivät kiven hävittämisestä oikeistoa. Punaisesta graniitista hakatun, noin kolme metriä korkean patsaan kuljettamiseen Komminselän Helvelahden pohjaan oli tarvittu useita miehiä ja hevosia. Teosta kirjoitettiin laajasti niin *Warkauden lehdessä* kuin myös *Savon Työmieheissä* ja *Vapaudessa*. Työväenlehdissä teko tuomittiin ankarasti ja syyllisiä vaadittiin rankaistaviksi. Muutamia nimiä nousi esiin, mutta nimismies ei asettanut miehiä syytteeseen. Teosta ei lopulta tuomittu ketään.¹⁵⁸

Oikeistolaisten asemasta kertoo osaltaan myös se, että vaikka rikoksesta ilmoitettiin poliisille ja tutkinnat syyllisten kiinnisaamiseksi aloitettiin, ei tekijöitä saatu vastuuseen eikä ketään tuomittu asiasta. Työväestön keskuudessa koko tilanne nostatti surua, ärtymystä ja pettymystä. Sen mukaan viranomaiset tiesivät rikokseen syylistyneet, mutta eivät halunneet oikeuden tapahtuvan. Työväestön luottamus paikkakunnan porvaristoa ja viranomaisia kohtaan heikkeni tapauksen jälkeen entisestään.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ WL 17/29.4.1922 Warkaus ja ympäristö. Hautapatsas varastettu; Soikkanen 1963, 654.

¹⁵⁸ TA Vrk:n Ty 363.2 ptk:t C 3 23.5.1919, H 21 Vrk:n veljeshaudan muistomerkkitoimikunta Vrk:n ty sisäasiainministeriölle 5.5.1945; Soikkanen 1963, 654; Nevala 2003, 132–133; Itkonen 2004, 138–140.

¹⁵⁹ Nevala 2003, 132–133.

Hautakiven hävittäminen jäi elämään työväen kertomusperinteeseen. Osaltaan epätietoisuuden hämärään jäänyt tapaus ruokki erilaisten tarinoiden olemassaoloa. Varkauden tapaus ei ollut täysin ainutkertainen. Hautamuistomerkkikiistoja käytiin myös muun muassa Hämeenlinnassa, Riihimäellä ja Turussa. Sisällissodan aikana surmansa saaneiden punaisten haudat olivat pitkään arkaluonteinen asia. Koko Suomessa punaisia oli haudattu sekä hautausmaille että niiden ulkopuolelle, osa vainajista myös tuntemattomiksi jääneille teloituspaikoille. Opetusministeri E. N. Setälä oli antanut 1918 ohjeen, jonka mukaan sodan jälkiselvittelyissä kaatuneiden ja teloitettujen punaisten ruumiit voitiin siirtää hautausmaalle ja hautapaikat aidata. Monilla paikkakunnilla punaisten hautojen kunnostamista kuitenkin yritettiin estää. Niille ei saanut kokoontua, viedä kukkia tai pystyttää hautakiveä. Hautojen hoito jäi monilla paikkakunnilla työväenyhdistysten perustamien hautojen huoltokomiteoiden asiaksi.¹⁶⁰

Työläisiin kohdistunut ilkivalta ei loppunut työväenyhdistyksen hankkiman muistomerkkin hävittämiseen. Varkauden kirkkoneuvoston jäseniä puhuttivat 1923 hautaristeihin kirjoitetut epäasiallisiksi katsotut tekstit. Teon kohteeksi olivat joutuneet sisällissodan aikana kuolleiden punaisten haudat. Hautaristeissä luki: ”ammuttu, murhattu, ammuttu Pirtinvirrälle – se oli tahto ihmisten” sekä ”mutta kerran Herra kostaa työt jumalattomat, rankaisee ansiosta”. Hautausmaa kuului virallisesti Leppävirran seurakunnalle, jolle Varkauden tehtaansurakunnan kirkkoneuvosto ilmoitti asiasta ehdottaen tekstien poistamista.¹⁶¹ Vasemmiston alistaminen ei loppunut sisällissodan jälkimaininkeihin. Hautaristien töhrijät halusivat edelleen tehdä selväksi sen, että vasemmiston valtaannousuyritys 1918 oli ollut väärin. Myös mahdolliset uudet vallankumousyritykset haluttiin estää. Varkauden kirkkoneuvosto piti kirjoituksia asiattomina. Se ymmärsi hautausmaalle kohdistuvan ilkivallan loukkaavan työväestöä, jolle viimeinen lepopaikka oli tärkeä.

6. Uskonnonvapauslaki mahdollistaa kirkosta eroamisen

Vuonna 1922 hyväksytty uskonnonvapauslaki astui voimaan seuraavan vuoden alussa. Kirkko näki lain toteutumisessa sekä mahdollisuuksia että uhkatekijöitä.

---

¹⁶⁰ Peltonen 1996, 220.

¹⁶¹ VaSA II C.b:1–5 kn:n ptk. 8.7.1923.

Toisaalta laki saattoi mahdollistaa elävämmän ja syvällisemmän toiminnan kirkossa, toisaalta se taas saattoi merkitä luterilaisen kirkon aseman heikentymistä, kansalaisten eroa kirkosta ja toiminnan kuihtumista. Kirkon oli nyt selvitettävä suhteensa valtioon ja velvollisuutensa kirkosta eroavia kohtaan.¹⁶²

Uskonnonvapauslaki sai heti vuoden 1923 alussa runsaasti palstatilaa paikallisen *Warkauden Lehden* etusivulta. Lehti kertoi lain olevan niitä varten, jotka jo aiemmin olivat sisäisesti eronneet kirkosta, mutta ulkonaisen pakon sanelemina vielä pysyneet sen jäseninä. Sen mukaan laki oli pakollinen myös valtion kannalta, joka joutui ottamaan huomioon eri tavoin ajattelevat kansalaiset. Laki mahdollisti eroamisen luterilaisesta kirkosta ja liittymisen johonkin vastaperustettuun uskonnolliseen yhdyskuntaan tai eroamisen vanhasta liittymättä mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Lehti halusi painottaa erityisesti sitä, että nyt yksilöllä oli vapaa oikeus päättää omasta uskonnollisuudestaan.¹⁶³

Kirkosta eroaminen vaati asianomaisen käyntiä kirkkoherranvirastossa, jossa kirkkoherra merkitsi keskustelun päätteeksi asiakirjoihin syyn eroamiseen. Kirkostaeroamissyöt voidaan jakaa kolmeen kategoriaan: uskonnollisperäisiin, taloudellis-sosiaalisiin ja poliittis-maailmankatsomuksellisiin syihin. On otettava huomioon, että kirkkoherran kirjaamat eroamissyöt eivät välttämättä olleet eroajan tosiasiallisia syitä kirkosta eroamiseen. Niistä ei myöskään voi suoraan päätellä eronneiden maailmankatsomuksellisia arvoja tai sitä, minkä vuoksi ihminen oli uskontoa vastaan.¹⁶⁴

Kaikki Varkauden luterilaisesta kirkosta 1920-luvulla eronneet olivat työläisiä. Ensimmäisenä paikkakunnalla erosi tammikuun lopulla 1923 muuan työläisnainen.¹⁶⁵ Syyksi eroamiseen pastori Kustaa Sarsa merkitsi ”uskontoa vastaan”. Nainen jäi uskonnonvapauslain voimaantulovuonna ainoaksi Varkaudessa luterilaisesta kirkosta eronneeksi. Seuraavan kerran tehtaanseurakunnasta erosi työmies kaksi vuotta myöhemmin. Hän perusteli eroaan liittymisellä helluntailiikkeeseen. Tehtaanseurakunnasta oli 1930-luvulle

---

¹⁶² Kena 1979, 337.

¹⁶³ WL 41/15.10.1922, Uskonnonvapauslaki hyväksytty; WL 1–2/13.1.1923, Uskonnonvapauslaki astunut voimaan.

¹⁶⁴ Seppo 1990, 437–441.

¹⁶⁵ VaSA I B.d:1 Kirkosta eronneiden luettelot 1923. Kts. liite 6.

tultaessa eronnut kaikkiaan 13 jäsentä. He kaikki olivat nuorehkoja työläisiä ja eroamissyys pappi mainitsi joko uskonnon- ja kirkonvastaisuuden tai helluntaiherätyksen. Vuosi 1929 muodostui Varkauden tehtaanseurakunnassa muihin vuosiin verrattuna vilkkaimmaksi eroamisvuodeksi kuluneella vuosikymmenellä. Vuoden aikana seurakunnasta erosi uskonnonvastaisin perustein seitsemän työläistä.¹⁶⁶

Uskonnonvapauslain toteutuminen merkitsi vuosikymmenien ajan ärsytystä herättäneen seikan poistumista. Kansalaisilla oli nyt mahdollisuus erota luterilaisesta kirkosta ja siirtyä siviilirekisteriin tai perustettuihin muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin. Lain toteutumista olivat puolueista kannattaneet erityisesti keskusta ja vasemmisto. Varkaudessa lain voimaantulo ei aiheuttanut massaeroamista, vaikka sosiaalidemokraattien ajama uskontopolitiikka ja sisällissodan aikaiset tapahtumat paikkakunnalla olisivat saattaneet olla edistämässä työläisten siirtymistä siviilirekisteriin.¹⁶⁷ Varkautelaisista noin neljä viidesosaa kuului 1920-luvun lopulla vasemmistopuolueisiin, sosiaalidemokraatteihin ja kommunisteihin. Kuitenkin luterilaiseen kirkkoon kuuluivat vuosikymmenen lopulla lähes kaikki (99,2 %) paikkakuntalaiset. Varkauden huomattava vasemmistokannatus ei käytännössä heijastunut kirkosta eroamiseen.

Työläiset kokivat kirkon toiminnan ainakin jossain määrin oikeutetuksi. Varkauden valtauksen jälkeen helmikuussa 1918 tapahtunut punaisten vangitseminen tehtaanseurakunnan kirkkoon ei ollut vaikuttanut työläisiin siinä määrin, että he olisivat halunneet protestoida valtakirkkoa vastaan.¹⁶⁸ Vaikka sisällissotaa edeltäneet ruukinsaarnaajat olivat olleet poliittiselta taustaltaan oikeistolaisia, he olivat huomioineet myös työläisten kirkolliset tarpeet. Varkauden hengellisen elämän muotoutuminen aina edelliseltä vuosisadalta lähtien oli suurelta osin tehtaan omistajien ansiota, jotka olivat pitäneet tärkeänä kirkon vaikutusta paikkakunnalla.¹⁶⁹ Kaikilla Suomen teollisuuskeskuksilla ei ollut omaa tehtaanseurakuntaa vaan paikkakuntien

---

¹⁶⁶ VaSA I B.d:1 Kirkosta eronneiden luettelot 1923–1929, II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1923–1930. Kts. liite 6 & 7.

¹⁶⁷ VaSA I B.d:1 Kirkosta eronneiden luettelot 1923–1929; Kena 1979, 323.

¹⁶⁸ Kekäläinen 1973, 175–177; Hendolin 1980, 34, 144.

¹⁶⁹ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak.

hengellinen kehittäminen oli jäänyt emäpitäjien vastuulle. Tämä aiheutti työläisten vieraantumista kirkosta.¹⁷⁰

Sisällissodan jälkeen Varkauden tehtaanseurakunnan pastorit vaihtuivat porvarillisen kansan piirissä kasvaneista papeista työläisyhteisöjen kasvatteihin. Veikko Koivisto aloitti paikkakunnalla kristillissosiaalisen työn pyrkien erityisesti huomioimaan työläisten hengelliset tarpeet. Sarsan työläistausta, setlementtiaeate ja toimintatavat tukivat Koiviston aloittamaa linjaa. Varkauden tehtaanseurakunnan toimintatavat ja –periaatteet olivat alkaneet keskittyä ennen uskonnonvapauslain voimaantuloa yhä enemmän nimenomaan työläisten uskonnollisiin tarpeisiin. Sarsa pyrki seurakuntalaisten demokraattiseen kohtaamiseen eikä antanut yhteiskunnan poliittisen tilanteen tai suojeluskunnan ylivallan vaikuttaa työhönsä kaikkien varkautealaisten pappina.¹⁷¹ Nämä seikat olivat edesauttaneet työläisten luottamuksellisen suhteen saamisessa ja seurakunnan vankan aseman säilyttämisessä.

7. Tehtaanseurakunnan työmuodot monipuolistuvat

Sarsan yhteydet setlementtiliikkeeseen vaikuttivat osaltaan Varkauden hengellisen elämän ja seurakunnallisten työmuotojen muotoutumiseen. Sarsan toiveena oli alusta alkaen ollut päästä tekemään evankelioimistyötä työläisten pariin. Haave toteutui kuitenkin vain osittain heti Varkauteen tulon jälkeen, sillä yhdistetty saarnaajan ja kansakoulun johtajan virka piti hänet kiireisenä aina vuoteen 1924 saakka, jolloin koulun johtamistehtävät erotettiin pastorin tehtävistä. Tällöin loppuivat myös Sarsan velvoitteet toimia koulun uskonnonopettajana ja johtokunnan jäsenenä.¹⁷²

Sarsan tavoitteena oli seurakunnan hengellisen elämän syventäminen. Sananjulistuksen lisäksi hän koki tärkeäksi nuoriso- ja lähetystyön sekä diakonian. Varkauden tehtaanseurakunnan työmuodot monipuolistuivat ja seurakuntaelämä sai vaikutteita setlementtiliikkeestä, kun se alkoi siirtyä kirkon seinien sisäpuolelta erilaisiin työpiireihin. Sarsa otti työssään huomioon Varkauden erityispiirteet teollisuuspaikkakuntana ja yritti sen mukaan rakentaa seurakuntaa palvelevia toimintamuotoja. Erityisesti hän pyrki huomioimaan

---

¹⁷⁰ Kena 1979, 323.

¹⁷¹ KA KyT E1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 2.6.1921.

¹⁷² KA KyT E 1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921. Sarsa Sireniukselle 15.2.1921

työläisten tarpeet ja kiinnostuksen kohteet, joita ei aiemmin ollut nostettu esiin. Sarsa kantoi huolta myös tehtaanseurakunnan virallisten rajojen ulkopuolelle jääneistä tehdasyhteisön jäsenistä, jotka kuuluivat Leppävirran tai Joroisten seurakuntiin. He olivat epäoikeudenmukaisessa asemassa suhteessa tehtaanseurakunnan jäseniin. Sarsa kirjoitti piispantarkastusta varten laatimassaan kertomuksessa seuraavasti:

Tehdasseurakunta on erityisasemassa melkein kaikessa suhteissa verrattuna maalaisseurakuntiin. Siinä on paljon henkilöitä, jotka kuuluvat ympäröiviin maalaisseurakuntiin tai joihinkin muihin kaukaisempiin seurakuntiin ja tämä antaa leimansa kouluopetukseen, kirkollisiin virkatehtäviin ja kaikkeen hengelliseen toimintaan.¹⁷³

Vuonna 1920 Varkaudessa toimittamassaan piispantarkastuksessa Juho Rudolf Koskimies oli kiinnittänyt huomiota nuorten vähäiseen määrään seurakunnan tilaisuuksissa ja toivonut nuorisotyön lisäämistä paikkakunnalla. Sarsa ryhtyi toimiin perustamalla nuorisotoimikunnan, joka pyrki kokoamaan paikkakunnan nuorta väkeä yhteen. Toimikunta kuitenkin katsoi, että parhaiten kyseisen ikäryhmän hengellistä elämää palvelisi oma Suomen Nuorten Kristillisen Liiton alaisuudessa toimiva paikallinen yhdistys. Tästä seurasi Warkauden Nuorten Kristillisen Yhdistyksen (Wnky) perustaminen syksyllä 1924. Yhdistyksen johtokuntaan kuuluivat puheenjohtajana toimineen veturinkuljettaja August Pitkäsen ja sihteerin opettajatar S. Teittisen lisäksi opettaja K. Kuosa, A. Teittinen, E. Räsänen, I. Nokelainen ja T. Ruth sekä herrat A. Kokko ja H. Halme. He ryhtyivät järjestämään nuorisoiltoja ja raamatunlukupiirejä. Uusi yhdistysmuotoinen toiminta ei kuitenkaan saanut varauksetonta suosiota paikkakunnalla. Sen toiminta herätti alkuun hämmennystä, mutta työ nuorison parissa jatkui tehtaansaarnaajan antaessa sille täyden tukensa. Yhdistykseen oli 1925 mennessä liittynyt viisikymmentä jäsentä; vuoden 1929 lopulla Wnky:n listoilla oli jo 150 jäsentä. Yhdistyksen jäsenmäärän kasvaessa myös sen toiminta

---

¹⁷³ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925.

vilkastui. Wnky:llä oli 1920-luvun lopulla oma raamattupiiri, ompeluseura, laulukuoro ja säännöllisesti järjestetyt jäsenkokoukset.¹⁷⁴

Varkaudessa vietettiin ensimmäisiä tyttöpäiviä helluntaina 1921. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

Warkauden nuorten kristillisen yhdistyksen aikaansaannosta olivat myös Varkaudessa pidetyt poika- ja tyttötyöntekijäkurssit, jotka kokosivat osallistujia Savosta ja Keski-Suomesta. Tavoitteena oli saada yhdistyksen toiminta laajenemaan myös varhaisnuorison suuntaan. Sarsa halusi yhdistyksen jäsenten kanssa kutsua kaikkia työläisiä ikään ja sukupuoleen katsomatta toimimaan yhteisen hyvän puolesta. Varkaudessa järjestettiin ensimmäistä kertaa kolmipäiväiset Nuorten Miesten Kristillisen Liiton (Nmkl) mallin mukaiset miesten päivät tammikuussa 1921. Paikallinen Warkauden Lehti kirjoitti asiasta seuraavasti:

Työ lasten ja nuorison hyväksi kaipaa miesten tarmokasta apua. Eivät äidit yksin jaksu huolehtia niin monien vaarojen ja kiusausten keskuudessa olevista lapsistaan. Miesten, perheen isien on myös ryhdyttävä työhön. – – Miesten oma elämäkin kaipaa korjaamista.

¹⁷⁴ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925, II H.i:1 Vrk:n nky r.y. Vrk:n nky:n historiikirja 1928–1955; WL 1–2/14.1.1922, Varkauden tehtaan palokunnan vuosikertomus v. 1922. Viinarokarit rohkeita; WL 8/4.2.1922, Miesten Päivät Varkaudessa.

Alhaiset, väärät ja sopimattomat elämäntavat uhkaavat päästä valtaan miesten keskuudessa. Yhteisesti olisi noustava jaloon työhön ja taisteluun. Tarvitaan erikoisia miesten kokouksia, joissa näistä asioista saadaan yhteisesti neuvotella.¹⁷⁵

Tilaisuuksissa puhuivat Sarsan lisäksi opettaja Kalle Kuosa ja pastori Bertel Törnwall. Aiheina olivat Miehet Jeesuksen edessä, Jeesus Sankarina, Kostautumisen laki ja Siveellisyystaistelun valoisa puoli. Päivien tarkoituksena oli herättää miehiä toimimaan yhteisen hyvän puolesta. Seurakunta ja Wnky kokivat miesten päivät hyödyllisiksi ja järjestivät ne myös tulevana vuosina.¹⁷⁶

Varkauden tehtaanseurakunta ryhtyi pitämään vuodesta 1922 vuosittain lähetys- ja herätysjuhlia. Juhlat nivoutuivat tiiviisti yhteen lähetysseurojen ja nuorisotyön kanssa. Kolmipäiväisistä juhlista kehittyi huomattava vuosittainen tapahtuma, joka keräsi merkittävästi yhteen kansaa myös Varkauden lähiympäristöstä. Pastori Sarsan mukaan juhlat lisäsivät herätystä ja syvensivät paikkakuntalaisten hengellistä elämää. Tähän pyrkivät myös Varkaudessa juhlien aikana vierailleet puhujat mukaan lukien evankelioimistyön uranuurtaja pastori Urho Muroma. Syyskuussa 1924 vietettiin diakonaattijuhlaa, johon juhlapuhujaksi saapui Viipurin diakonissalaitoksen johtaja pastori Elias Pentti. Hän korosti diakoniatyön luonnetta ja merkitystä.¹⁷⁷

---

¹⁷⁵ WL 3/22.1.1921, Warkaus ja ympäristö. Miesten päivät Varkauden Tehtailla.

¹⁷⁶ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925; II D.e:1 Vk:t 1922–1923; WL 8/4.2.1922, Miesten Päivät Varkaudessa.

¹⁷⁷ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925; II D.e:1 Vk:t 1923; WL 20/13.3.1929 Warkauden Nuorten Kristillisen Yhdistyksen toiminnasta 1928; HT 6/14.2.1951 Piirteitä Varkauden seurakuntaelämästä; Junkkaala 2012, 348.

Tehtaanseurakunnan ompeluseurat 1920-luvulla pappilan portailla. Kuva Warkauden lehdestä 172/1.8.1979.

Kustaa Sarsa jatkoi Veikko Koiviston aloittamaa työtä setlementtiliikkeen hengessä ja useat Teollisuusseutujen evankelioimisseuran edustajat vierailivat paikkakunnalla. Heidän lisäksi Kristillinen Työläisnuorisoliitto sekä Suomen Nuorten Kristillinen Liitto pitivät Varkaudessa esitelmätilaisuuksia, valistivat työläisiä ja evankelioivat. Kesäkuussa 1924 saapuivat Teollisuusseutujen evankelioimisseuran edustajina maisteri Heikki Varis ja Kalliolan musiikkityöstä tuolloin vastannut pastori Veikko Koivisto pitämään puheita ja konsertteja työväentalolla ja kirkossa. Paikat täyttyivät kuulijoista ja kristillisyhteiskunnallinen kirjallisuus teki kauppansa. Varkaudessa toimi myös kristillinen taidekerho, joka järjesti esitelmätilaisuuksia kristillisestä taiteesta tehtaan juhlasalilla.¹⁷⁸

Tehtaanseurakunta työllisti 1920-luvulla kymmenen henkilöä. Sen saarnaajana toimi Kustaa Sarsa, joka työskenteli Leppävirran kirkkoherran alaisuudessa. Varkauden hengellisestä elämästä pitivät hänen lisäksi huolta monet tehtailla tai muissa tehtävissä paikkakunnalla työskennelleet ihmiset. Seurakunnassa toimi vuosikymmenen aikana neljä diakonissaa. Viipurin diakonissalaitoksesta valmistuneet Hilja Tiainen ja Aino Hypén tekivät kotikäyntejä potilaiden luo ja järjestivät kotivastaanottoja. Heidän työstään

¹⁷⁸ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925; Larkio 1978, 103.

sairaiden ja köyhien parissa kertoo vuoden 1924 aikana kirjatut 3 651 sairaskäyntiä. Vuosikymmenen lopulla yksi diakonissoista siirtyi sairaalan johtajaksi ja toinen koulun terveydenhoitajaksi.¹⁷⁹

Tehtaanseurakunnan yhdistetty kirkko–koulurakennus kävi pieneksi seurakunnan työmuotojen kehittyessä ja osallistujamäärän kasvaessa. 1920-luvun puolivälissä esimerkiksi kuusi pyhäkoulua toimi kodeissa, koska seurakunnalla ei ollut toimintaan sopivia tiloja. Koulua pitivät sunnuntaisin vanhemmat työläiset ja kansakoulunopettajat. Nky:n toiminnan myötä alkoivat myös yhdistyksen nuoret kiinnostua pyhäkoulun pitämisestä. Kerhojen pitämisestä lapsille huolehti pastori Kustaa Sarsan Elli-sisar, joka auttoi veljeään myös toimistotöissä. Tehdas toimi rahoittajana monissa seurakunnan hankkeissa ja mahdollisti erilaisten retkien tekemisen sekä esimerkiksi lahjojen ja leivosten jakamisen lapsille joulukirkossa. Rippikoulu säilyi ennallaan samoin kuin raamatunselitysten pitäminen ja hengellinen sekakuoro. Kirkossa järjestettiin hartaustilaisuuksia 1920-luvun alussa noin kerran kahdessa viikossa, mutta vuosikymmenen lopulla niiden määrä kaksinkertaistui. Jumalanpalveluksiin osallistujien määrä kasvoi vuosikymmenen lopulla, mihin vaikutti Varkauden väestön lisääntyminen. Työväestö pyysi pappia toimittamaan kirkollisia toimituksia. Kukaan ei kieltäytynyt lapsen tuomisesta kastettavaksi, kirkollisia vihkimisiä toivottiin samoin kuin hautaan siunaamisia.¹⁸⁰ Raamattujen yleistymisestä huolimatta niiden käyttö työläisperheissä oli vähäistä. Vihkiraamattuja tehtaanseurakunta alkoi jakaa 1924. Yksityisten hartaushetkien pitäminen kodeissa oli melko harvinaista lukuun ottamatta paikkakunnan muutamia lestadiolaisperheitä ja muutamia työläisiä, jotka järjestivät seuroja.¹⁸¹

Varkauden tehtaanseurakunnan hengellinen elämä monipuolistui 1920-luvun aikana. Perinteisten tilaisuuksien ohella toiminta laajeni kirkon seinien ulkopuolelle ja keskittyi erityisesti tavoittamaan työläisväestöä sekä nuorisoa. Monipuoliseksi kehittynyt esitelmätoiminta tarjosi varkautelaisille erilaisia näkökulmia kristillisyyteen. Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran sekä Wnky:n järjestämien esitelmien ja päivien tarkoituksena oli synnyttää herätystä ja sosiaalista vastuuntuntoa, jotka kuuluivat siis läheisesti yhteen. Toiminta herätti

---

¹⁷⁹ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925, II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1920–1929.

¹⁸⁰ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920, 1925.

¹⁸¹ VaSA II C.d:1 kert. piispantarkastusta varten 1920.

vastakaikua niin työväestössä kuin toimihenkilöissä. Sarsa oli ryhtynyt toteuttamaan ajatustaan evankelioimistyön tekemisestä työläisten parissa.

IV Seurakunta itsenäistyneessä kauppalassa 1928–1939

1. Tehdasyhteisöstä itsenäiseksi kauppalaksi

a. Itsenäistymisen tausta ja toteuttaminen

Varkaus oli kehittynyt vuosikymmenten saatossa huomattavaksi teollisuuspaikkakunnaksi. Se muodosti 1920-luvulla yhtenäisen teollisuudesta elantonsa saavan alueen, missä Ahlström osakeyhtiön omistama tehdas huolehti monista paikkakuntalaisille välttämättömistä ja laissa määrätyistä toimista. Useat näistä tehtävistä olisivat virallisesti kuuluneet Leppävirran ja Joroisten kuntien hoidettaviksi. Omavaraisuudesta huolimatta Varkaudella ei ollut kunnallista itsehallintoa, jota paikkakuntalaiset olivat toivoneet vuosikymmeniä.¹⁸²

Varkauden sijainti kahden läänin ja pitäjän rajalla loi pulmia kunnallisten asioiden hoitamiseen. Teollisuuspaikkakunnan asioista päättivät virallisesti Leppävirran ja Joroisten kunnanvaltuustot, joissa päättäjien enemmistö oli emäpitäjien maataloudesta elantonsa saavia asukkaita. Kunnallislain muutoksen myötä myös varkautilaiset työläiset saivat edustajansa valtuustoihin. Joroisten kunnan päättäjiin kuuluivat 1920-luvulla Varkauden työväenyhdistyksen toiminnasta tutut Armas Markkanen, Mikko Piironen, Kusti Laitinen ja Onni Hiltunen. Leppävirralla vaikuttamassa taas olivat Emil Hirvonen, August Pihlman ja Kusti Hassinen. Lisäksi yhdistyksen jäseniä toimi emäpitäjien köyhäinhoito- ja verotuslautakunnissa.¹⁸³ Vaikka Varkauden työväenyhdistys seurasi tarkasti kunnallisia asioita ja sen edustajat osallistuivat emäpitäjien valtuustojen istuntoihin, olivat heidän vaikuttamismahdollisuutensa rajalliset. Varkauden erityislaatua työläisvoittoisena ja tehtaista elantonsa saavana alueena ei Leppävirran kunnanvaltuustossa otettu huomioon. Leppävirta ja Joroinen käyttivät saamansa verotulot mielellään kirkonkylien tarpeisiin. Varkautelaisia nämä parannukset eivät suuren välimatkan vuoksi auttaneet.

Ahlströmin omistama tehdas vaikutti merkittävästi Varkaudessa toimeenpantuihin hankkeisiin ja paikkakunnan kehitykseen. Tehtaan johto ja muut

---

¹⁸² WL 47/8.12.1928, Varkauden kauppalan synnystä; WL 108/26.9.1931, Varkauden seurakunta perustettu. Valtioneuvosto antanut seurakunnan perustamisesta päätöksensä; Nevala 2003, 152.

¹⁸³ Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus 1925, 27, 30, 32–33, 35; Varkauden Työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus 1930, 33, 39–40, 43, 45, 47; Hiltunen & Vihavainen 1945, 33, 35–36, 38, 41; WL 5/4.2.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen; Nevala 2003, 141.

vaikutusvaltaiset varkautelaiset alkoivat ajaa yhä voimakkaammin paikkakunnan kunnallista itsenäistymistä 1920-luvun alusta lähtien. Monet seikat puhuivat itsenäistymisen puolesta. Tehdas oli tukenut monien lain vaatimien peruspalvelujen hankkimista. Paikkakunnalla toimi muun muassa oma sairaan- ja köyhäinhoito, koulu sekä tehtaanseurakunta. Varkaus muodosti alueellisesti selvän kokonaisuuden ja oli sosiaaliselta rakenteeltaan yhtenäinen. *Varkauden lehden* päätoimittaja Armas Emanuel Salmelainen kirjoitti paikkakunnan lehdessä 1922:

Niin on Varkaudenkin ympäristössä muodostunut pikku palstatiloja ja kohonnut mäkitupa toinen toisensa jälkeen. Näiden asukkaat, jotka suurimmalta osalta elävät tehtaan töistä, muodostavat oman omintakeisen yhdyskuntansa, joka luonnostaan lukeutuu tehdasalueeseen kuuluvaksi. Yhdessä varsinaisen tehdas-alueen kanssa tämä taajaan asutettu ympäristö muodostaa kokonaisuuden, sangen taajaväkisen yhdyskunnan, jolla on täysi oikeus ja velvollisuus vaatia itsehallinto-oikeuksia retuperällä olevien yhteisten asiainsa järjestämiseksi.¹⁸⁴

Kaikkea toimintaa ja paikkakuntalaisia leimasi Varkaudessa siis yhteys Ahlströmin tehtaaseen. Se tarjosi toimeentulon, palveluita ja niiden kehittämistä. Myös tehtaan piirissä koettiin, että kunnallisesta itsenäistymisestä olisi sille etua. Varkauden sijainti kahden pitäjän rajalla haattasi tehtaiden tunnetuksi tekemistä. Myös päätöksenteko oli hidasta, sillä tehdas joutui hyväksyttämään asiakirjat usein sekä Kuopion että Mikkelin läänissä. Sen kannalta oli parempi, että Varkaus olisi oma kaupunki, kuin osa emäpitäjää.

Varkautelaiset kokivat erityisesti kuulumisen Leppävirtaan epäedulliseksi, sillä kunnalliset maksut olivat siellä korkeammat kuin Joroisissa. Joroisten valtuustossa sosiaalidemokraateilla oli enemmistö ja työläiset katsoivat vasemmistoedustuksen edistävän heidän asioitaan. Molempien emäpitäjien maaseutuvaltaisuutta varkautelaiset kuitenkin vierastivat. Paikkakuntalaisten itsenäisyyden kaipuu oli osa vuosikymmenen ilmiöitä. Päätoimittaja Salmelainen korosti 1920-luvun alussa paikallislehdessä julkaisemassaan kirjoituksissa halua

---

¹⁸⁴ WL 6/11.2.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen.

edistää vapauden ja itsenäisyyden toteutumista. Kaiken toiminnan tuli perustua omanarvontunnolle ja itsenäisyydelle. Salmelainen perusteli työläisten vaikuttamismahdollisuuksien kasvun edistävän myös paikkakunnan rauhoittumista. Olihan Varkaudella edelleen pahamaineinen leima teollisuuspaikkakuntana, missä tappelut, varkaudet ja muut rikokset olivat yleisiä. Kirjoituksissa nousivat esiin myös vuoden 1918 tapahtumat. Päätoimittaja korosti, etteivät ylhäältä käsin toimeenpannut puhdistukset edistäneet Varkauden kehittymistä. Kaikkien varkautelaisten tuli itse saada olla päättämässä asuinpaikkansa asioista. Vaikuttamismahdollisuuksien lisääntymisen myötä myös olot ja kansalaisten keskinäinen yhteistyö paranisivat.¹⁸⁵

Sisällissodassa kansalaiset olivat taistelleet perimmiltään vallasta. Työläiset toivoivat edelleen voivansa vaikuttaa asioihinsa. He näkivät kunnallisen itsenäistymisen olevan merkittävä tekijä paikallisen oikeudenmukaisuuden toteutumiseksi. *Arto Nevala* pitää mahdollisena, että juuri kunnallisen päätösvalan puuttuminen vaikutti osaltaan Varkaudessa keväällä 1918 toimeenpantuihin teloituksiin. Poliittiset ryhmät ottivat vallan omiin käsiinsä, kun yhteistä päättävää elintä ei ollut.¹⁸⁶

Kunnallinen epäitsenäisyys piti yhä osaltaan yllä säätyjakoa, joka oli menneinä vuosikymmeninä tuntunut voimakkaasti paikkakunnalla. Varkaudessa kaikki toimet olivat jollain tapaa kytköksissä tehtaaseen ja sen viranhaltijoihin. Ahlströmin tehdas oli paikkakunnan suurin rahoittaja ja hallitsi työmahdollisuuksien kautta laajasti ihmisten elämää. Työtä oli vaikea saada muualta kuin tehtaalta. Porvarilliset ryhmät ja suojeluskunta toimivat tiiviisti sen kanssa yhteistyössä. Se rahoitti runsaasti tehtaanseurakunnan ja myös työväenyhdistyksen toimintaa. Rahoituksen saaminen edellytti kuitenkin hyötyä tehtaalle joko suoraan tai välillisesti. Tehtaan johto tiedosti, että työväenyhdistyksellä oli merkittävä vaikutus työläisten mielipiteisiin. Ihmisten ajatusmallit ja perinteet olivat hitaita muuttumaan. Varkautelaiset olivat eläneet vuosikymmenien ajan patriarkaalisessa maailmassa, jossa tehtaan johtaja saneli elämänmenon. Häntä arvostettiin ja kunnioitettiin. Työläisten nousu, vallankumousaate ja lakot olivat kuitenkin yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin

---

¹⁸⁵ WL 5/4.2.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen, 6/11.2.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen.

¹⁸⁶ Nevala 2003, 153.

muuttumisen lisäksi horjuttaneet tätä ajattelua. Nyt työläiset vaativat tasa-arvoa ja demokraattisuutta päätöksentekoon myös kunnallisella tasolla.¹⁸⁷

Työläisten keskuudessa ajatus kunnallisesta itsenäisyydestä tuntui houkuttelevalta. Työväenyhdistyksen edustajia oli toiminut jo aiemmin emäpitäjien valtuustoissa, joten heillä oli kokemusta järjestötyön lisäksi kunnallisten asioiden hoidosta. Lisäinnostusta vasemmiston itsenäistymishaaveille antoi oivallus siitä, että sosiaalidemokraatit tulisivat saamaan enemmistön Varkauden kunnanvaltuustossa.¹⁸⁸ Suurin osa varkautelaisista oli työläisiä, jotka olivat saaneet yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kunnallislain muutoksen myötä 1917. He ymmärsivät, että kunnallinen itsenäistyminen takaisi heille demokraattisen vaikutusvallan valtuustossa.

Varkauden kunnallinen ja seurakunnallinen itsenäistyminen olivat kulkeneet käsi kädessä. Vuonna 1926 astui kuitenkin voimaan uusi laki kunnallisesta jaotuksesta. Tähän saakka itsenäinen maalaiskunta oli edellyttänyt omaa itsenäistä seurakuntaa. Lain myötä seurakunnallinen ja kunnallinen itsenäisyys erotettiin toisistaan. Tehtaan johto ja paikalliset päättäjät olivat alun perin ajaneet maalaiskunnan perustamista, mutta 1920-luvun kuluessa Varkaudessa päädyttiin kauppalan perustamisen kannalle. Tähän vaikutti kauppaloitten voimakas lisääntyminen 1920–1930-luvuilla, kun maanomistusolot eivät enää vaikuttaneet niiden perustamiseen. Itsenäistymisen suunnittelijat perustelivat kauppalamuotoa myös sen tehokkaalla hallinnolla, joka pystyi maalaiskuntamuotoista tiukemmin puuttumaan yhdyskunnan kehitykseen.¹⁸⁹

Varkauden tehdas jätti anomuksen kunnallisen itsenäisyyden toteuttamisesta valtioneuvostolle syyskuussa 1926. Selvitysmiehet olivat listanneet perusteiksi paikkakunnan tiheän asutuksen sekä varkautelaisten epäoikeudenmukaiseksi kokeman verorahojen käytön emäpitäjissä. Kauppalan järjestelytoimikuntaan kuuluivat Ahlströmin johdossa työskennellyt lakitieteen kandidaatti K. F. Nyman ja isännöitsijä Yrjö Lindqvist. Heidän lisäksi toimikunnassa vaikuttivat työväenyhdistyksestä tutut konttorinhoitaja Herman Reinikainen, maanviljelijä Uuno Turunen ja toimitusjohtaja Akseli Manninen.

---

¹⁸⁷ WL 14/8.4.1922, Leppävirta, Varkaus ja Joroinen.

¹⁸⁸ Itkonen 2004, 167.

¹⁸⁹ WL 39/2.10.1926, Varkauden kauppalahankeanomus Waltioneuvostolle, 27/21.7.1928, Asetus Varkauden kauppalan perustamisesta, 47/8.12.1928, Varkauden kauppalan synnystä; Soikkanen 1963, 391–392, 396, 664; Nevala 2003, 152–153.

Itsenäistymisen selvitysmieheksi ryhtyi Torsten Malinen. Joroisissa ja Leppävirralla oli omat toimikuntansa selvittämässä tehdasseudun eroamisasiaa ja huolehtimassa emäpitäjän eduista. Hankalimmaksi osapuolet kokivat maa-alueisiin ja muihin omaisuusjärjestelyihin liittyneet tekijät. Varkaus oli verojen muodossa kustantanut emäpitäjien hankintoja ja halusi saada niistä osansa, josta Leppävirta ja Joroinen taas luonnollisesti tahtoivat pitää kiinni. Kun valtioneuvoston tekemä itsenäistymispäätös saapui kesäkuussa 1928 Varkauteen, Leppävirta joutui luovuttamaan Varkaudelle osia Lutilasta sekä Puurtilasta ja Joroinen Järvelän tilan sekä Joutenlahden.¹⁹⁰ Varkaudesta oli muodostuva itsenäinen kauppala vuoden 1929 alussa.

Itsenäistymispäätöksen jälkeen järjestö- ja yritysten johtoa edustanut järjestelytoimikunta ryhtyi valmistelemaan kunnallisvaaleja ja laatimaan tulo- ja menoarviota seuraavalle vuodelle. Kaikki halusivat kotiseudun parasta ja yhteistyö sujui hyvin. Kunnallisvaalit toimikunta sai järjestettyä jo joulukuuksi 1928, jolloin itsenäisen kauppalan päättäjät valittiin ensimmäistä kertaa.¹⁹¹

b. Ensimmäiset kunnallisvaalit

Varkauden ensimmäiset kunnallisvaalit pidettiin joulukuun alussa 1928. Paikkakuntalaiset antoivat äänensä omaa ajatusmaailmaansa ja sosiaalista asemaansa lähinnä oleville ehdokkaille eikä äänistä käyty kiivasta kamppailua eri puolueiden välillä. Porvarillisten puolueiden vaalilistalla ehdokkaina oli opettajia, kauppiaita, maanviljelijöitä ja johtavia viranhaltijoita. Työväestön ehdokkaat taas olivat työntekijöitä, pienviljelijöitä ja osuusliikkeen jäseniä. Suuri osa ehdokkaista oli ollut jo aiemmin aktiivisesti hoitamassa varkautealaisten asioita.¹⁹²

Varkaus jakaantui kolmeen äänestysalueeseen. Vaaliurnilla kävi yli 62 prosenttia äänioikeutetuista. Verrattuna muihin tuon ajan äänestyksiin prosenttiluku oli melko korkea. Valtuusto toimi kauppalan ylimpänä päättävänä elimenä. Jaettavana oli 29 paikkaa, joista sosiaalidemokraattien vaaliliitto sai 19,

---

¹⁹⁰ Warkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 8–9, 14–15; WL 39/2.10.1926, Warkauden kauppalahankeanomus Valtioneuvostolle, 27/21.7.1928, Asetus Warkauden kauppalan perustamisesta, 47/8.12.1928, Warkauden kauppalan synnystä; Soikkanen 1963, 391–392, 396, 664; Nevala 2003, 152–153; Itkonen 2004, 168.

¹⁹¹ Warkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 26–27; WL 31/18.8.1928 Eräs läheisen tulevaisuuden kunnallinen kysymys.

¹⁹² Warkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 26–27; Nevala 2003, 155; Itkonen 2004, 171.

yhtyneet porvarilliset kuusi ja kommunistit neljä paikkaa. Ensimmäiseksi puheenjohtajakseen valtuusto valitsi maanviljelijä Uuno Turusen. Valtuuston kuuluivat sosiaalidemokraateista tunnetut myymälänhoitaja Akseli Häyrinen, toimitusjohtaja Akseli Manninen, maanviljelijä Pekka Mertanen sekä työmies P. Savolainen. Kannatusta saivat myös Varkauden työväenliikkeen kärkimiehet Onni Hiltunen ja Juho Herman Reinikainen sekä oikeistolaiset vaikuttajat opettaja Kalle Väänänen, tuomari Kuno Fredrik Nyman, filosofian maisteri Veikko Pulliainen, opettaja Juho Takala ja lääkäri Eino Salminen. Varkauden kauppalan ensimmäiseen valtuustoon valittiin myös työmiehen vaimo Martta Parviainen.¹⁹³

Kauppalan kehittämiseen osallistui valtuuston ohella merkittävästi kauppalanhallitus, johon valtuusto valitsi seitsemän jäsentä. Oikeiston puolelta isännöitsijä Yrjö Lindqvist, maanviljelijä Otto Emil Ropponen ja kauppalanjohtaja Oskari Ryynänen sekä vasemmistosta Akseli Manninen, Pekka Mertanen, Vihtori Kiiskinen ja Akseli Häyrinen tulivat valituksi. Heidän tehtävänä oli huolehtia kauppalan talouden ja hallinnon hoidosta sekä valvoa Varkauden etua. Erilaiset valmistelutehtävät olivat ydinosa hallituksen työskentelyä. Myös lautakunnat osallistuivat kunnalliseen kehittämistyöhön. Niiden kokoonpanosta päätti kauppalanvaltuusto. Erityistä mielenkiintoa valtuustossa herättivät köyhäinhuolto-, terveys- ja työttömyyslautakunta sekä kunnallisesta verotuksesta päättänyt lautakunta. Tämä johtui osaltaan 1920-luvun lopulla alkaneesta lamasta ja sosiaalidemokraattien halusta korostaa heikoista huolehtimista.¹⁹⁴

Varkauteen syntyi kauppalan perustamisen myötä hallintoelimiä, joissa työväenliikkeen, tehtaan sekä muiden porvarillisten kansalaisten edustajat kohtasivat toisensa. Sosiaalidemokraatit olivat saaneet ensimmäisissä kunnallisvaaleissa kahden kolmanneksen enemmistön valtuustoon, mikä merkitsi Varkaudessa vasemmiston äänen nousemista päätöksenteossa aiempaa kuuluvammin esille. Tehtaan ja oikeiston keskinäinen päätöksenteko hiipui ja työläisten näkökulma vaikuttamisessa korostui. Sekä vasemmisto että oikeisto osallistuivat innokkaasti oman kauppalan asioiden hoitamiseen.¹⁹⁵ Vaikka valtuustossa oli vasemmistoenemmistö, se ei johtanut päätöksenteon

---

¹⁹³ Varkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 15.

¹⁹⁴ Varkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 26–27; Soikkanen 1963, 407–409, 665; Nevala 2003, 158–161; Itkonen 2004, 173–174.

¹⁹⁵ Soikkanen 1963, 405.

radikalisoitumiseen sosiaalidemokraattien kunnallispolitiikan ollessa maltillista. Valtuusto ei ryhtynyt mittaviin uudistuksiin, sillä kauppalan rakentaminen vei suuren osan sen voimavaroista ja käytettävissä olleesta rahoituksesta. Koko Varkauden kattava asemakaavan suunnittelu, poliisin palkkaaminen sekä muiden puolueettomien hallintojärjestelmien perustaminen alkoi. Yhteiskunnallisen tilanteen vaikutuksesta oikeiston asema säilyi 1920-luvun lopulla edelleen voimakkaana, samoin tehtaan vaikutusvalta. Kunnallisen elämän avaamat mahdollisuudet kuitenkin vähensivät työväestön kokemaa katkeruutta epäoikeudenmukaisuudesta ja loivat toivoa demokraattisemmasta tulevaisuudesta.¹⁹⁶

Varkaudessa käytiin 1930-luvulla kolmet kunnallisvaalit. Sosiaalidemokraatit säilyttivät enemmistönsä valtuustossa, mutta vuosikymmenen mittaan yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset heijastuivat paikallispolitiikkaan. Sosiaalidemokraattien kannatus nousi neljällä valtuustopaikalla 1930 käydyissä vaaleissa, kun eduskunnan lakkauttaman kommunistisen puolueen äänet jakautuivat nyt muille puolueille. Äänijakauma pysyi samana 1933 käydyissä vaaleissa. Vuoden 1936 kunnallisvaaleissa valtuustopaikkaluku nousi, ja täten Varkaudessa oli jaettavana kuusi paikkaa enemmän kuin aiemmin. Kolme uusista paikoista meni sosiaalidemokraateille ja kolme porvarillisille. Sosiaalidemokraattien valta-asema kunnallisessa päätöksenteossa pysyi vahvana. Heillä oli edelleen kahden kolmasosan määräenemmistö. Kolmannet 1930-luvun vaalit oli suunniteltu vuodeksi 1939, mutta talvisodan puhkeaminen esti ne. Näin vuonna 1936 valittu valtuusto oli vallassa talvi- ja jatkosodan yli.¹⁹⁷

Varkauden keskeisimmät vaikuttajat 1930-luvulla olivat pääosin sosiaalidemokraatteja ja valtuuston puheenjohtajat kauppalan perustamisesta saakka työväenyhdistyksen toiminnassa tiiviisti mukana olleita. Ensimmäisen valtuuston puheenjohtajana toimi 1929–1932 Uuno Turunen, joka oli ollut ennen Varkauden kauppalan perustamista mukana Joroisten kunnallisessa elämässä sekä työväen urheiluseuran Tarmon toiminnassa. Turusen jälkeen puheenjohtajaksi nousi Osuusliike Työn voiman johtaja Akseli Manninen, joka vaikutti tehtävässä vuosikymmenten ajan. Mannisella oli runsaasti kokemusta eri luottamustoimista

---

¹⁹⁶ Soikkanen 1963, 296, 398, 400; Nevala 2003, 155, 162.

¹⁹⁷ Varkauden kauppalan vuosikertomukset 1930–1939; Soikkanen 1963, 396–397; Itkonen 2004, 173.

niin Varkaudessa kuin Joroisissakin. Ensimmäisissä kunnallisvaaleissa valitut Herman Reinikainen, Akseli Manninen, Onni Hiltunen ja Akseli Häyrynen jatkoivat kunnallista vaikuttamista seuraavissakin vaaleissa. Naisten määrä valtuustossa kasvoi vuosikymmenen myötä kolmeen.¹⁹⁸

Varkauden kauppalan kunnalliselämän alkuvuosia varjostivat ennakkoluulot. Poliittiseen ilmapiiriin vaikutti vieläkin sisällisodan kahtiajako, jota vuosikymmenen vaihteessa noussut oikeistoradikalismi lietsoi entisestään. Erimielisyyksiltä ja väittelyiltä valtuusto ei välttynyt kauppalan ensimmäisinä vuosina. Ilmapiiri kuitenkin parani, kun sekä vasemmisto että oikeisto oppivat luottamaan toisiinsa. Lama ja uuden kauppalan rakentaminen vaativat maltillista yhteistyötä ja keskinäistä ymmärrystä.¹⁹⁹

Taulukko 1. Varkauden kauppalanvaltuutettujen puoluekanta kauppalan itsenäistymisestä talvisodan syttymiseen saakka.²⁰⁰

valitsemisvuosi	yhteensä	miehiä	naisia	sos.dem	kom.	porv.	maal.
1928	29	29	1	19	4	6	-
1930	29	27	2	23	-	6	-
1933	29	26	3	23	-	6	-
1936	35	33	2	26	-	9	-

c. Varkautelaiset yhteiskunnallisina vaikuttajina

Varkauden itsenäistymisen ja talvisodan syttymisen välillä käytiin viidet eduskuntavaalit. Sosiaalidemokraatit nousivat vaalien voittajaksi. Varkaus jakaantui kolmeen äänestysalueeseen: tehtaan, Joutenlahden ja Puurtilan alueeseen. Alueiden äänestystulokset kertoivat eri kauppalanosien erilaisista sosiaalisesta rakenteesta. Suuri osa tehtaalla työskentelevistä työläisistä asui hieman kauempana Joutenlahdella ja Talumäellä, mikä selittää sosiaalidemokraattien suuren kannatuksen näillä alueilla. Porvarillisten puolueiden kannatus taas oli suurinta tehtaan alueella, missä asuivat virkamiehet ja toimihenkilöt. Myös Lapuan liikkeen ajatusten pohjalle 1932 perustetun

¹⁹⁸ Varkauden kauppalan vuosikertomukset 1930–1939; Soikkanen 1963, 400–401; Nevala 2003, 159.

¹⁹⁹ WL 181/11.8.1979 Juho Takala: Kireyttä ja kahinoita ensimmäisessä valtuustossa.

²⁰⁰ Soikkanen 1963, 396.

Isänmaallisen kansanliikkeen (Ikl) äänet keskittyivät tehtaan alueelle. Puurtilassa asui maanviljelijöitä, jotka antoivat äänensä maalaisliitolle. Kaiken kaikkiaan maalaisliiton ja Ikl:n kannatus jäi Varkaudessa vähäiseksi.²⁰¹

Eduskuntavaalit herättivät kansalaisissa yleensä enemmän mielenkiintoa kuin kunnallis- ja presidentinvaalit. Näin oli myös Varkaudessa, vaikka kunnallinen itsenäistyminen ja mahdollisuus vaikuttaa oman paikkakunnan asioihin tuntuivat erityisen tärkeiltä emäpitäjistä vapautumisen jälkeen. Poliittisten suhteiden muutokset heijastuivat Varkauden tehdasyhteisöön. Kommunistisen puolueen lakkautus näkyi sosiaalidemokraattien äänimäärän lisääntymisenä. Vuonna 1929 pidetyissä eduskuntavaaleissa kommunistit saivat Varkaudessa 17.6 prosenttia ja sosiaalidemokraatit 63.2 prosenttia kaikista annatuista äänistä. Seuraavana vuonna järjestetyissä eduskuntavaaleissa sosiaalidemokraattien kannatus nousi 76.8 prosenttiin. Oikeistolaisen ajatusmaailman nousu heijastui 1930-luvun alun vaalien tuloksiin. Kokoomusta äänesti 1929 yhdeksän prosenttia varkautelaisista, mutta seuraavana vuonna kannatus kasvoi viisi prosenttiyksikköä. Oikeiston nousu jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Vuonna 1933 käydyissä eduskuntavaaleissa kokoomuksen kannatus laski runsaaseen kahdeksaan prosenttiin ja Ikl:n kannatus oli vain 4.2 prosenttia.²⁰²

Varkautelaisten yhteiskunnallinen vaikuttaminen ei jäänyt vain äänestämiseen eduskuntavaaleissa. Paikkakunnalla oli ollut oma ehdokas eduskuntavaaleissa aina 1920-luvulta lähtien. Varkauden työväenyhdistyksestä, paikallisesta osuuskauppaliikkeestä ja Joroisten kunnallishallinnosta tunnettu kaupanhoitaja Onni Hiltunen valittiin sosiaalidemokraattien kansanedustajaksi 1930. Hän teki pitkäaikaisen ja merkittävän uran eduskunnassa ja ministerinä. Vuonna 1933 käydyissä eduskuntavaaleissa äänestäjät valitsivat Puurtilan koulun opettajan Juho Takalan maalaisliiton listoilta eduskuntaan.²⁰³ Heidän välityksellään varkautelaisten asiat ja toiveet kantautuivat valtakunnan ylimpiin päättäviin elimiin.

---

²⁰¹ Soikkanen 1963, 679; Itkonen 2004, 174, 176.

²⁰² Soikkanen 1963, 675–679.

²⁰³ WL 181/11.8.1979 Juho Takala: Kireyttä ja kahinoita ensimmäisessä valtuustossa; Soikkanen 1963, 680–681; Itkonen 2004, 177.

2. Lama ja tehtaan tuotannolliset uudistukset nuoren kauppalan muovaajana

Ahlströmin puu- ja metallituotteiden kysyntä oli siivittänyt Varkauden teollisuuden nopeaa kehittymistä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tämä oli merkinnyt myös väkiluvun voimakasta kasvua erityisesti kauppalan laitaosissa. Väestölaskennan mukaan noin seitsemänkymmentä prosenttia Varkauden työikäisestä väestöstä sai toimeentulonsa teollisuudesta.²⁰⁴ Varkautelaiset elivät tehtaasta, mikä teki heidät alttiiksi maailman talouden heilahteluille. Nousukausina työ lisääntyi, kun taas lamakaudet merkitsivät työttömyyttä ja puutetta.

Nuori kauppa joutui heti itsenäistymisensä jälkeen vaikeaan tilanteeseen, kun kansainvälisen laman vaikutukset alkoivat tuntua tehtaan toiminnassa 1920-luvun lopulla. Merkittävä joukko tehtaan palkkaamia rakennustyöläisistä jäi ilman työtä, mikä aiheutti turvattuutta ja puutetta paikkakuntalaisten keskuudessa. Varkaudessa tilannetta huononsi myös Lehtoniemellä toimineen kone- ja telakkateollisuuteen painottuneen Oy Lehtoniemi Ab:n toiminnan loppuminen 1929. Ahlström osakeyhtiö osti tehtaan 1930, mutta Varkauden tehtaat eivät pystyneet heikentyneen taloustilanteen vuoksi työllistämään kaikkia Lehtoniemellä työskennelleitä.²⁰⁵

Työllisyystilanne pysyi Varkaudessa vaikeana monia vuosia kunnallisen itsenäistymisen jälkeen. Laman oireet alkoivat näkyä paikkakunnalla 1929 ja jatkuivat huomattavina aina vuoteen 1936 saakka. Kauppalan päättäjät pyrkivät helpottamaan tilannetta panostamalla köyhäinhoitoon ja järjestämällä työttömille varatöitä, jotka suuntautuivat kauppalan puutteellisen rakennuskannan parantamiseen. Päiviönsaarelle valmistui vuosikymmenen alussa postitalo ja 1934 sen läheisyyteen nelikerroksinen koulurakennus, jossa toimivat teollisuuskoulu ja Varkauden tehtaiden ammattikoulu. Uusi poliisiasema valmistui 1932 Pirtinrantaan ja uuden sairaalan rakentaminen alkoi 1935. Nämä toimet pyrkivät

---

²⁰⁴ Schybergson 1992; 178; Itkonen 2004, 195.

²⁰⁵ WL 12/31.3.1928 Eduskuntakeskustelu Varkauden työttömyydestä, 181/11.8.1979 Akseli täystyöllistetty. Työttömyys nuoren kauppalan riesana; Soikkanen 1963, 672; Schybergson 1992, 163–164, 167, 171, 179; Itkonen 2004, 195–196.

pitämään työläisiä elämässä kiinni. Varatöistä saatu palkka oli pienempi kuin tehtailta hankittu, mutta takasi niukan toimeentulon.²⁰⁶

Töiden avulla päättäjät pyrkivät myös hillitsemään työttömyyden aiheuttamia sosiaalisia haittoja kuten alkoholin runsasta kulutusta ja elämän rappioitumista. Irtisanomisien lisäksi tehdas joutui lyhentämään monien tehdastyöläisten työaika, mikä tarkoitti tulojen vähenemistä. Myös he saivat kokea laman vaikutuksen, vaikka työpaikka säilyikin. Talvella 1932–1933 kunnan lisäksi valtio tarjosi helpotusta seudun tilanteeseen ottamalla suuren määrän varkauteilaisia varatöihin muille paikkakunnille. Vaikea työllisyystilanne kesti Varkaudessa kuusi vuotta. Vielä talvella 1935 ja 1936 esiintyi työttömyyttä. Lama vaikutti kauppalaan myös vähentyneiden verotulojen kautta. Tarvetta tuloille olisi ollut nousseiden avustuskustannusten vuoksi.²⁰⁷

Moni varkauteilainen joutui turvautumaan köyhäinhoidon apuun, mikä näkyi satunnaisten avustusten määrän lisääntymisenä. Vuonna 1931 joka viides varkauteilainen kuului avustettavien piiriin. Tämä tarkoitti sitä, että avustumäärät lähes nelinkertaistuivat vuosina 1929–1932. Tilanne ei ollut helppo. Päiviönsaarella toimi kenttäkeittiö, josta työttömille jaettiin rahaa ja ruokalippuja. Köyhäinhoitomenojen osuus Varkauden kauppalan budjetista oli laman aikana 34 prosenttia, kun muualla Suomessa osuus oli keskimäärin 17 prosenttia.²⁰⁸

Ahlström yhtiö oli moniosaja sekä puu- että metalliteollisuuden alalla. Tämä helpotti konsernin selviytymistä maailmantilanteen heilahteluissa. Tehtaan selluloosan keittämiseen 1920-luvulla tekemät investoinnit kasvattivat tuotantomääriä seuraavan vuosikymmenen kuluessa ja nostivat sen yhdeksi Suomen suurimmista selluloosan valmistajista. Tehdas aloitti vuosikymmenen lopulla myös uusia tuotantosuuntia. Laman alla toimintansa aloittanut vaneritehdas työllisti 1930-luvun alussa noin seitsemänsataa työntekijää, joista 440 oli naisia. Luku on merkittävä, sillä naisten työssäkäynti ei ollut vielä tuolloin yleistä. Puuteollisuuden lisäksi laajennusta tapahtui myös konepajatoiminnan piirissä. Tehdas ryhtyi valmistamaan sellunkeittimiä, kuljettimia ja kuorintarumpuja sekä pienempiä niin sanottuja sarjatuotteita. Varkauden telakka

---

²⁰⁶ WL 13/16.2.1929 Varkauden kiristynyt työttömyys; Soikkanen 1963, 419, 673; Itkonen 2004, 197, 199–200.

²⁰⁷ WL 13/16.2.1929 Varkauden kiristynyt työttömyys; Soikkanen 1963, 419, 673; Itkonen 2004, 193, 197, 199–200.

²⁰⁸ WL 181/11.8.1979 Akseli täystyöllistetty. Työttömyys nuoren kauppalan riesana; Soikkanen 1963, 419, 432, 672; Itkonen 2004, 193–194.

oli myös maan suurin maatielossien ja siltojen valmistaja. Ahlströmin ostamalla Lehtoniemen tehtaalla oli kokemusta näiden tuotteiden tekemisestä, mikä auttoi lehtoniemeläisten työllistymistä Ahlströmin palvelukseen. Vuosikymmenen lopulla paikkakunnan konepajat saivat tilauksia Suomen puolustusvoimilta, kun sodan uhka kävi todelliseksi ja sotavarustelu alkoi.²⁰⁹

Ahlströmin tehtailla tapahtui tuotannollisten muutosten lisäksi hallinnollisia uudistuksia. Walter Ahlströmin kuoleman jälkeen 1932 yhtiön pääjohtajaksi tuli diplomiekonomi Harry Gullichsen. Yhtiön kasvu oli tästä lähtien rauhallista edeltäviin vuosikymmeniin verrattuna. Varkauden tehtaiden paikallisjohtaja vaihtui myös vuosikymmenen alussa, kun Rudolf Boedeker ryhtyi luotsaamaan paikkakunnan tehtaita.²¹⁰

3. Oikeistolaisuuden voimakas vaikutus

Kauppalan perustaminen ja valtuustotyöskentelyn alkaminen oli edistänyt porvareiden ja työläisten välistä kanssakäymistä. Yhteistyöhön oli pystyttävä, jotta kauppalan kehittyminen voitiin turvata. Jako herroihin ja työläisiin eli kuitenkin varkautelaisten mielissä, sillä vuosikymmeniä voimassa olleet ajatusmallit muuttuivat hitaasti. Yhteistyö oikeiston ja vasemmiston välillä kunnallishallinnossa ei johtanut eri sosiaalisten ryhmien kanssakäymiseen vapaa-ajalla. Tehtaalla ja työväenyhdistyksellä oli esimerkiksi omat urheiluseuransa eikä yhteistyötä näiden välillä tehty ennen kuin 1930-luvun lopulla. Jakautuminen näkyi konkreettisesti myös muun muassa asutuksen jakaantumisessa eri kauppalanosien kesken.²¹¹

Varkauden kauppalan itsenäistymisvuonna sisällissodasta oli kulunut yksitoista vuotta. Oikeistolaisuuden vaikutus oli näkynyt paikkakunnalla voimakkaana sisällissodan päättymisestä kauppalan itsenäistymiseen saakka, mutta vuosikymmenen lopulla se alkoi saada radikaaleja piirteitä. Oikeisto koki 1920-luvun alussa uudelleen nousseen kommunistisen liikehdinnän uhaksi ja ryhtyi toimiin sen lakkauttamiseksi. Oikeistolaisen ajattelun taustalla vaikuttivat sisällissotaa edeltäneet ja sen aikaiset tapahtumat. Uutta vallankumousta ei

---

²⁰⁹ WL 174/3.8.1979 Kauppalaksi vai maalaiskunnaksi?; Schybergson 1992, 163, 171, 179.

²¹⁰ Schybergson 1992, 163.

²¹¹ Soikkanen 1963, 676; Itkonen 2004, 178.

haluttu enää kokea. Vuonna 1928 niin sanotussa suuressa kommunistipidätyksessä suuri osa kommunistisen puolueen johdosta vangittiin ja tuomittiin pakkotyöhön. Varkautelainen työmies Yrjö Haatainen sai 1930 kahden vuoden kuritushuonetuomion toiminnasta Suomen kommunistisessa puolueessa. Kahden seuraavan vuoden aikana Varkaudessa pidätettiin poliittisesti vaaralliseksi luokiteltuina Kaarlo Hämäläinen, Väinö Kauhanen, Otto Itkonen, Kusti Afflecktin, Armas Pentikäinen, Väinö Leinonen ja Vilho Juutilainen. Voimaan tullut kommunistilaki teki kommunistien toiminnan mahdottomaksi estämällä puolueen äänestämisen niin valtakunnallisissa kuin paikallisissa vaaleissa. Tämä merkitsi kommunistien julkisen toiminnan loppumista.²¹²

Varkauden kunnallishallinnossa sosiaalidemokraatit olivat huomattavana enemmistönä. Tämä hillitsi osaltaan ääriliikkeiden vaikutusta kauppalan päätöksentekoon. Oikeistoradikalismien vaikutukset näkyivät kuitenkin 1920-luvun lopulla valtuuston työskentelyssä. Suomen Lukon Varkauden osasto, jonka puheenjohtajana toimi maisteri L. Oinas ja sihteerinä opettaja Kalle Väänänen, työskenteli kauppalanvaltuuston neljän kommunistiedustajan poistamiseksi kunnallisista luottamuselimistä. Perustelut toiminnalle kumpusivat valtakunnallisesta oikeistoradikaalista ajattelusta, jonka mukaan kommunistit harjoittivat maanpetollista toimintaa. Elokuussa 1929 kauppalan valtuusto kokoontui käsittelemään asiaa. Varkautelaiset äärioikeistolaiset valtuutetut kehottivat vasemmistolaisia itse anomaan eroa tehtävistä. Kauppalanvaltuuston puheenjohtajan Uuno Turusen mielestä valtuustolla ei kuitenkaan ollut kunnallislakien mukaan oikeutta kehottaa jäseniä eroamaan. Syyskuussa Suomen Lukon Varkauden osasto lähetti valtuustolle kirjelmän, jossa se vaati kommunisteja eroamaan valtuustosta ja lautakunnista. Kun nämä kehotukset eivät tuottaneet tulosta, suuri osa oikeistolaisista poistui valtuuston lokakuisesta kokouksesta vaatien edelleen kommunistien poistamista luottamuselimistä.²¹³

Kaikki oikeistolaisiin kuuluneet valtuustolaiset eivät kuitenkaan liittyneet ulosmarssiin. Maalaisliiton edustaja Juho Takala vastusti oikeiston radikaalia toimintaa eikä osallistunut tempaukseen. Kieltäytyminen johti äärioikeistolaisten silmätikuksi joutumiseen. Takala sai uhkaussoittoja ja turvautui

---

²¹² Soikkanen 1963, 664, 676; Nevala 2003, 156; Itkonen 2004, 187–188.

²¹³ WL 181/11.8.1929 Juho Takala: Kireyttä ja kahinoita ensimmäisessä valtuustossa; Soikkanen 1963, 668–669; Itkonen 2004, 186.

pistoolin kantamiseen vapaa-ajallaan, koska oli kuullut lapuanliikkeen suunnittelevan hänen kyyditsemistään Venäjän rajalle. Äärioikeistolaisten kommunistiehdokkaisiin kohdistamat kehotukset ja painostus eivät tehonneet Varkauden sosiaalidemokraattisenemmistöiseen kunnanvaltuustoon, vaikka myös sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä oli erimielisyyksiä. Tilanne ratkesi oikeiston eduksi 1930, kun eduskunnassa säädetty laki kommunistien poistamisesta luottamustehtävistä astui voimaan.²¹⁴

Käydessään eloonjäämistäistelua oikeistoa vastaan kommunistit joutuivat rajankäyntiin myös sosiaalidemokraattien kanssa. Muodollisesti yhtenäisenä pysynyt ammattiyhdistysliike hajosi 1929. Ammattijärjestöjen valtakunnalliseen edustajakokoukseen osallistuivat Varkaudesta sosiaalidemokraattien edustajat Herman Reinikainen, M. V. Kinnunen ja Onni Hiltunen sekä kommunisteista Eero Vänskä ja Taavi Varjus. Keskustelujen tuloksena oli, että sosiaalidemokraatit jättivät kommunistien hallitseman Suomen Ammattijärjestön (SAJ) ja perustivat seuraavana vuonna oman ammatillisen keskusjärjestön nimeltä Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK). Oikeus lakkautti ammattijärjestö SAJ:n heti sosiaalidemokraattien lähdettyä järjestöstä. Muutokset ammattiyhdistysliikkeen kentässä maltillistivat ammattiyhdistysliikettä. Varkaudessa muutos loi uusia ammattiosastoja, kun SAJ:n osastot hajosivat ja menettivät suuren osan jäsenistään. Ammattiyhdistysliikkeessä tapahtunut muutos ei muuttanut Ahlströmin tehtaan ja yhdistyksen välejä. Ne pysyivät edelleen varauksellisina, sillä tehdas olisi edelleen halunnut keskustella suoraan työläisten kanssa eikä käyttää välikätenä ammattiyhdistysliikettä.²¹⁵

Poliittinen jakautuminen äärioikeistoon ja -vasemmistoon näkyi erilaisten järjestöjen muodostamisena ja pelon ilmapiirin lisääntymisenä 1930-luvun alussa. Oikeistolaiset perustivat Lapuan liikkeen esijärjestön Suomen Lukon paikallisosaston Varkauteen kesällä 1930. Saman vuoden heinäkuussa pidetyssä kokouksessa osasto valitsi itselleen toimikunnan. Kokouksen puheenjohtajana toimi L. Oinas ja sihteerinä opettaja Kalle Väänänen. Paikallistoimikuntaan kokous valitsi myös metsänhoitaja A. Rautajärven,

---

²¹⁴ WL 181/11.8.1979 Juho Takala: Kireyttä ja kahinoita ensimmäisessä valtuustossa; Itkonen 2004, 178.

²¹⁵ Soikkanen 1963, 670–672, 676; Nevala 2003, 156–157.

kanavakasööri V. Stavénin ja kasööri L. Lemströmin sekä varalle eläinlääkäri J. Jalkasen ja insinööri I. Hedströmin.²¹⁶ Varsinaisen Lapuan liikkeen Varkauden paikallisosaston oikeistolaiset perustivat 1931. Yhdistyksen puheenjohtajana toimi insinööri Martin Dahlberg ja sihteerinä T. Vienola. Lapuan liikkeen toimintaa jatkamaan ryhtyneen Isänmaallisen kansanliikkeen (Ikl) paikallisosaston varkautelaiset oikeistolaiset perustivat toukokuussa 1933. Sen puheenjohtajana toimi insinööri Dahlström, varapuheenjohtajana Kalle Väänänen ja sihteerinä insinööri Pekka Vuorisalo. Liikkeen järjestämissä tilaisuuksissa korostettiin kansallisia arvoja sekä maanpuolustusta ja hyökättiin vasemmistoa ja eritoten kommunisteja vastaan.²¹⁷ Ikl keräsi vuosina 1936 ja 1939 järjestetyissä eduskuntavaaleissa Varkauden äänimäärästä 4,2 prosenttia.²¹⁸ Lapuan liikkeen toimeenpanemat kyyditykset vaikuttivat liikkeen kannatukseen negatiivisesti. Myös useimmista oikeiston edustajista ne tuntuivat kohtuuttomilta ja Lapuan liikkeen kannatus väheni.

Oikeistolaiset yrittivät kitkeä vasemmistolaisuutta kielloilla ja rajoituksilla. He estivät Varkauden työväenjärjestön iltamien järjestämisen. Kuuluminen työväen urheiluseuraan Tarmoon saattoi estää koulu- tai työpaikan saamisen tehtaan ammattikoululta ja tehtaalta. Äärioikeisto halusi myös näyttää poliittisen johtoasemansa toimeenpanemalla muun muassa pakkoliputuksia. Varkauden valtauspäivänä 1933 Ikl järjesti liputukset koko Varkaudessa. Lipun oli noustava salkoon myös työväentalolla. Kaikkein suurinta pelkoa varkautelaisissa kuitenkin herättivät Lapuan liikkeen organisoimat kyyditykset, jotka sivusivat myös Varkautta. Heinävedellä syyskuussa 1930 tapahtunut paikallisen kunnallislautakunnan esimiehen Onni Happosen kyyditys ja hänen katoamisensa puhuttivat varkautelaisia. Happosen ruumis löytyi kahden vuoden kuluttua. Presidentti Ståhlbergin kyyditys lokakuussa 1930 kulki myös Varkauden kautta.²¹⁹ Ketään varkautelaista ei tiettävästi kyyditetty, mutta lähikunnissa tapahtuneet teot puhuttivat paikkakunnalla ja pitivät yllä poliittista jakautuneisuutta.

---

²¹⁶ Itkonen 2004, 186.

²¹⁷ Soikkanen 1963, 670.

²¹⁸ Itkonen 2004, 175.

²¹⁹ WL 3.9.1930 Levoton kunnanvaltuuston kokous Heinävedellä; AS 31.3.1933 Oppikoulun rehtori ja johtokunta oppilaiden isänmaallisen mielen masentajana; Itkonen 2004, 178–179, 189–191.

Myönteinen suhtautuminen oikeistolaisuuteen näkyi Varkaudessa suojeluskunnan jäsenmäärän kasvuna. Myös työläisiä alkoi liittyä järjestöön 1930-luvulla, kun suojeluskunnan maine herrojen ja porvareiden järjestönä alkoi hävitä. Tähän vaikutti myös suojeluskunnan painopisteen muuttuminen vuoden 1918 muistelijasta kohti puolueetonta maanpuolustusjärjestöä.²²⁰ Kehitykseen vaikutti osaltaan kunnallinen itsenäistyminen, joka oli saattanut työläisiä ja virkamiehiä tasavertaisempaan asemaan. Taustalla saattoi olla myös yhteiskunnallisen ilmapiirin muuttuminen 1930-luvun loppua kohti tultaessa. Kansalaiset alkoivat kokea Neuvostoliiton yhteiseksi uhaksi ja puolueettomalle maanpuolustusjärjestölle oli tarvetta.

4. Kauppalan itsenäinen seurakunta

Varkauden tehtaanseurakunnan itsenäistyminen Leppävirran emäseurakunnasta oli ollut varkautelaisten pitkäaikainen haave. Se oli kulkenut käsi kädessä kunnallisen itsenäistymisen kanssa aina vuoteen 1926 saakka, jolloin paikalliset päättäjät lähtivät entistä määrätietoisemmin ajamaan kunnallista itsenäistymistä. Tämä kehitys joudutti myös seurakunnan itsenäistymistä.²²¹

Varkautelaiset perustelivat seurakunnan perustamista monilla seikoilla. Ensinnäkin tehtaanseurakunnan aluerajaus oli ongelmallinen. Se käsitti virallisesti vain tehtaan välittömässä läheisyydessä Päiviönsaarella ja Kosulanniemessä asuneet henkilöt, vaikka suuri osa varkautelaisista asui muutaman kilometrin päässä tehtailta Luttilassa, Kommilassa, Taulumäellä ja Joutenlahdella. He olivat kauppalan perustamisen myötä virallisesti varkautelaisia, mutta kuuluivat edelleen Leppävirran ja Joroisten seurakuntiin, joiden kirkkoille oli matkaa yli kaksikymmentä kilometriä. Käytännössä tehtaanseurakunta kuitenkin hoiti myös heidän hengellistä elämäänsä. Vuonna 1929 tehtaanseurakunnassa oli kirjoilla 3 152 seurakuntalaista, mutta todellisuudessa pastori Sarsa palveli koko kauppalan alueen väestöä, jota oli 7 000–8 000 henkeä.²²² Tämä tulee ilmi, kun tarkastellaan hänen suorittamiaan toimituksia. Vuonna 1927 Sarsa kastoi 49 lasta,

---

²²⁰ Soikkanen 1963, 673–674.

²²¹ WL 39/2.10.1926, Varkauden kauppalahankeanomus valtioneuvostolle, 27/21.7.1928, Asetus Varkauden kauppalan perustamisesta, 47/8.12.1928, Varkauden kauppalan synnystä; Soikkanen 1963, 664; Nevala 2003, 152–153.

²²² VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srkn perustamista koskevat asiak. Ptk Lv:n srk:n kirkonkok. 24.5.1925, II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1929.; Kiertok. Oulun hpk:n papistolle ja seurakunnille N:o 979 § 3 Varkauden seurakunnan muodostamista koskeva määräys.

hautasi 44 ihmistä ja vihki 24 paria, jotka olivat virallisesti kirjoilla tehtaanseurakunnassa. Samana vuonna hän kastoi 179, hautasi 101 ja vihki 55 ulkoseurakuntalaista, jotka käytännössä kuuluivat Leppävirran ja Joroisten seurakuntiin. Ulkoseurakuntalaisille suoritettuja toimituksia oli paljon enemmän kuin tehtaanseurakunnassa kirjoilla oleville suoritettuja.²²³ Sekä Varkauden tehdas, varkautelaiset että pastori Sarsa perustelivat seurakunnallista itsenäistymistarvetta nyt myös kauppalan perustamisella. Seurakunnallinen aluejako oli epäselvä ja epäoikeudenmukainen. Sarsa oli käytännössä hoitanut koko perustetun kauppalan alueen hengellisen elämän ja kirkolliset toimitukset jo kauan ennen kuin kauppalan uusi itsenäinen seurakunta perustettiin.

Tyytymättömyyttä varkautelaisissa synnyttivät epäoikeudenmukaiseksi koettujen kirkollisten palveluiden järjestämisen lisäksi se, että kirkolliset verot täytyi maksaa Leppävirran ja Joroisten seurakunnille. He kokivat maksavansa liikaa kirkollisveroa emäseurakunnille saamatta siitä mitään vastinetta itselleen.²²⁴ Varkaudessa oli toiminut vuosikymmeniä oma vaivais- ja köyhäinhoito sekä kansakoulupiiri, joita Leppävirran kunta uhkasi 1920-luvun lopulla uuden vaivaishoitoasetuksen ja oppivelvollisuuslain nojalla.²²⁵ Tämä nostatti suuria tunteita varkautelaisissa. Myös vapaus omaan päätöksentekoon puuttui. Kaikki viralliset päätökset kulkivat Leppävirran kirkkovaltuuston kautta, jossa tehdaspaikkakunnan tarpeita ei otettu huomioon.

Varkauden seurakunnan itsenäistymiseen johtanut toiminta alkoi kauppalan perustamispäätöksestä 1928. Saman vuoden elokuussa kokoontui joukko varkautelaisia kirkonkokoukseen, jossa Sarsa nosti esiin itsenäisen seurakunnan perustamisen.²²⁶ Ehdotus sai laajan kannatuksen. Osanottajat perustivat toimikunnan laatimaan ehdotusta papiston palkkauksesta ja järjestelemään käytännön asioita. Kymmenhenkiseen toimikuntaan kuuluivat pastori Sarsan lisäksi isännöitsijä Yrjö Lindqvist, opettaja Kalle Kuosa, pankkivirkamies E. Malm, maanviljelijät P. Vänttinen, A. Mäntyaho ja E. Ropponen, lämmittäjä A. Kinnunen sekä kivityömies P. Mertanen. Varkautelaisilla oli oman hiippakunnan eli Oulun tuomiokapitulin tuki

²²³ WL 1/14.1.1928 Väkiluvun muutokset Warkauden tehdasseurakunnassa v. 1927.

²²⁴ WL 108/26.9.1931, Warkauden seurakunta perustettu. Valtioneuvosto antanut seurakunnan perustamisesta päätöksensä.

²²⁵ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Lv:n srk:n kirkonkok. ptk. 3.5.1925, 23.11.1930; WL 1/14.1.1928 Warkauden köyhäinhoito.

²²⁶ WL 28/28.8.1928 Warkauden tehdasseurakunnan kirkonkokous.

seurakunnan itsenäistymiselle. Myös Varkauden tehtaan tuki hankkeelle oli merkittävä. Se lupasi tukea seurakunnan toimintaa luovuttamalla omistamansa vanhan kirkon Varkauden seurakunnalle viideksi vuodeksi ilman vuokraa ja antamalla tontin paikkakunnalle rakennettavalle uudelle kirkolle.²²⁷ Tehtaan johto halusi olla mukana päätöksenteossa niin kunnallisella kuin seurakunnallisellakin tasolla. Se oli panostanut mittavasti Varkauteen niin yhtiötoiminnan muodossa kuin myös sosiaalisessa suhteessa. Tämä takasi sille vaikutusvaltaa paikkakunnan asioihin.

Aiemmin Varkauden seurakunnallista itsenäistymistä vastustanut Leppävirran kirkonkokous suostui 1929 yksimielisesti varkautelaisten esittämään itsenäistymishankkeeseen. Asiaan lienee vaikuttanut kauppalan itsenäistyminen. Varkauden kirkonkokous anoi Leppävirralta oikeutta saada käyttää perustettavan seurakunnan alueelle jäävää hautausmaata itsenäistymisen jälkeen. Se vaati myös osuutta Leppävirran ja Joroisten kirkollisesta omaisuudesta ja vapautusta entisille emäseurakunnille maksettavista maksuista vapunpäivästä 1930 alkaen, jolloin varkautelaiset toivoivat seurakunnallisen itsenäistymisen toteutuvan.²²⁸

Asia ei kuitenkaan edennyt suunnitellulla tavalla. Varkauden maantieteellinen sijainti kahden läänin ja hiippakunnan rajalla sekä seurakuntien erimielisyydet omaisuuden jakamisesta viivästyttivät asioiden etenemistä. Oulun tuomiokapituli käsitteli Varkauden muodostamista omaksi kirkkoherrakunnaksi tammikuussa 1930 pitämässään istunnossa, josta ehdotus lähti valtioneuvostolle. Anomuksen palautuessa tuomiokapituleilta marraskuussa 1930 Leppävirran seurakunta oli jo ehtinyt siirtyä uuteen papiston palkkausjärjestelmään ja vahvistamaan seuraavan vuoden talousarvion. Mikäli Varkaus olisi itsenäistynyt seuraavan vuoden aikana, olisi se merkinnyt uusien laskelmien tekemistä. Varkaus maksoi nimittäin merkittävästi kirkollisveroja Leppävirralle. *Hannu Soikkanen* mukaan varkautelaisten osuus Leppävirran kirkollismaksuista oli 1920-luvulla yli 55 prosenttia. Joroisissa heidän osuutensa oli noin 26 prosenttia. Leppävirta ei

---

²²⁷ KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Kuopion tkli Sarsalle 17.3.1921; VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. A. Ahlströmin lausunto 18.3.1925; Kiertokirje Oulun hiippakunnan papistolle ja seurakunnille N:o 979 § 3 Varkauden seurakunnan muodostamista koskeva määräys; Soikkanen 1963, 722.

²²⁸ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Lv:n srk:n kirkonkok. pk. 23.11.1930; Soikkanen 1963, 722.

myöskään suostunut Varkauden ehdottamaan omaisuuden jakoon.²²⁹ Täten seurakunnallinen itsenäistyminen siirtyi käytännössä vuoteen 1932.

Valtioneuvosto antoi 24.9.1931 päätöksen Varkauden kirkkoherrakunnan perustamisesta vuoden 1932 alusta lähtien. Sen mukaan paikkakunnalle oli rakennettava uusi kirkko viiden vuoden kuluessa, jona aikana seurakunta sai vielä käyttää vanhaa kirkkoa. Itsenäistymisen jälkeen varkautelaisten ei enää tarvinnut maksaa kirkollisveroja Leppävirralle vaan ne saatiin käyttää omiin tarpeisiin. Paikkakunnalle tuli perustaa kirkkoherran virka, ja kun asukasluku ylitti yhdeksän tuhatta henkeä, seurakunta sai perustaa toisen papin viran. Erimielisyyttä herättäneessä omaisuuden jaossa Varkaus sai emäseurakunnilta maapalstoja sekä rahaa siten, että Leppävirran seurakunnan omaisuudesta lohkaistiin Varkaudelle yksi neljäsosa ja Joroisille yksi viidesosa. Varkaus joutui ottamaan samansuuruiset osuudet emäseurakuntien veloista itselleen.²³⁰

Tammikuussa 1932 aloittanut Varkauden kauppalaseurakunta käsitti koko kauppalan alueen. Sen virallinen väkiluku nousi 9 412 seurakuntalaiseen. Leppävirran seurakunnasta siirtyi 1 870 ja Joroisista 2 306 jäsentä uuteen kauppalaseurakuntaan.²³¹ Ennen itsenäistymistä Joroisten ja Leppävirran seurakuntiin kuuluneet, mutta tehtaanseurakunnassa asioineet ihmiset olivat nyt virallisesti uuden kauppalaseurakunnan jäseniä.

5. Itsenäisyyttä seurakunnallisessa päätöksenteossa

Itsenäisen kauppalaseurakunnan perustaminen merkitsi uuden aikakauden alkua paikkakunnan kirkollisessa elämässä. Varkautelaiset saivat nyt itse päättää omista asioistaan, kehittää paikkakuntansa hengellistä elämää ja keskittää varansa tärkeiksi katsomiinsa hankkeisiin. Uusi kauppalaseurakunta oli varkautelaisten seurakunta.

---

²²⁹ KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Heliövaara Sarsalle 7.2.1930, Loimuranta Sarsalle 2.4.1930; WL 108/26.9.1931, Varkauden seurakunta perustettu. Valtioneuvosto antanut seurakunnan perustamisesta päätöksensä; Soikkanen 1963, 723–724.

²³⁰ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. A. Ahlströmin lausunto 18.3.1925, 18.2.1935, Sopimuskirja 30.11.1936; WL 108/26.9.1931, Varkauden seurakunta perustettu. Valtioneuvosto antanut seurakunnan perustamisesta päätöksensä; Soikkanen 1963, 724; Mustakallio 2009, 504 (nro 91).

²³¹ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1932.

Seurakunnallista itsenäistymistä seurasi päätöksentekijöiden valinta.²³² Varkauden kirkkokokous kokoontui maaliskuussa 1932 valitsemaan seurakunnalle kirkkovaltuustoa. Tilaisuus alkoi kirkkolaissa mainittujen kohtien lukemisella, minkä jälkeen läsnäolijat keskustelivat sopivista jäsenistä valtuustoon. Tämän jälkeen suoritettiin suljettu lippuäänestys. Kirkkokokouksessa läsnäolleet valitsivat valtuustoon 24 jäsentä, joiden toimikaudeksi määrättiin neljä vuotta.²³³

Seurakuntalaisten valitseman kirkkovaltuuston kokoonpano heijasteli Varkauden yhteisöä. Päätöksiä tekemässä olivat niin vasemmiston kun oikeistonkin kannattajat, työläiset, maanviljelijät ja johtavat virkamiehet. Ensimmäisestä kirkkovaltuustosta 13 henkilöä kuului Varkauden tai Lehtoniemen työväenyhdistykseen. Heillä oli kokemusta päätöksenteosta sekä laajaa asiantuntemusta eri aloilta. Varkauden työväenyhdistyksen jäsenistä kirkkovaltuustosta olivat mukana Otto Pietarinen, Viktor Kiiskinen, August Pihlman, Juho Herman Reinikainen, Juho Solehmainen, August Markkanen, Kasper Suuronen, Heikki Räsänen, Vihtori Liukkonen, Emil Laitinen, Matti Kinnunen sekä Edvard Heiskanen. Lehtoniemen työväenyhdistyksestä kirkkovaltuustoon seurakuntalaiset valitsivat Ferdinand Tuppuiraisen.²³⁴ Näiden lisäksi ensimmäisessä kirkkovaltuustossa vaikuttivat Julius Helenius, Kusti Holopainen, Ville Huupponen, Frans Nyström, Ragnar Feiring, Veikko Pulliainen, Otto Ropponen, Juho Takala, Oskari Valio, Tarmo Vienola sekä Paavo Vääntinen.²³⁵ Oikeiston edustajista suuri osa oli saanut akateemisen koulutuksen, mikä auttoi seurakunnan kehittämisessä. Mukana oli myös maanviljelijöitä sekä tehtaan virkamiehiä. Merkittävä osa kirkkovaltuuston edustajista oli tiiviisti mukana kunnallisessa päätöksenteossa. He olivat olleet edistämässä Varkauden kehitystä ja kokivat myös oman seurakunnan kehittämisen tärkeäksi. Seurakunta oli kaikkien seurakunta ja sen toimintaan halusivat niin työläiset kun virkamiehetkin panostaa.

Kirkkovaltuuston kokoonpano vaihteli neljän vuoden määräaikaisesta toimesta huolimatta vuosittain. Työväenyhdistyksiin kuuluneiden henkilöiden määrä valtuustossa väheni 1933, kun erovuorossa olivat yhdistyksen

---

²³² VaSA II C.c:1–3 kkvalt:n ptk:t 1932.

²³³ VaSA II C.a:4 Pitäjän- ja kirkkokok. ptk. 19.3.1932 § 2–4.

²³⁴ TArk Vrk Ty 363,2 B 2 jäsen- ja virkaluettelo 1930.

²³⁵ VaSA II B1b:1 Luottamushenkilöluettelot 1932.

konkarit Viktor Kiiskinen ja Juho Herman Reinikainen. Heidän tilalleen tulivat Vilho Silaster ja Onni Lehtonen. Seuraavan kerran valtuuston kokoonpano muuttui kahta vuotta myöhemmin. Vuonna 1935 valtuustosta erosivat Julius Helenius, Veikko Pulliainen, Oskar Valio ja Paavo Vääntinen. Heidän tilalleen tulivat Armas Haijola, Yrjö Immonen, Ville Taavitsainen ja Otto Manninen. Uusista jäsenistä viimeksi mainittu kuului Varkauden työväenyhdistykseen. Seuraavana vuonna Heikki Räsänen erosi valtuustosta ja hänen tilalleen tuli Oskar Janhunen. Molemmat olivat mukana työväenyhdistyksen toiminnassa. Vuonna 1937 Tarmo Vienola oli erovuorossa ja hänen tilalleen tuli aiemminkin valtuustossa työskennellyt Oskar Valio. Seuraavana vuonna luottamustehtävistä luopuivat Onni Lehtonen ja Frans Nyström. Heidän tilalleen valittiin Reino Havukainen ja Aleksander Manninen. Valtuuston jäsenmäärä kasvoi 1939 yhdellä jäsenellä, kun erovuorossa oli Vihtori Liukkonen ja hänen tilalleen valittiin August Antsalo ja Varkauden työväenyhdistykseen kuulunut Aksel Säämänen. Talvisodan kynnyksellä kauppalaseurakunnan valtuustossa työskenteli luottamustehtävissä 25 varkautelaista, joista 11 kuului työväenyhdistykseen.²³⁶ Luottamustehtävissä toimineiden joukko oli kirjava ja se kuvasti Varkauden sosiaalista jakaumaa. Seurakunta yhdisti niin työläisiä, maanviljelijöitä kuin virkamiehiäkin.

Seurakuntalaisten valitsemien valtuuston jäsenten tehtävänä oli päättää seurakunnan hengellisestä työstä ja sen viranhaltijoista. Sen ensimmäisenä tehtävänä kauppalaseurakunnan itsenäistymisen jälkeen oli perustaa kirkkoherran virka ja ryhtyä toteuttamaan valtioneuvoston sekä tuomiokapitulin antamia muita uutta seurakuntaa koskeneita määräyksiä.²³⁷ Tuomiokapitulin ohjeiden mukaan Varkauteen olisi pitänyt perustaa toinen pastorin virka jo seurakunnan itsenäistymisvuonna, koska väkiluku ylitti 9 000 hengen rajan. Valtuuston päätöksellä seurakunta palkkasi kirkkoherran apulaiseksi Eetu Rissasen kuitenkin vasta 1937.²³⁸ Myös vakinaisen kanttorin palkkaaminen kasvavaan yhteisöön oli käynyt ajankohtaiseksi, sillä musiikkityöstä vastasivat pääosin koulujen opettajat

²³⁶ TArk Lehtoniemen & Vrk:n Ty arkisto 363,2 B 1 Jäsenluetteloita 1930–1939, B2 jäsen- ja virkaluettelo 1930–1939; VaSA II Blb:1 Luottamushenkilöluettelot 1932. Kts. liite 10.

²³⁷ VaSa II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. A. Ahlströmin lausunto 18.3.1925, 18.2.1935, Sopimuskirja 30.11.1936.

²³⁸ Mustakallio 2009, 516, liite 3, nro 493.

oman työnsä ohella. Varkauden kauppalaseurakunnan kanttorin virassa aloitti Väinö Tapio 1934.²³⁹

Kauppalaseurakunnan työskentelyn aloittaminen vaati kirkkovaltuuston lisäksi muiden hallinto- ja päätöksentekuelinten järjestäytymistä. Varkauden tehtaanseurakunnassa oli toiminut ainakin vuodesta 1923 saakka oma kirkkoneuvosto. Sen toiminta jatkui kauppalaseurakunnan perustamisen jälkeen entisellään. Uusia vaaleja neuvoston jäsenten valitsemiseksi ei käyty vaan Feiring, Andersson, Elo, Karhunen, Kuosa, Kesti, Ropponen ja Pärnänen jatkoivat työskentelyä neuvostossa. Puheenjohtajana siellä toimi tehtaanseurakunnan itsenäistymisen jälkeen virkaatekeväksi kirkkoherraksi nimitetty Kustaa Sarsa.²⁴⁰

Kirkkovaltuusto valitsi ensimmäisessä kokouksessaan toukokuussa 1932 kirkkohallintokuntaan viisi jäsentä ja kolme varajäsentä. He olivat puheenjohtajana toiminut kansanedustaja Onni Hiltunen, myymälänhoitaja Arvi Räisänen, työmies Lauri Turunen, insinööri Sven Björklund ja opettaja Kalle Väänänen. Varajäseniksi valtuusto valitsi maanviljelijä Joel Laitisen, tarkastaja Hjalmar Niinimäen ja sahanhoitaja August Anderssonin. Kirkkohallintokunnan tehtävänä oli laatia seurakunnan tulo- ja menoarvio sekä sen pohjalta toimittaa kirkollisverotus. Kartoitus asetti raamit tulevien hankkeiden toteutumiselle. Vuosien mittaan hallintokunta sai tehtäväkseen myös erilaisten ongelmien virallisen selvittämisen seurakunnassa.²⁴¹ Kirkkovaltuusto perusti myös erilaisia valio- ja toimikuntia suunnittelemaan seurakuntaan tehtäviä hankintoja. Suurimmaksi hankkeeksi muodostui uuden kirkon rakentaminen, jonka suunnittelutoimiin rakennustoimikunta ryhtyi heti itsenäistymisen jälkeen. Myös hautausmaita koskeva keskustelu kävi vilkkaana sekä kauppalaseurakunnan sisällä että Leppävirran seurakunnan kanssa.²⁴²

Kauppalaseurakunnan päättävät elimet pyrkivät edistämään yhteistä hyvää. Ne kohtasivat vuosikymmenen kuluessa monia talouden ja emäseurakunnista irtautumisen tuomia haasteita, mutta pystyivät niistä huolimatta

---

²³⁹ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1932, II C.b:1–5 kn:n ptk. 10.8.1934 § 2–3.; KV 33/26.11.1965 Virittääkää kiitos seurakunnassa... Varkauden Kirkkokuoro toiminut 30 vuotta.

²⁴⁰ VaSA II C.b:1–5 kn:n ptk. 25.2.1932.

²⁴¹ VaSA II C.c:1–3 kkvalt ptk. 1932, II B1b:1 Luottamushenkilöluettelot 1932, III D.c:1 Vlk kirkkohallintokunta 1935–1939.

²⁴² VaSA II C.c:1–3 kkvalt ptk. 25.5.1932 § 3, 5, 8, 6.2.1933 § 3–4, 22.8.1933 § 2, 27.11.1934 § 3–5; II C.cb:1 kkvalt:n asettamien valiokuntien ptk:t 16.1.1934.

luomaan entistä paremmat mahdollisuudet kehittää kasvavan teollisuuspaikkakunnan seurakuntatyötä.

Kirkkovaltuuston jäseniä Varkauden vanhassa kirkossa 1930-luvulla. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

6. Sarsa laajalla tuella ensimmäiseksi kirkkoherraksi

Varkaudessa vuodesta 1920 saakka työskennellyt Kustaa Sarsa koki asemansa tehtaanseurakunnan saarnaajana epävarmaksi kauppalan itsenäistymisen ja sitä seuranneen seurakunnan itsenäistymispyrkimyksen vuoksi. Hän näki kauppalaseurakunnan perustamisen välttämättömäksi, mutta oli samalla huolissaan omasta asemastaan perustettavassa itsenäisessä seurakunnassa. Sarsa teki syksyllä 1931 Ahlström osakeyhtiön kanssa sopimuksen, jossa hän lupasi luopua tehtaanseurakunnan papin virasta, jotta kirkkoherran virka voitaisiin julistaa haettavaksi heti seurakunnan itsenäistymisen jälkeen. Sopimuksen toinen kohta koski Sarsan taloudellisen aseman turvaamista, mikäli hän ei tulisi valituksi kauppalaseurakunnan kirkkoherraksi tai saisi toista papinvirkaa muulta paikkakunnalta. Tehdas lupasi Sarsalle edellä mainitussa tilanteessa vuoden 1934 loppuun saakka samat palkkaedut, jotka hänellä oli vuoden 1931 lopulla.²⁴³

²⁴³ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Sopimus 31.12.1931.

Sarsa oli kiinnostunut avoimeksi tulevasta kirkkoherranvirasta. Hän oli kokenut yhteiskunnalliseen kristillisyyteen painottuvan uurastuksensa kasvavalla tehdaspaikkakunnalla antoisaksi. Sarsalla oli virkaan vaadittava pätevyys, sillä hän oli suorittanut pastoraalitutkinnon Oulussa 1924. Hän otti yhteyttä myös oululaiseen pastori Yrjö Wallinmaahan ja pyysi tietoa kirkkoherran virkaan liittyvistä hakukäytännöistä.²⁴⁴ Oulun tuomiokapituli nimitti Sarsan Varkauden virkaa tekeväksi kirkkoherraksi seurakunnan itsenäistymisen jälkeen helmikuussa 1932 siihen saakka kunnes kirkkoherran vaalin tulos olisi virallisesti selvillä²⁴⁵

Varkauden kirkkoherranvirka tuli heti kauppalaseurakunnan itsenäistymisen jälkeen julkiseen hakuun, mikä herätti suurta mielenkiintoa. Vaali pidettiin seurakunnan kirkossa 24–25.7.1932. Oulun tuomiokapituli oli määrännyt sitä toimittamaan Leppävirran kirkkoherran Pekka Karhun; notaarina toimi kappalainen Aarne Savola. Kirkkolain mukaan kolmelle ensimmäiselle vaalisijalle hakijoista nousivat pisimpään viroissa olleet henkilöt. Ensimmäiselle vaalisijalle oli asetettu Tyrnävän kirkkoherra, rovasti S. O. L. Soriola, toiselle Kiteen kappalainen K. K. Heikkilä ja kolmannelle Kajaanin kaupunki- ja maaseurakunnan kappalainen A. E. Vasunta. Varkautelaisissa oli kuitenkin noussut ihmetystä siitä, miksi virkaa tekevää kirkkoherraa Kustaa Sarsaa ei ollut nostettu vaalisijoille. Osa heistä toivoi pitkäaikaisen saarnaajan valitsemista uuden kauppalaseurakunnan kirkkoherraksi. Tämä ilmeni lehtiin kirjoitettuina kannanottoina, joissa varkautelaisia valistettiin vallitsevasta tilanteesta ja kehoitettiin äänestämään vaalissa. Vaalitilaisuuden aluksi varkautelainen kirkkovaltuuston jäsen ja suojeluskunta-aktiivi Tarmo Vienola pyysi neljännelle vaalisijalle asetettavaksi Leppävirran ensimmäistä kappalaista Edvin Nousiaista. Varkautelainen kansanedustaja Onni Hiltunen puolestaan ehdotti vaalisijaa annettavaksi Varkauden virkaa tekeväksi kirkkoherraksi Kustaa Sarsalle. Vienolan ja Hiltusen ehdotuksia kannatettiin ja Nousiainen sekä Sarsa lisättiin ehdokkaiden joukkoon. Vienola halusi pöytäkirjaan vielä merkittäväksi Sarsan 1931 Varkauden

---

²⁴⁴ KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Wallinmaa Sarsalle 1.3.1932.

²⁴⁵ KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Oulun tkli Sarsalle 11.2.1932.

tehtaan kanssa tekemän sopimuksen. Hän arveli, että se saattaisi edistää Sarsan menestymistä vaaleissa.²⁴⁶

Vaalin toimittaja Karhu jakoi äänestäjät kolmeen ryhmään: Leppävirran ja Joroisten aluesiiirroissa tulleet sekä entisen Varkauden tehtaanseurakunnan alueella asuneet. Vaaleissa varkautelaiset äänestivät kaikkiaan 516 valtakirjalla. Näistä hylättiin 67, mikä yleisimmin johtui valtuutetun arvon puuttumisesta. Vaalissa Soriola sai yhden äänen samoin kuin Heikkilä. Vasunnon äänimäärä nousi viiteenkymmeneen ääneen, jotka hän oli saanut 21 äänestäjältä. Neljännelle vaalisijalle nostetut Nousiainen ja Sarsa saivat eniten ääniä. Ensin mainittu sai 141 ääntä 53 äänestäjältä, mutta varsinaiseksi äänihavaraksi nousi tehtaansaarnaaja Sarsa 3 574 äänellä, jotka olivat tulleet 1 668 äänestäjältä. Sarsan saaman kannatuksen vuoksi vaalitoimitus jouduttiin keskeyttämään. Hän oli saanut yli kymmenesosan seurakunnan koko äänimäärästä ja enemmän kuin puolet kaikista annetuista äänistä.²⁴⁷

Heinäkuussa toimitetulla kirkkoherran vaalin ensimmäisellä kierroksella äänestämässä kävi yhteensä 1 744 henkeä. Äänioikeus kirkollisissa vaaleissa ei ollut 1930-luvulla vielä yhtäläinen, vaan 40 vuotta täyttänyt seurakuntalainen sai lisä-äänen, samoin kymmenen vuotta naimisissa ollut.²⁴⁸ Vuoden 1931 lopulla Varkauden seurakunnassa kirjoilla oli 4 790 henkeä ja 1932 Leppävirralta ja Joroisista liittyneiden jälkeen 9 412 henkeä.²⁴⁹ Soikkasen mukaan Varkauden seurakunnassa oli kirjoilla vuoden 1932 alussa 4 190 henkeä, minkä vuoksi hän väittää kirkkoherranvaalien äänestysprosentin nousseen valtiollisten vaalien tasolle.²⁵⁰ Todellisuudessa äänestysprosentti nousi noin 31 prosenttiin, kun mukaan lasketaan kaikki varkautelaiset äänioikeutetut, joita koko väestön määrästä oli noin 60 prosenttia. On kuitenkin huomattava, että äänestämässä kävi suuri joukko sellaisia vasemmiston edustajia, jotka eivät aiemmin olleet olleet aktiivisesti mukana seurakunnan toiminnassa ja päätöksenteossa.

---

²⁴⁶ VaSA II C.f:1 Tutkijakunnan ptk 1932–1983. Kirkkoherranvaalien ptk. 24–25.7.1932; KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Oulun tkli Sarsalle 11.8.1932, 17 Kirkkoherran vaali, Warkauden seurakuntalaisille, Warkauden seurakunnan kirkkoherran virka.

²⁴⁷ VaSA II C.f:1 Tutkijakunnan ptk 1932–1983. Vrk:n srk:n kh:n vaalien ptk. 24–25.7.1932.

²⁴⁸ VaSA II C.f:1 Tutkijakunnan ptk 1932–1983. Vrk:n srk:n kh:n vaalien ptk. 24–25.7.1932; Soikkanen 1964, 730.

²⁴⁹ VaSA II D.d:1 kert. srk:n tilasta 1931–1932.

²⁵⁰ Soikkanen 1963, 730.

Kirkkoherran vaalin toinen osa järjestettiin 11–12.12.1932, mihin mennessä ehdolla olleet olivat pitäneet vaalisaarnansa Varkauden kirkossa. Vaalin toimittajana oli Kuopion kaupunkiseurakunnan komministeri Aatto Soinne ja notaarina kuopiolainen teologi A. E. Rautiainen. Ennen äänestyksen alkamista puuseppä ja Varkauden kirkkovaltuuston jäsen Vihtori Liukkonen esitti huutoäänestystä, jossa äänestäjiltä olisi kysytty, halusivatko he yksimielisesti Sarsan kirkkoherrakseen. Mikäli näin olisi tapahtunut, ei Liukkonen mielestä äänestystä olisi tarvinnut järjestää. Vaalin toimittaja Soinne ei tähän kuitenkaan suostunut vaan halusi vaalin järjestettäväksi kirjallisesti. Äänestyksen tulos oli, että ensimmäisellä vaalisijalla ollut Soriola sai kolme ääntä yhdeltä äänestäjältä, toisella vaalisijalla ollut Heikkilä ei saanut yhtään ääntä ja kolmannella vaalisijalla ollut Vasunta yhteensä neljäkymmentä ääntä 15 seurakuntalaiselta. Vaalin voitti ylivoimaisesti Varkauden seurakunnan virkaatekevä kirkkoherra Kustaa Sarsa. Hän sai 2 159 ääntä 971 äänestäjältä.²⁵¹

Sarsan saama merkittävä kannatus kirkkoherranvaalissa kertoi hänen nauttimastaan suuresta luottamuksesta varkautelaisten keskuudessa. Toisaalta heinäkuun vaalissa paljastui myös kahtiajakautuneisuus varkautelaisten äänestäjien välillä suhteessa pitkäaikaiseen tehtaansaarnaajaan. Sosiaalidemokraattisen kansanedustajan ja kirkkohallintokunnan jäsenen Onni Hiltusen ehdotus Sarsan nostamisesta neljännelle vaalisijalle oli kannanotto tehtaansaarnaajan puolesta ja osoitus Sarsan nauttimasta luottamuksesta koko paikkakunnan työläisten keskuudessa.²⁵² Kirkko ja työväestö olivat monilla teollisuuspaikkakunnilla erkaantuneet toisistaan eivätkä seurakunnalliset asiat olleet herättäneet työväestön mielenkiintoa. Varkauden kirkkoherranvaali nousi kuitenkin otsikoihin valtakunnallisesti. Asiasta oli uutisoitu sosiaalidemokraattisessa Vapaus-lehdessä, jossa varkautelaisia oli kehoitettu äänestämään Sarsaa.²⁵³ Toisaalta kirkkovaltuuston jäsenen Tarmo Vienolan ehdotus Leppävirran kappalaisen Edvin Nousiaisen nostamisesta ylimääräiselle vaalisijalle kertoi siitä, että osa varkautelaisista ei tuntenut luottamusta Sarsaa kohtaan. Kotimaa-lehti oli julkaissut kevättalvella ilmoituksen, jossa kerrottiin Varkauden kauppalaseurakunnan kirkkoherran viran olevan avoinna. Siinä

---

²⁵¹ VaSA II C.f:1 Tutkijakunnan ptk 1932–1983. Vrk:n srk:n kh:n vaalien ptk. 11–12.12.1932.

²⁵² VaSA II C.f:1 Tutkijakunnan ptk 1932–1983. Vrk:n srk:n kh:n vaalien ptk. 24–25.7.1932.

²⁵³ Soikkanen 1963, 730.

kehotettiin papistoa ympäri Suomen hakemaan virkaa. Ilmoituksen oli lähettänyt joukko seurakuntalaisia.²⁵⁴ Kaikki varkautelaiset eivät siis kokeneet Sarsaa omakseen. Oletettavasti Kotimaan ilmoituksen oli jättänyt joukko oikeistolaisia seurakuntalaisia. Ehdotuksen neljännen vaalisijan antamisesta Nousiaiselle tehnyt Tarmo Vienola kuului paikallisiin suojeluskunta-aktiiveihin samoin kuin kirkkovaltuustossa pitkään vaikuttanut Oskari Valio.²⁵⁵ Suojeluskunnan ja Sarsan välejä olivat menneinä vuosina hiertäneet esimerkiksi Varkauden valloituspäivän muistojuhlat, joihin Sarsa ei ollut osallistunut.²⁵⁶ Sarsa oli kieltäytyessään aseellisen järjestön juhlista halunnut välttää poliittista leimautumista. Puolueettomana pysyminen ja kaikkien pappina oleminen oli teollisuuspaikkakunnalla vaikeaa. Kaikesta huolimatta Sarsa tuli suurella ääntenenemmistöllä valituksi Varkauden ensimmäiseksi kirkkoherraksi joulukuussa 1932. Oulun tuomiokapituli vahvisti valinnan tammikuussa 1933.²⁵⁷

7. Kasvava seurakunta tarvitsee uusia tiloja

Varkauden hengellisen elämän keskuksena toimi 1930-luvun alussa vanha kirkkorakennus. Väkiluvun kasvun ja seurakunnan työmuotojen monipuolistumisen myötä tila ei palvellut kauppalan hengellistä elämää parhaalla mahdollisella tavalla.

Itsenäisen kauppalaseurakunnan perustaminen sijoittui lama-aikaan, jolloin yleismaailmallinen talouspula loi varjonsa kaikkeen toimintaan. Varkauden hengellisen työn jatkuvuuden kannalta oli seurakunnan kuitenkin välttämätöntä saada toimivat tilat.²⁵⁸ Edellisen vuosisadan puolivälissä rakennettu kirkkorakennus oli ahdas ja osittaisista korjaustöistä huolimatta epäkäytännöllinen. Seurakunnan väkiluku oli kasvanut huomattavasti vuosisadan alusta saakka. Suurina juhlapyhinä moni kirkossakävijä joutui kääntymään kirkon ovelta sen ollessa täynnä. Kirkkorakennus toimi paitsi jumalanpalvelustilana myös seurakunnan virastona ja kirkollisten toimitusten pitopaikkana. Erityisesti vapaa seurakuntatyö kärsi vakituisten kokoontumistilojen puutteesta. Varkaudessa yleistyneet ompeluseurat, monipuolinen nuorten toiminta ja raamattupiirit

---

²⁵⁴ KS 17 Kirkkoherran vaali, Huomautus papistolle; Sarsa 1995, 80.

²⁵⁵ Soikkanen 1963, 522.

²⁵⁶ KA KyT E1 Saapuneet kirjeasiak. 1913–1921, Sarsa Sireniukselle 2.6.1921.

²⁵⁷ KS 16 Virallinen kirjeenvaihto, Oulun tkli Sarsalle 19.1.1933.

²⁵⁸ KV 30/28.10.1964 Luottamusmiesten päätös kirkon rakentamisesta oli oikeaan osunut.

joutuivat kokoontumaan kirkon sivuhuoneessa tai pappilan salissa, kunnes tehdas luovutti seurakunnan käyttöön pikku Betaniaksi nimetyn talon vanhan puhelinkeskuksen luota. Sen lisäksi seurakuntalaiset kokoontuivat myös sahan ruokatuvalle, yhteiskoululle ja Tukkilassa.²⁵⁹

Kirkkoneuvosto ryhtyi seurakunnallisen itsenäistymisen jälkeen suunnittelemaan uuden kirkon ja seurakuntatilojen rakentamista. Taloudellinen tilanne oli heikko, minkä vuoksi osa kirkon luottamushenkilöistä vastusti rakennushankkeita. Oltiin kuitenkin pakon edessä. Mikäli seurakunnallista työtä haluttiin tehdä, oli Varkauteen rakennettava uudet tilat.²⁶⁰

Vuonna 1935 lisätty kirkkovaltuusto ryhtyi toimiin uusien toimitilojen aikaansaamiseksi. Se valitsi kymmenhenkisen rakennustoimikunnan valmistelemaan asiaa. Toimikuntaan kuuluivat rakennusmestari S. O. Virkki, kivityömies August Pihlman, kirvesmiehet Emil Laitinen ja Juho Solehmainen, puuseppä Wihtor Liukkonen, maalari Armas Ropponen, konepajan mestari Oskar Valio, rakennusinsinööri S. Björklund, maanviljelijä Joel Laitinen sekä kirkkoherra Kustaa Sarsa.²⁶¹ Maaliskuussa kirkkoneuvosto myönsi rakennustoimikunnalle valtuudet toimeenpanna rakennuspiirustuskilpailu kirkosta ja pappilasta. Ehdoiksi annettiin, että kirkkoon tulisi mahtua 1 200–1 500 henkilöä ja siellä tulisi olla tarpeelliset kokous- ja kerhohuoneet. Lisäksi rakennettavassa pappilassa tuli olla kirkkoherran ja kappalaisen asunto.²⁶² Piirustuskilpailutuloksena tuli 35 kirkon ja pappilan piirrosluonnosta. Lautakunta asetti ensimmäiselle sijalle arkkitehti Hilding Ekelundin, toiselle arkkitehti Martti Paalasen ja kolmannelle arkkitehti Erkki Huttusen luonnoksen. Päätöksen voittajasta teki lisätty kirkkovaltuusto, joka päätyi arkkitehti Martti Paalasen suunnitelmaan. Valtioneuvosto vahvisti vielä valinnan. Valtuusto teki lopullisen päätöksen kirkon rakentamisesta huhtikuussa 1937.²⁶³

---

²⁵⁹ WL 49/1.5.1945 Vanhasta kirkosta ja sen sivuhuoneesta uuteen kirkkoon seurakuntasaleineen. Piirteitä Warkauden seurakunnallisesta elämästä ja sen kehityksestä viimeisten 25 vuoden aikana.

²⁶⁰ KV 30/28.10.1964 Luottamusmiesten päätös kirkon rakentamisesta oli oikeaan osunut.

²⁶¹ VaSA II C.c:1-3 kkvalt ptk. 19.3.1935 § 2.

²⁶² VaSA II C.cb:1 kkvalt:n asettamien valiokuntien ptk:t, rakennustoimikunnan kokous 10.1.1934; II C.c:1-3 kkovalt. ptk. 19.3.1935 § 4.

²⁶³ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Peruskirja 15.5.1938.

Rakennuslautakunnan jäsenet Oskar Valio ja Emil Laitinen kaatamassa ensimmäistä puuta kirkon rakennustöiden alkamisen merkiksi kesäkuussa 1937. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

Varkauden uuden kirkon rakennustyöt alkoivat kesäkuussa 1937. Kirkkorakennuksen urakoitsijoina toimivat varkautilaiset rakennusmestarit Heino ja Lindroth sekä rakennustöiden ylivalvojana rakennushallituksen puolesta arkkitehti Ilmari Launis. Seurakunnan puolesta työn valvojana toimi rakennusmestari Kalle Lintinen. Kirkko kohosi Ahlström osakeyhtiön lahjoittamalle tontille, joka sijaitsi keskeisellä paikalla tehtaiden läheisyydessä paikkakunnan kahden valtakadun risteyksessä.²⁶⁴ Seurakunnan luottamushenkilöt ja seurakuntalaiset laskivat kirkon perustusarkun juhlavasti noin vuoden kuluttua rakennustöiden alkamisesta. Arkku sisälsi perustamiskirjan lisäksi seurakunnan perustamista koskevan tuomiokapitulin kiertokirjeen, valokuvan rakennusryhmästä ja kappaleen jokaista maassa käytössä ollutta kovaa rahaa.²⁶⁵

²⁶⁴ KS 11 Päiväkirjat, 2.6.1937; VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Peruskirja 15.5.1938.

²⁶⁵ KS 11 Päiväkirjat, 15.5.1938; VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. Peruskirja 15.5.1938; WL 55/17.5.1938 Historiallinen juhlatilaisuus Varkauden seurakunnan kirkkorakennuksella sunnuntaina.

Ryhmä asetti Varkauden kirkon ja seurakunnan perustaksi koko pyhän Raamatun ja perustan laskemisessa luettiin seuraava Korinttilaiskirjeen kohta:

Sillä muuta perustusta ei kukaan voi panna, kuin mikä pantu on, ja se on Jeesus Kristus. Mutta jos joku rakentaa tälle perustukselle, rakensipa kullasta, hopeasta, jalokivistä, puusta, heinistä tai oljista, niin kunkin teko on tuleva näkyviin; sillä sen on saattava ilmi se päivä, joka tulessa ilmestyy, ja tuli on koetteleva, minkälainen kunkin teko on.²⁶⁶

Varkauden uuden kirkon harjannostajaisista 15.9.1938. Rakennustoimikunta kutsui tilaisuuteen kirkon rakennustyöväen sekä seurakunnan hallintoelimet. Ohjelmassa oli puheita, laulua ja tarjoilua. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

---

²⁶⁶ VaSA II H.a:1 Tehdasseurakunnan ja seurakunnan perustamista koskevat asiakirjat. Peruskirja 15.5.1938.

Rakennustyöt edistyivät suunnitelmien mukaan. Kirkko valmistui kaksi ja puoli vuotta kestäneiden rakennustöiden jälkeen lokakuun lopulla 1939. Istumapaikkoja siinä oli 1 040, minkä lisäksi seurakuntasalissa jumalanpalvelusta pystyi seuraamaan kovaäänisten kautta 350 henkilöä. Kirkon kokonaiskustannukset olivat seitsemän miljoonaa markkaa.²⁶⁷ Pohjois-Savo-lehti kuvasi Varkauden uutta kirkkoa seuraavasti:

Varkauden uusi kirkko, joka majesteettisena kohoaa keskellä nykyaikaista työyhteiskuntaa, edustaa parhainta, mitä tällä alalla on saatu aikaan maassamme. Se on kuin vertauskuva Suomen kansan pyrkimyksistä, jotka elävät näkymättöminä karun kuoren alla, mutta silloin tällöin puhkeavat kukkaan. Uuden kirkon jyrkät ja juhlallisen kauniit ääriviivat antavat sille ylevän vanhakirkollisen leiman, jota rakenteellinen ”funkis”-tyyli ei millään tavoin riko. Päinvastoin on nykyaikaisen arkkitehtuurin yhdistäminen varhaiskristilliseen kirkkorakennus- sekä roomalais-ranskalaisten katedraalien tyyliin kuin vertauskuva modernin ajatustavan harmoonisesta yhtymisestä kristillisyyteen.²⁶⁸

Kirkon urut olivat Kangasalan urkutehtaan tuotantoa. Sisätilaa koristi kaksi seinämaalausta ja helsinkiläisen Korpin tekemät Vapahtajan kärsimyshistoriaa kuvaavat saarnatuolin puuveistokset. Taiteilija Enckellin maalaus Jeesuksen ottamisesta ristiltä sekä arkkitehti Paalasen Jeesusta Betanian kodissa Marian ja Martan luona esittävät kuvat välittivät osaltaan kristinuskon sanomaa. Paalasen käsialaa olivat myös kastekappelin kastetta ja vihkimistä esittäneet seinämaalaukset. Kaikki maalaukset, veistokset, urut, kastemaljan, kynttilänjalat ja muun kirkon sisustuksen seurakunta sai lahjoituksina.²⁶⁹ Suurimpana lahjoittajana oli Ahlström osakeyhtiö, joka antoi kirkon sisustukseen 500 000 markan avustuksen.²⁷⁰ Lisäksi tehtaan johtaja rouvansa kanssa luovutti kirkolle graniitista hakatun kastemaljan. Myös monet muut Varkauden merkkihenkilöt ja –järjestöt muistivat seurakuntaa. Varkauden tehtaiden teknillinen johtaja Enckell

---

²⁶⁷ PS 173/7.11.1939 Uusi temppeli nostaa majesteettiset holvinsa.

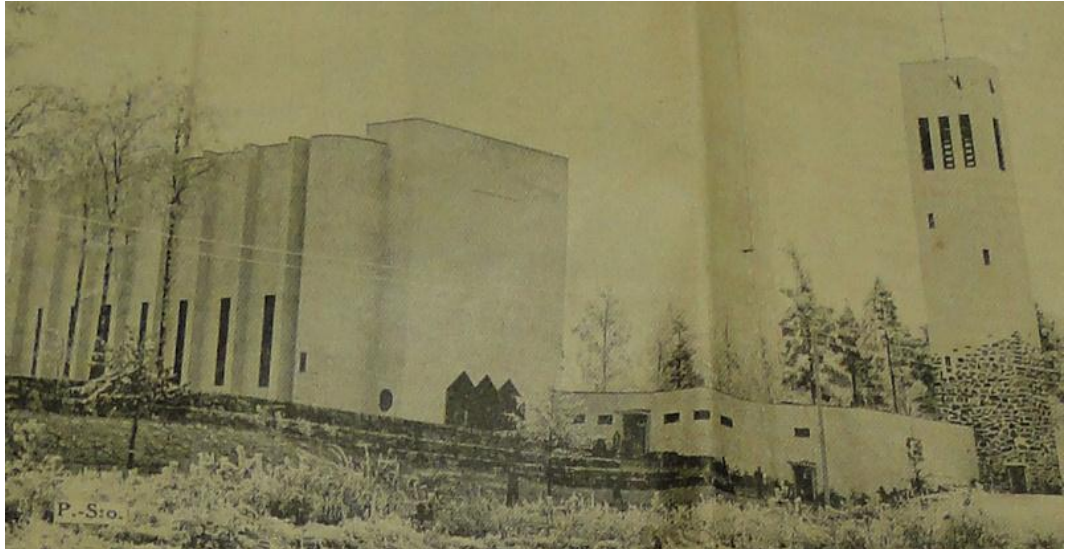
²⁶⁸ PS 173/7.11.1939 Uusi temppeli nostaa majesteettiset holvinsa.

²⁶⁹ PS 173/7.11.1939 Uusi temppeli nostaa majesteettiset holvinsa.

²⁷⁰ VaSA II C.cb:1 kkovalt:n asettamien valiokuntien ptk:t Sarsa A. Ahlström Oy:n johtokunnalle 27.1.1927; PS 173/7.11.1939 Uusi temppeli nostaa majesteettiset holvinsa.

vaimonsa kanssa lahjoitti alttarin hopeiset kynttilänjalat ja paikallinen Lotta Svärd-yhdistys kastekappeliin hopeisen kynttiläjalan. Varkauden kauppalaseurakunta oli saanut uuden kirkon saleineen ja kerhohuoneineen sekä toimivan pappilan virastoineen sekä vihkimis- ja kastekappeleineen.

Varkauden seurakunnan uusi kirkko nousi keskelle kasvavaa teollisuusyhteisöä. Uudet tilat mahdollistivat seurakunnan monipuolistuneen toiminnan järjestämisen. Kuva Pohjois-Savo 173/7.11.1939.

8. Työtä Jumalan kunniaksi ja seurakuntalaisten hyväksi

Varkauden seurakuntaelämää hallitsi 1930-luvulla kolme suunta-ajatusta. Tehtaanseurakunnan oli itsenäistyttävä emäseurakuntien alaisuudesta, mikäli se halusi toimia itsenäisesti ja rakentaa entistä tehokkaammin kauppalan hengellistä elämää. Toimitilojen aina kirkosta kerhohuoneisiin oli uudistuttava, jotta kasvavan paikkakunnan yhteisöllinen hengellisyys harjoittaminen mahdollistuisi. Lisäksi seurakunnan sisäisen hengellisen elämän harjoittaminen ja kasvattaminen nousivat vuosikymmenen aikana keskiöön. Hallinnon ja ulkoisten puitteiden uudistaminen vei suuren osan kirkkoherran ajasta ja seurakunnan voimavaroista, mutta käytännössä ne loivat edellytykset paikkakunnan hengellisen elämän kehittymiselle myös tulevaisuudessa.

Kirkkoherra Sarsan työssä korostuivat kauppalaseurakunnan perustamisen jälkeen edelleen settlementiliikkeen perusteemat. Hän koki tehtäväkseen kutsua ihmisiä sanan ääreen ja näki evankelioimistyön rakentavan

uskoa ihmismielissä. Samalla rakkauden ja oikeamielisyyden oli tultava osaksi ihmisten elämää. Tämä toteutui Sarsan mukaan yhteiskunnallisessa työssä ja kristillisessä lähimmäisenrakkaudessa. Seurakunnan perustyö, jumalanpalvelukset ja toimitukset, Sarsa hoiti tunnollisesti. Seurakuntalaiset kastoivat lapsensa, menivät kristilliseen avioliittoon ja hautasivat läheisensä kirkollisin menoin. Jumalanpalveluksia seurakunnassa oli joka sunnuntai, mutta ehtoollista järjestettiin edelleen vain muutaman kerran vuodessa. Vuosikymmenen lopulla kasvanut sodan uhka esti puolipäiväjumalanpalveluksen pidon 1939, sillä Varkaus oli vaarassa joutua Neuvostoliiton pommituksen kohteeksi teollisuutensa vuoksi.

Vuosikymmenen aikana seurakuntatyötä leimasi perinteisten työmuotojen ohella Nuorten kristillisen yhdistyksen kehittyvä työ paikkakunnalla. Seurakunnan itsenäistymiseen mennessä yhdistyksen toiminnasta oli muodostunut runko, jonka ympärille vapaa seurakunnallinen toiminta keskittyi. Se jatkoi Varkauden hengelliselle työlle tunnusomaiseksi muodostuneen lähetysharrastuksen jalanjäljissä ja ulottui kirkon seinien ulkopuolelle. Wnky:n vakinaiseksi toimipaikaksi muodostui uuden seurakuntasalin valmistumiseen saakka Ahlströmin tehtaiden omistama Tukkila. Yhdistyksen johtokuntaan kuuluivat 1930-luvulla pastori Sarsan lisäksi opettajat Ida Nokelainen, Fanny Lukka, Tyyne Virtanen, Toini Ruth sekä neiti Bertta Laakkonen. Varajäseninä toimivat neiti Maija Pekkonen ja herrat Einari Luukkonen ja Eino Hyttinen. Yhdistyksen perustamisvaiheessa 1920-luvun puolivälissä johtokuntaan oli kuulunut myös työläisiä, seurakunnallisen itsenäistymisen jälkeen suurin osa johtokunnasta koostui paikkakunnan opettajista.²⁷¹

Kristillinen nuorisotyö ulotti monipuolisen toimintansa seurakuntalaisten pariin tavoitteenaan herättää ja vahvistaa uskoa. Paikallisen yhdistyksen sihteeri Maija Pekkonen kuvaili yhdistyksen toimintaa seuraavasti:

Onhan Jumalan suuri armo sekin, että paikkakunnallemme olemme saaneet tällaisen pienen kodin, jonka turvin voimme väistää ne monet vaarat ja houkutukset, jotka runsaina tulevat nuortemme tielle. Älkäämme koskaan tyytykö työssämme vain siihen, että meillä on suuri joukko nuoria ympärillämme, vaan tähdätkäämme siihen, että jokainen tulisi johdetuksi Jeesuksen luokse. Tässä työssä

---

²⁷¹ VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y Vk 1927–1939; KV 22/13.11.1964 Vanha NKY:läinen muistelee.

tarvitsemme sinua vanhempi ja sinua nuorempi, me tarvitsemme Jumalan sytyttämää tulta sieluihimme, tarvitsemme Pyhän Hengen voimaa.²⁷²

Nky järjesti Varkaudessa monipuolista toimintaa. Vuosikymmenen alussa kerran viikossa kokoontuneen raamattupiirin tehtävänä oli seurakuntalaisten hengellisen elämän tukeminen ja syventäminen. Vuonna 1932 yhdistys ryhtyi järjestämään kahta raamattupiiriä. Seuraavana vuonna piirien lukumäärä kasvoi vielä yhdellä. Vanhin raamattupiiri kokosi pastoreiden johdolla yhteen raamatuntekstien ääreen eri-ikäisiä seurakuntalaisia. Se kokoontui lähinnä yhdistyksen jäsenten kotona; tilaisuuksiin olivat tervetulleita myös yhdistykseen kuulumattomat. Vuosien mittaan tämän raamattupiirin toiminta supistui ja muuttui hartausmaiseksi. Uudemmat raamattupiirit kokoontuivat sukupuolen mukaan kooten pääasiassa nuorisoa. Materiaalina piirien vetäjät käyttivät nuorten kristillisen yhdistyksen toimittamaa ”Me haluamme nähdä Jeesusta” –julkaisua. Tämän lisäksi piiri käsitteli joka vuosi jotakin Uuden testamentin kirjaa. Vuosien mittaan myös nämä piirit muuttuivat hartaustyyppisiksi tilaisuuksiksi, joissa hiljaisuudelle annettiin tilaa. Eri raamattupiirit yhdistyivät vuosikymmenen puolivälissä, minkä jälkeen Nky piti Varkaudessa kahta raamattupiiriä.²⁷³

---

²⁷² VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y. Vk 1933.

²⁷³ VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y. Vk 1930–1939

Varkauden Nuorten kristillisen yhdistyksen raamattupiiri kokosi yhteen monenikäisiä seurakuntalaisia. Tässä seurakuntalaisia on kokoontunut yhteen pastori Kustaa Sarsan johdolla vuonna 1932. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

Vapaan seurakuntatyön järjestämä kuorotoiminta oli vilkasta. Aina vuoteen 1935 saakka kitara- ja sekakuoro kokosivat yhteen viikoittain noin viisikymmentä henkeä opettaja Immosen johdolla. Hänen muutettuaan paikkakunnalta kuorot siirtyivät vuotta aiemmin palkatun kanttori Väinö Tapion alaisuuteen. Nky:n kitarakuoro palveli edelleen yhdistyksen tilaisuuksissa ja retkillä, mutta sekakuoron pohjalle Tapio perusti lokakuussa 1935 yleisen kirkkokuoron. Kuoro toimi aktiivisesti seurakunnan tilaisuuksissa ja osallistui vuosittain järjestettävälle kirkkomusiikkijuhlille sekä oman kirkkokuoropiirin laulujuhlille.²⁷⁴ Varkauden seurakunnan musiikkityö ammatillistui kanttorin viran perustamisen jälkeen. Hän saattoi keskittyä täysipainoisesti hengelliseen työhön, sillä aiemmat musiikkityöstä vastanneet henkilöt olivat tehneet työtä oman toimensa ohella. Tapio työskenteli paikkakunnalla pitkään ja hänen musiikillista osaamistaan arvostettiin suuresti.

²⁷⁴ KV 33/26.11.1965 Virittää kiitos seurakunnassa... Varkauden Kirkkokuoro toiminut 30 vuotta.

Varkauden Nuorten kristillisen yhdistyksen kuoron toiminta oli vilkasta. Kuvassa yhdistyksen sekakuoro 1934. Kanttori Väinö Tapio muutti kuoron seuraavana vuonna yleiseksi kirkkokuoroksi. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen tavoitteena oli toimia kristinuskon pohjalta erityisesti paikkakunnan nuorison hyväksi. Sen aloittama tyttö- ja poikatyö kantoi vuosikymmenen kuluessa hedelmää. Tyttökerhot toimivat yhteis- ja kansakoululla kooten viikoittain yhteen noin viisikymmentä lasta. Poikatyö käynnistyi toden teolla 1935, kun poikien omat kokoukset alkoivat Väinö Liukkosen johdolla. Viikoittaisten kokoontumisien lisäksi lapsityö järjesti matkoja oman seudun kouluihin ja kyliin. Nämä retket innostivat nuoria ja samalla yhdistys täytti tärkeäksi kokemaansa Jeesuksen lähetyskäskyä viemällä Jumalan valtakunnan työtä eteenpäin. Nuorten iloksi yhdistys järjesti myös valtakunnallisia päiviä ja leirejä, joihin osa varkautilaisista nuorista osallistui. Varkauden yhdistys järjesti kolmipäiväiset Savon poikien kristilliset päivät heinäkuun lopulla 1938. Päivien aikana osallistujat kokoontuivat jumalanpalvelukseen ja hartaustilaisuuksiin, kuulemaan puheita ja lauluja sekä kilpailemaan keskenään. Ohjelmaan osallistui vuotta aiemmin Kuopiosta Varkauteen muuttanut pastori Eetu Rissanen, joka työskenteli seurakunnassa kirkkoherran apulaisena vuoteen 1939 saakka.²⁷⁵ Varkauden seurakunnan väkiluku oli kasvanut 1937 jo 11 768 henkeen. Kauppalaseurakunnan perustamisvaiheessa tuomiokapituli oli luvannut

²⁷⁵ VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y. Vk 1930–1939; Soikkanen 1963, 732; Mustakallio 2009, 516, liite 3, nro 493.

paikkakunnalle toisen papin väkiluvun noustessa 9 000 henkeen. Rissanen ryhtyi hoitamaan tehdaspaikkakunnan hengellistä elämää Sarsan rinnalla.²⁷⁶

Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen toimintaan kuuluivat vuosittain järjestetty elojuhla ja rukousviikko. Elojuhlia yhdistys vietti syys-lokakuussa järjestämällä myyjäiset, joiden tuoton se lahjoitti tarpeelliseksi katsomaansa työhön. Esimerkiksi 1931 yhdistys lahjoitti saamansa tuoton Suomussalmella toimineelle orpokoti Betanialle. Varkautelaiset ja lähiympäristön asukkaat kokoontuivat vuosittain marraskuussa viettämään rukousviikkoa, jolle oli ominaista kirkossa viikon jokaisena iltana järjestetyt iltahartaudet. Myös vuoden yleisinä merkkipäivinä kuten vappuna, äitienpäivänä ja adventtina yhdistys järjesti juhlia. Näidenkin tilaisuuksien tarkoituksena oli vetää ihmisiä Jumalan yhteyteen kiittämään ja kunnioittamaan. Nky:n organisoimissa tilaisuuksissa puhujina oli usein oman seurakunnan työntekijöiden lisäksi lähiseurakuntien pastoreita ja opettajia. Suomen nuorten kristillisen liiton matkasihteeri Bertel Törnwall vieraili Varkaudessa vuosittain. Hänen tavakseen oli muodostunut järjestää erityiset miestenpäivät paikkakunnalla. Virkistystä paikkakunnan hengelliseen elämään toivat myös Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran, Kristillisen työläisnuorisoliiton ja Suomen nuorten kristillisen liiton perinteisiksi käyneet luennot.²⁷⁷

Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen toiminta jatkui syksyyn 1939 saakka eri tavoin. Perinteiset raamattupiirit, tyttö- ja poikatyö, retket, jäsenkokoukset ja yleisötilaisuudet kokosivat varkautelaisia yhteen muuttuvan yhteiskunnallisen tilanteen keskellä. Syksyllä yhdistyksen toiminta kuitenkin hiipui ja osa toiminnasta loppui kasvaneen sodanuhan vuoksi. Varkauden seurakuntatyöhön vastavalmistuneet uudet tilat eivät päässeet täysin tarkoitettuun käyttöön syksyllä 1939, kun armeija varasi ne sota-ajan tarpeisiin.²⁷⁸ Perinteistä rukousviikkoa varkautelaiset kuitenkin viettivät vielä talvisodan kynnyksellä uudessa seurakuntatalossa. Samalla he ottivat virallisesti käyttöön uuden seurakuntasalin. Puhujina tilaisuudessa olivat saarnaaja Manninen ja opettaja Kekkonen. Myös kirkkoherra Sarsa ja joukko maallikkosaarnaajia puhui

---

²⁷⁶ VaSA II H.a:1 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak., Sopimuskirja 30.11.1936; II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1937.

²⁷⁷ VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y. Vk 1930–1939.

²⁷⁸ VaSA II H.i:1 Vrk nky r.y. Historiikkiä 30 v. juhlaan; HT 6/14.2.1951 Piirteitä Varkauden seurakuntaelämästä.

rukousviikolla yhdistyksen järjestämissä tilaisuuksissa, joissa Suomen epävarma tilanne oli läsnä. Uhkaava yhteiskunnallinen tilanne näkyi paikkakunnan elämässä yleisen varustelun lisääntymisenä ja miesten poissa olemisena. Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen sihteerinä 1939 toiminut Matti Makkonen kirjoitti yhdistyksen vuosikertomukseen:

Ihmissilmällä katsoen näyttää synkältä ja pimeältä, mutta älkäämme antako ajan kiusausten keskellä uskomme sortua ja toivomme sammua vaan muistakaa Jeesuksen sanat. ”Ole uskollinen kuolemaan asti; niin minä annan sinulle elämän kruunun.”

Ajat olivat talvisodan kynnyksellä epävarmat. Suomi valmistui taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan, mikä näkyi konkreettisesti erilaisten harrastusten ja yhteistoiminnan vähenemisenä myös Varkaudessa. Miehet joutuivat reserviharjoituksiin, paikkakunnan tiloja kartoitettiin ja varattiin sota-ajan käyttöön. Seurakunnan tai työväenyhdistyksen toiminta ei tyystin lakannut, mutta toimintamuodot kärsivät selvästi toimijoiden ja yhteistilojen puutteesta. Työväenyhdistyksen talo otettiin loppuvuodesta 1939 sotilaskäyttöön samoin kuin seurakunnan uudet tilat. Suuri osa työikäisistä miehistä joutui reserviin, mikä tarkoitti toimintaan osallistuneiden ja toiminnan järjestäjien vähenemistä.²⁷⁹

9. Että he kaikki olisivat yhtä

Maaailmanpoliittinen tilanne muodostui uhkaavaksi vuoden 1939 aikana. Sota-ajan varotoimenpiteitä paikkakuntalaiset olivat viranomaisten opastuksella harjoitelleet jo edellisvuodesta alkaen, mutta syksyn 1939 aikana varautuminen voimistui ja pelko tulevasta kasvoi.²⁸⁰

Varkauden kauppalaseurakunnan yksityisen piispantarkastuksen ja uuden kirkon vihkimisen toimitti vajaa kuukausi ennen talvisodan syttymistä, marraskuun alussa 1939, Kuopion hiippakunnan piispa Eino Sormunen. Kaksipäiväinen piispanvierailu alkoi käynnillä yhteis- ja tehtaankoululla, joissa Sormunen piti ajankohtaisen puheen lapsille ja opetushenkilökunnalle. Puheessaan hän toi esiin nuorten merkityksen ja ajan raskauden. Sormunen alleviivasi oppilaille sitä, miten Suomen kansa oli vuosien saatossa kasvanut

---

²⁷⁹ Itkonen 2004, 238; Nevala 2004, 178.

²⁸⁰ Itkonen 2004, 238.

yhtenäiseksi ja kuinka jokainen ihminen ja hänen isänmaalle antamansa panos oli yhtä arvokas. Sormunen liitti nuoret niiden sukupolvien ketjuun, jotka olivat hänen mukaansa rakkaudella ja sisulla rakentaneet kotimaata. Piispa lopetti puheensa sanoihin Jumalan huolenpidosta vaikeina aikoina ja toivotti siunausta lasten koteihin.²⁸¹

Vierailun ensimmäisenä iltana Sormunen keskusteli kirkkoneuvoston ja -hallintokunnan jäsenten sekä kansakoulunopettajien ja seurakunnan työntekijöiden kanssa kauppalaseurakunnan tilasta ja sen työmuodoista. Sormunen totesi seurakunnan seisovan omilla jaloillaan ja asioiden olevan hyvällä mallilla. Lisäksi hän korosti, miten tärkeää oli, että ihmisillä kasvoi syvät juuret Jumalassa.²⁸²

Pyhäinpäivän aamuna 5.11.1939 kokoontui sankka joukko kutsuvieraita ja seurakuntalaisia Savon- ja Ahlströminkadun risteykseen rakennettuun Varkauden uuteen kirkkoon. Kirkko täyttyi ääriään myöten, samoin kuin kirkon yhteyteen rakennettu seurakuntasali. Kirkon vihkimisessä piispa Sormusta avustivat asessori Anto Verkkoranta, lääninrovasti Väinö Tanskanen, entinen tehtaansaarnaaja rovasti Yrjö Kivenoja (Kivioja), kirkkoherra Kustaa Sarsa sekä pastorit Yrjö Hirvonen, Eetu Rissanen ja Paavo Kotilainen. Puheessaan Sormunen kutsui kansaa Matteuksen evankeliumin sanoin: ”tulkaa minun tyköni, kaikki työtätekevät ja raskautetut, niin minä annan teille levon.” Piispa korosti erityisesti työväestölle suunnatussa puheessaan kaiken työn arvokkuutta yhteiskunnan rakennuksessa.

Jeesus kutsuu luoksensa työtätekeväisiä. Hän kutsuu heitä sen vuoksi, ettei tarvitse tehdä jotakin erikoista voidakseen palvella Jumalaa, vaan juuri rehellinen, uskollinen työ on Jumalanpalvelusta. Isä, joka ponnistelee, jotta perheen toimeentulo olisi turvattu, äiti, joka kädet haavoille uuvuksiin asti raataa lasten ajallisen ja iäisen perheen hyväksi, he ovat kumpikin paikallaan Jumalan palvelijoita.²⁸³

---

²⁸¹ VaSA II C.d:1 pt:n ptk:t Yksityinen piispantarkastus ja kirkon vihkiminen 3–5.11.1939.

²⁸² VaSA II C.d:1 pt:n ptk:t Yksityinen pt ja kirkon vihkiminen 3–5.11.1939.

²⁸³ VaSA II C.d:1 pt:n ptk:t Yksityinen pt ja kirkon vihkiminen 3–5.11.1939.

Piispan sanojen jälkeen kirkkokuoro lauloi kanttori Juho Tapion johdolla ja taiteilija Juhani Pohjanmiehen säestyksellä osia kantaatista Isien kirkko, minkä jälkeen varsinainen jumalanpalvelus alkoi. Palveluksessa liturgeina toimivat pastorit Yrjö Hirvonen ja Paavo Kotilainen. Kirkkoherra Sarsa keskittyi saarnassaan kolmeen asiaan. Hän puhui kirkkovuoden ajankohtaan liittyen pyhien yhdestä, pyysi Jumalaa pyhittämään Varkauden uuden kirkon ja ottamaan sen asuinsijakseen sekä pyrki rohkaisemaan seurakuntalaisia sodan kynnyksellä. Hän kehotti jokaista kääntymään Jumalan puoleen, joka oli kaiken voiman ja turvan lähde.²⁸⁴

Iltapäivällä seurakunta järjesti päiväjuhlan, jonka ohjelmassa oli laulua, puheita sekä kirkon rakennustoimikunnan puheenjohtajan O. Valion esitys sen rakennusvaiheista. Tilaisuudessa luettiin myös seurakunnalle saapuneet tervehdykset, joita monien muiden lisäksi myös seurakunnan entiset työntekijät ja paikkakunnalta poissa olleet parisataa reserviläistä olivat lähettäneet. Kuopion läänin maaherra Gustaf Ignatius piti juhlassa kansan ja kirkon yhteyttä korostavan puheen. Hänen mukaansa jokaisen suomalaisen tuli sodan kynnyksellä täyttää tehtävänsä. Siten varmistettaisiin tulevien sukupolvien hyvän elämän mahdollisuudet. Ignatius lausui kiitoksensa työväestölle, joka hänen mukaansa oli ollut esimerkkinä uhrautuvaisuudesta. Viimeiseksi hän kehotti kansaa kääntymään vaikeuksien kohdatessa Jumalan puoleen. Piispa Sormunen jatkoi Ignatiuksen puheen teemasta. Hänen mukaansa Varkauden seurakunta oli monessa suhteessa ainutlaatuinen yhteisö Kuopion hiippakunnassa. Sormunen iloitsi työväestön ja seurakunnan sekä tehtaan ja seurakunnan hyvistä väleistä. Hän lausui kiitoksen tehtaalle työväestön hengellisten tarpeiden huomioon ottamisesta.²⁸⁵

Illalla seurakunta kokoontui vasta käyttöön vihittyyn kirkkoon kuulemaan viikimiskonserttia, jossa esiintyivät seurakunnan kanttori Väinö Tapio ja kirkkokuoro. Kirkon urkujen rakentaja Juhani Pohjanmies ilahdutti kuulijoita ohjelmistollaan. Konsertin tuoton seurakunta lahjoitti puutteenalaisten reserviläisten omaisten auttamiseksi. *Pohjois-Savo* luonnehti iltakonsertin ohjelmistoa mieleenpainuvaksi ja arvokkaaksi.²⁸⁶

---

²⁸⁴ VaSA II C.d:1 pt:n ptk:t Yksityinen pt ja kirkon vihkiminen 3–5.11.1939.

²⁸⁵ VaSA II C.d:1 pt:n ptk:t Yksityinen pt ja kirkon vihkiminen 3–5.11.1939.

²⁸⁶ WL 125/4.11.1939 Varkauden uuden kirkon vihkiäiset huomenna klo 10; PS 173/7.11.1939 Uusi temppeli nostaa majesteettiset holvinsa.

Varkauden uuden kirkon vihkiminen ja sitä edeltänyt piispantarkastus olivat merkittävä tapahtuma paikkakunnalla. Seurakunnan järjestämät tilaisuudet keräsivät paljon osallistujia ja kirkkorakennus ilahdutti varkautelaisia. Sormusen päivien aikana pitämistä puheista heijastui pyrkimys kansan yhtenäistämiseen. Hän halusi kuroa umpeen porvariston ja työläisten välistä rakoa, sillä kansan yhtenäisyys oli suuren uhan uhatessa merkittävää. Sisällissodasta oli kulunut talvisodan alkamiseen mennessä lähes 22 vuotta. Sodan aikaiset tapahtumat ja kansan jakautuminen eivät vaikuttaneet enää yhtä voimakkaasti jokapäiväiseen elämään, mutta olivat yhä läsnä monien muistoissa. Sormunen suuntasi pitämänsä puheet juuri työväestölle, jonka uurastus sai nyt arvostusta kirkon johdolta. Toisaalta piispa halusi puheissaan viestittää koko seurakunnalle uskonnon tarjoamaa turvaa ja toivoa. Hän liitti seurakuntalaiset sukupolvien ketjuun ja totesi Jumalan aina pitäneen huolen omistaan. Kirkolla oli merkittävä rooli kansalaisten toivon ylläpitäjänä kansakunnan epävarmassa tilanteessa.

Varkauden uusi kirkko oli täynnä seurakuntalaisia pyhäinpäivänä 5.11.1939. Eturivissä istuivat kutsuvieraat johtaja R. Boedeker, pääjohtaja H. Gullichsen, maaherra G. Ignatius, rouva Paalanen, arkkitehti M. Paalanen ja rouva Boedeker. Kuva Varkauden seurakunnan arkisto.

V Tutkimustulokset

Sisällissotaan kärjistynyt poliittinen ja yhteiskunnallinen kriisitila yhdistettynä Varkauden teollisuuden kasvuun ja siitä syntyneisiin paikallisiin epäkohtiin vaikuttivat merkittävästi paikkakunnan elämään sotaa seuranneina vuosikymmeninä. Punakaartin sodan aikana tekemät väkivallanteot ja suojeluskunnan Varkauden valtauksen jälkeen toimeenpanemat rankaisutoimet vaikuttivat vasemmiston ja oikeiston välisiin suhteisiin. Kansa oli jakaantunut kahtia.

Tehtaanseurakunta oli tiivis osa paikallisyhteisöä eikä voinut jäädä irralliseksi ajankohtaisista tapahtumista. Kirkkoon tai seurakunnan työntekijöihin ei Varkaudessa kohdistunut väkivaltaa ja keskusteluyhteys säilyi niin punakaartin kuin suojeluskunnankin kanssa. Vaikka pastori Yrjö Kivioja ei sodassa valinnut virallisesti puoltaan, hän antoi Varkauden valtauksen jälkeen suojeluskunnan käyttää tehtaanseurakunnan kirkkotiloja punavankien säilytyspaikkana ja kenttätuomioistuimen kokoontumistilana. Tämä vaikutti työläisten mielikuviin kirkosta ja sen viranhaltijoista. Seurakunnalle aiheutui sisällissodasta lisätehtäviä lisääntyneen paperityön muodossa ja hautausasioiden järjestelyinä. Surmansa saaneiden punakaartilaisten osuus paikkakunnan miespuolisista asukkaista oli ennätyksellisen suuri, jopa 10,2 prosenttia. Epäselväksi jää, missä vainajien viimeiset leposijat tarkasti sijaitsivat sekä se, millainen osa tehtaansaarnaajalla oli näiden ihmisten hautaamisessa. Varmaa kuitenkin on, että työläiset pitivät kirkollisen siunauksen ja rauhallisen hautapaikan saamista tärkeänä.

Suojeluskunta ja oikeisto ryhtyivät sisällissodan jälkeen hallinnoimaan paikkakunnan elämää yhdessä Varkauden tehtaan kanssa. Ne lakkauttivat työväenyhdistyksen toiminnan noin vuodeksi ja valvoivat senkin jälkeen tarkasti vasemmistolaisten toimia. Tehtaanseurakunnalle sodan jälkeinen aika oli muutosten aikaa. Varkaudessa työskennellyt pastori Yrjö Kivioja erosi tehtävästään vedoten ristiriitaiseen asemaansa seurakunnan ja koulun johtajana. Myös sisällissodan aikaiset tapahtumat olivat järkyttäneet Kiviojaa ja hänen perhettään. Pastorin lähdettyä tehtaanseurakunnan kirkollisesta elämästä huolehtivat emäseurakunnan Leppävirran papit ja kesästä 1918 lähtien tehtaan uusi saarnaaja Veikko Koivisto. Hänen myötänsä Varkauden hengellinen elämä alkoi saada uusia piirteitä. Koivisto oli perehtynyt kristillisyyhteiskunnalliseen

ajatteluun ja oli osaltaan vaikuttamassa siihen, että Teollisuusseutujen evankelioimisseura ryhtyi pitämään Varkaudessa vuosittain esitelmätilaisuuksia. Hän myös tutustutti nuoren teologin Kustaa Sarsan Varkauteen, millä oli paikkakunnan kannalta pitkälle ulottuvat seuraukset.

Kustaa Sarsa oli kasvanut Tampereella ja perehtynyt jo nuorena työläisten elämään. Hän oli saanut vaikutteita ajatteluunsa kristillisestä työväenliikkeestä, luterilaisesta rukoushuoneyhdistyksestä sekä Raittiusseura Liitosta. Sarsa oli ollut kotikaupungissaan tiiviisti mukana myös työväenliikkeen toiminnassa. Hän tunsi elämäntehtäväkseen kristinuskon ja sosialismin yhdistämisen. Sarsan toive työskennellä työväestön parissa toteutui hänen saavuttuaan Varkauteen 1920. Pastorin työtehtävien moninaisuus oli hänelle kuitenkin yllätys, sillä tehtaansaarnaajan virkaan kuului hengellisen työn ohella monia maallisia tehtäviä. Keskittyminen evankelioimistyöhön ei onnistunut, vaan voimavaroja piti jakaa muun muassa koulun johtamiseen ja virastotyöhön. Huolimatta tehtävän moninaisuudesta Sarsa koki työnsä Varkaudessa merkitykselliseksi ja pyrki kehittämään tehtaanseurakunnan toimintaa. Paikkakunnalle muodostui varkautelaisten hengellisen elämän edistämiseksi työskennellyt Varkauden nuorten kristillinen yhdistys, jonka johtokunnassa työskenteli pastorin lisäksi työläisiä ja opettajia. Yhteydet Teollisuusseutujen evankelioimisseuran työntekijöihin Koivistoon ja Sigfrid Sireniukseen jatkuivat tiiviinä. Esitelmätilaisuudet muodostuivat osaksi seurakunnan elämää Wnky:n organisoiman vapaan seurakuntatyön sekä lähetys- ja herätysjuhlien lisäksi.

Pastori Sarsa oli Varkauden ensimmäinen pappi, joka oli kasvanut kaupungissa työläisten parissa. Hänen taustallaan oli kahtalainen vaikutus. Toisaalta se helpotti paikkakunnan työläisten kohtaamista, mutta toisaalta ei aina ollut eduksi keskusteltaessa Varkauden tehtaan tai oikeiston kanssa. Ahlström osakeyhtiön paikallisjohtaja Cedercreutz pyysi Sarsaa vihkimään suojeluskunnan lipun helluntaina 1921. Sarsa kieltäytyi tehtävästä. Hän ei kokenut voivansa pappina osallistua aseellisen järjestön toimintaan. Kieltäytyessään tehtävästä Sarsa horjutti paikkakunnalla vallinnutta järjestystä, sillä aina sisällissodan loppuun saakka Varkauden papisto oli pitänyt tiiviisti yhtä tehtaan ja suojeluskunnan kanssa. Sarsan ratkaisu herätti keskustelua oikeiston ja tehtaan piirissä siitä, oliko valittu tehtaansaarnaaja vasemmiston edustaja. Oikeisto kaivoi esiin pastorin opiskeluaikaiset tehtävät tamperelaisessa Osuusliike Voimassa ja hänen

esiintymisensä ainoana valkolakkisena vappuna 1919 Tampereella järjestetyssä mielenosoituksessa. Sarsa joutui tehtaan johtajan puhutteluun, joka koski hänen poliittista vakaumustaan ja toimintaansa tehtaansaarnaajana. Sarsan tavoitteena oli sillan rakentaminen paikkakunnan eri ryhmien välille. Tehtävä oli kuitenkin vaikea. Kuten kirkon oli sisällissodan kahtiajakoisessa maassa vaikea olla koko kansan kirkko, oli Varkauden tehtaansaarnaajan vaikea olla kaikkien varkautelaisten pappi. Tehdasyhteisössä toimijoiden väliset suhteet olivat nyt kuitenkin muuttuneet sisällissotaa edeltäneestä ajasta. Sarsan kieltäytyminen suojeluskunnan lipun vihkimisestä oli ollut hiljainen kannanotto paikkakunnan työläisten puolesta.

Varkaudessa 1920-luku oli perinteiseksi muodostuneen oikeisto-vasemmisto-erottelun lisäksi myös vasemmiston sisäisen hajaannuksen aika, kun osa sosiaalidemokraatteihin lukeutuneista radikaalimmin ajatelleista vasemmiston edustajista erkaantui kommunistisen puolueen riveihin. Tämä muutos heijastui paikallisen työväenyhdistyksen toimintaan sekä vuosikymmenen aikana toimitettujen valtiollisten vaalien tuloksiin. Yhteiskunnassa vallinnut epävakaa tila ilmeni Varkaudessa rikollisuutena ja runsaana alkoholin kulutuksena. Vasemmiston ja oikeiston välinen taistelu heijastui vuoden 1922 tapahtumista. Varkauden työväenyhdistyksen punaisten haudalle hankkima suuri muistomerkkipatsas varastettiin keväällä. Työläiset syyttivät teosta oikeistoa, mutta virkavalta ei tuominnut rikoksesta ketään. Teko herätti laajaa keskustelua myös paikkakunnan ulkopuolella. Työläisten haudoille kohdistunut ilkeävalta ei loppunut muistomerkin hävittämiseen. Varkauden kirkkoneuvoston jäseniä puhuttivat 1923 hautaristeihin kirjoitetut epäasialliset tekstit. Teon kohteeksi olivat joutuneet sisällissodan aikana kuolleiden punaisten haudat. Vasemmiston alistaminen ei siis loppunut sisällissodan jälkimaininkeihin vaan näiden tekojen tekijät halusivat edelleen teroittaa sitä, miten vasemmiston valtaannousuyritys vuonna 1918 oli ollut väärin, ja korostaa oikeiston asemaa. Varkauden kirkkoneuvosto piti kirjoituksia asiattomina. Se ymmärsi hautausmaalle kohdistuvan ilkeävallan loukkaavan työväestöä, jolle viimeinen lepopaikka oli tärkeä.

Poliittisten mullistusten keskellä kirkon elämään vaikutti 1923 voimaan tullut uskonnonvapauslaki. Varkaudessa luterilaisesta kirkosta eroamisen mahdollistanut uudistus ei aiheuttanut suurta eroamisryöppyä, vaikka

sosiaalidemokraattien ajama uskontopolitiikka ja sisällissodan aikaiset paikalliset tapahtumat olisivat saattaneet olla edistämässä työläisten siirtymistä siviilirekisteriin. Tehtaanseurakunnasta erosi 1920-luvulla yhteensä 13 jäsentä, jotka kaikki lukeutuivat työläisiin. Luku ei ole suuri suhteutettuna seurakunnan väestömäärään. Niinpä varkautelaisista kuuluivat 1920-luvun lopulla kirkkoon lähes kaikki (99 prosenttia kauppalan asukkaista). Yleisin papin kirjaama eroamisperuste oli uskonnonvastaisuus tai siirtyminen helluntailiikkeeseen. Vaikka sisällissotaa edeltäneet ruukinsaarnaajat olivat olleet poliittiselta taustaltaan oikeistolaisia, oli Varkaudessa kiinnitetty huomiota työläisten kirkollisiin tarpeisiin. Myös Veikko Koiviston aloittama ja Kustaa Sarsan juurruttama settlementiliikkeen läpäisemä työote saattoi vaikuttaa työläisten kirkossa pysymiseen vuosisatoja vallinneen perinteen lisäksi.

Varkaus oli kehittynyt vuosikymmenten saatossa huomattavaksi teollisuuspaikkakunnaksi. Se muodosti yhtenäisen teollisuudesta elantonsa saavan alueen, missä Ahlstöm osakeyhtiön omistama tehdas huolehti monista paikkakuntalaisille välttämättömistä ja laissa määrätyistä tehtävistä. Varkautelaiset kokivat kunnallisen epäitsenäisyyden haittaavan paikkakunnan kehittymistä. Molemmissa emäpitäjien kunnanvaltuustoissa työskenteli myös Varkauden työväenyhdistyksestä tuttuja henkilöitä, mutta päätösvaltaa heillä ei ollut. Kunnallinen epäitsenäisyys oli mahdollisesti vaikuttanut myös siihen, miksi sisällissodasta muodostui Varkauden väkilukuun verrattuna niin synkkä. Se myös piti osaltaan yllä säätyjakoa, joka oli menneinä vuosikymmeninä tuntunut voimakkaasti paikkakunnalla. Varkaus irtaantui emäpitäjistään Leppävirrasta ja Joroisista 1928.

Kunnallinen itsenäistyminen vauhditti myös seurakunnallista itsenäistymistä. Sarsa asetti Varkauden kirkolliselle elämälle 1930-luvulla kolme tavoitetta. Tehtaanseurakunnan oli itsenäistytävä emäseurakuntien alaisuudesta, mikäli se halusi toimia itsenäisesti ja rakentaa entistä tehokkaammin kauppalan hengellistä elämää. Toimitilojen aina kirkosta kerhohuoneisiin oli uudistuttava, jotta yhteisöllinen hengellisyyden harjoittaminen kasvavalla paikkakunnalla yleensä mahdollistuisi. Lisäksi seurakunnan sisäistä hengellistä elämää oli pyrittävä elvyttämään. Tehtaanseurakunta muuttui itsenäiseksi kauppalaseurakunnaksi 1932, mitä seurasi luottamuselinten valinta, kirkkoherran vaali sekä tuomiokapitulin määräämien rakennus- ja työntekijäaloitteiden

valmistelu. Seurakuntalaisten valitseman kirkkovaltuuston kokoonpano heijasteli Varkauden yhteisöä. Päätöksiä tekemässä olivat niin vasemmiston kuin oikeistonkin kannattajat, työläiset, maanviljelijät ja johtavat virkamiehet. Kirkkovaltuustoon kuului itsenäistymisen jälkeen joka vuosi vähintään 11 Varkauden tai Lehtoniemen työväenyhdistyksen jäsentä. Seurakunta oli kaikkien seurakunta ja sen toimintaan kaikki halusivat panostaa.

Kirkkovaltuuston tehtävänä oli päättää seurakunnan hengellisestä työstä ja sen viranhaltijoista. Suurta huomiota herättänyt kirkkoherranvaali käytiin kauppalaseurakunnan itsenäistymisvuonna. Siinä paljastui suojeluskuntaan ja työväenyhdistykseen kuuluneiden valtuutettujen erilainen suhtautuminen virkaa tekevään kirkkoherraan Kustaa Sarsaan. Oikeiston edustajat pyrkivät estämään Sarsan valinnan ja toisaalta työväenyhdistyksen johtohenkilöt toivoivat sitä. Varkaudessa tehtaansaarnaajan virkaa yli kymmenen vuotta hoitanut Kustaa Sarsa saavutti huomattavan voiton. Ylivoimainen vaalitulos kertoi Sarsan varkautelaisten työläisten keskuudessa nauttimasta suuresta luottamuksesta.

Tuomiokapitulin ohjeiden mukaan Varkauteen tuli perustaa toinen papinvirka seurakunnan väkiluvun ylittäessä yhdeksän tuhannen hengen rajan. Valtuuston päätöksellä seurakunta palkkasi kirkkoherran apulaiseksi Eetu Rissasen 1937, vaikka kyseinen väkiluku oli ylittynyt jo seurakunnan itsenäistymisvuonna. Vakinaisen kanttorin Varkaus sai 1934, kun virassa aloitti Väinö Tapio. Suurimmaksi seurakunnan hankkeeksi muodostui yleismaailmallisen laman yhä vaikuttaessa uusien kirkko- ja seurakuntatilojen rakentaminen. Epäkäytännöllinen ja vanha kirkkorakennus ei vastannut enää kasvaneen seurakunnan tarpeita, olihan seurakunta laajentanut toimintaansa yleisen seurakuntatyön saralla huomattavasti kymmenen viimeksi kuluneen vuoden aikana. Kirkon rakennustyöt alkoivat 1937, ja noin kahden vuoden kuluttua uudet kirkkotilat seurakuntasaleineen olivat valmiit.

Maailmanpoliittinen tilanne muodostui uhkaavaksi vuoden 1939 aikana, mikä loi varjonsa seurakunnan työmuotoihin ja työväenyhdistyksen toimintaan. Sota-ajan varotoimenpiteitä paikkakuntalaiset olivat viranomaisen opastuksella harjoitelleet jo edellisvuodesta alkaen, mutta syksyn 1939 aikana varautuminen voimistui ja pelko tulevasta kasvoi.

Varkauden kauppalaseurakunnan yksityinen piispantarkastus ja uuden kirkon vihkiäiset toimitettiin vajaa kuukausi ennen talvisodan syttymistä.

Tarkastuksen suorittanut Kuopion hiippakunnan piispa Eino Sormunen vieraili kahden päivän aikana paikkakunnan kouluissa, tapasi luottamushenkilöitä ja seurakunnan työntekijöitä sekä piti puheita kirkon vihkimisjumalanpalveluksessa ja muissa juhlatilaisuuksissa. Piispa korosti puheissaan kansalaisten yhteenkuuluvuutta. Jokaisen varkautelaisen antama panos isänmaan rakentamiselle oli tärkeä ja yhtä arvokas. Sormusen toimittama tarkastus ilmensi halua kansan yhtenäistämiseen. Hän halusi osaltaan kuroa umpeen porvariston ja työläisten välillä vallinnutta kuilua ja korostaa seurakunnan olevan kaikkien seurakunta.

Kustaa Sarsa oli ottanut tehtäväkseen Varkauden pappina rakentaa siltaa seurakuntalaisten välille kristillisyyhteiskunnallisella työotteella. Tähän työhön oli paikkakunnalla pyrkinyt myös nuorten kristillinen yhdistys, joka oli laajentanut toimintaansa vuosi vuodelta. Vaikka paikkakunnalla ilmeni vielä 1930-luvulla erimielisyyksiä oikeiston ja vasemmiston välillä, myös lähentymistä oli tapahtunut. Ryhmien välistä kuilua oli kaventanut itsenäistyminen emäpitäjien ja –seurakuntien alaisuudesta, mikä takasi yhdenvertaisen keskustelumahdollisuuden oikeiston ja vasemmiston välillä sekä pakotti eri puolet keskinäiseen yhteistyöhön. Seurakunnan ja työväestön suhteeseen olivat vaikuttaneet positiivisesti settlementtihenkiset papit ja heidän tapansa hoitaa virkaansa. Kaikessa seurakunnan toiminnassa oli korostunut Varkauden työläispainotteisuuden huomioon ottaminen ja pyrkimys syventää työväestön hengellisyyttä. Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen tunnuslause ”että he kaikki olisivat yhtä” kuvaa Varkauden kirkollisen elämän suuntaa koko käsiteltävänä tutkimusajanjaksona.

Liitteet

Liite 1

Varkauden tehtaan- ja kauppalaseurakunnan väkiluku 1918–1939²⁸⁷

Vuosi	Väkiluku	Vuosi	Väkiluku
1918	1 667	1930	3 596
1920	1 882	1932	9 412
1922	2 190	1934	10 575
1924	2 307	1936	11 383
1926	2 509	1938	11 826
1928	2 748	1939	11 889

Liite 2

Varkauden alueen väestön sosiaalinen jakauma (%) 1890–1920²⁸⁸

Nimike	1890	1900	1910	1920
tilalliset	5.1	4.7	3.0	2.5
torpparit, lampuodit ja mäkitupalaiset	20.4	26.5	24.6	23.1
palkolliset, loiset ja irtolaiset	36.2	34.6	31.8	21.6
itsenäiset yrittäjät, käsityöläiset ja virkailijat	3.6	4.0	3.0	5.6
ammattityöväki, työnjohtajat, toimihenkilöt	9.7	2.6	4.6	5.9
työväki	25.0	27.6	33.0	41.2
yhteensä	100 %	100 %	100 %	100 %

²⁸⁷ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1918–1939. Luvuissa on otettava huomioon, että tehtaanseurakunta käsitti vuoteen 1932 saakka vain Ahlströmin tehtaan lähellä olevan alueen. Suuri osa varkautelaisista sisältyi kauppalaseurakunnan perustamiseen saakka Leppävirran ja Joroisten seurakunnan väestökirjanpitoon.

²⁸⁸ Nevala 2003, 30.

Liite 3

Varkauden eri alueiden prosentuaalinen osuus paikkakunnan koko väkiluvusta 1890–1920²⁸⁹

Alue	1890	1900	1910	1920
Ruukki	40.6	25.7	35.6	37.1
Taipaleen kanava	1.5	4.5	2.1	0.9
Kosulanniemi ja Kommila	4.4	2.6	1.7	1.9
Luttila	11.0	10.5	8.0	7.8
Pussilantaipale	1.9	2.5	2.1	1.7
Lapinmäki	3.3	3.2	2.8	1.6
Puurtila	3.9	5.4	7.4	6.4
Kopolanniemi	5.7	8.0	5.5	5.6
Kuronlahti	3.1	3.2	2.7	1.9
Pitkälänniemi	10.3	7.3	6.8	4.2
Lehtoniemi	4.1	10.1	8.2	10.5
Joutenlahti ja Taulumäki	10.2	17.0	17.1	20.4
Yhteensä	100 %	100 %	100 %	100 %
Väestöä yhteensä koko Varkauden alueella	2 209	2 546	3 407	4 815

---

²⁸⁹ Nevala 2003, 28.

Liite 4

Varkauden tehtaan- ja kauppalaseurakunnassa työskennelleet papit 1808–1939²⁹⁰

Vuodet	Nimi
1808	Klas Magnus Moliis (saarnaaja)
1862–1882	Anders Gustaf Westerlund (saarnaaja)
1882–1888	Gustaf Durchman (saarnaaja)
1888–1893	Vilhelm Lagus (saarnaaja)
1893–1913	Anshelm Bernhard Caselius (saarnaaja)
1913–1916	Yrjö Efraim Kivioja (saarnaaja)
1916–1917	Juho Ilmari Hyvärinen (saarnaaja)
1917–1918	Yrjö Efraim Kivioja (saarnaaja)
1918–1919	Veikko Ilmari Koivisto (saarnaaja)
1919–1920	Matti Sydänheimo (saarnaaja)
1920–	Kustaa Evert Sarsa (saarnaaja, kirkkoherra 1932–1954)
1937–1939	Eetu Rissanen (kirkkoherran apulainen)
1939–	Paavo Kotilainen (kirkkoherran apulainen)

²⁹⁰ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1918–1939; Colliander 1910, 777–778; WL 47/8.12.1928, Varkauden tehdasseurakunta.

Liite 5

Varkauden työväenyhdistyksen jäsenmäärä 1905–1939²⁹¹

Vuosi	Jäsenmäärä	Vuosi	Jäsenmäärä	Vuosi	Jäsenmäärä
1905	576	1917	758	1929	125
1906	658	1918	-	1930	120
1907	538	1919	513	1931	112
1908	214	1920	208	1932	136
1909	210	1921	236	1933	131
1910	102	1922	136	1934	128
1911	127	1923	84	1935	150
1912	129	1924	92	1936	150
1913	149	1925	81	1937	189
1914	211	1926	134	1938	171
1915	263	1927	114	1939	176
1916	456	1928	121		

Liite 6

Luterilaisesta kirkosta Varkaudessa 1923–1939 eronneet²⁹²

vuosi	eronneiden määrä	seurakunnan väkiluku
1923	1	2 260
1924	0	2 307
1925	1	2 417
1926	1	2 509
1927	3	2 604
1928	0	2 748
1929	7	3 152
1930	0	3 596
1931	3	4 790
1932	16	9 412
1933	10	9 960
1934	1	10 575
1935	4	10 975
1936	2	11 383
1937	10	11 768
1938	7	11 826
1939	5	11 889
yhteensä	58	11 889

²⁹¹ Varkauden työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus 1930, 63–64; Hiltunen 1935, 61–62; Hiltunen & Vihavainen 1945, 94.

²⁹² VaSA I B.d:1 Kirkosta eronneiden luettelot 1923–1939.

Liite 7

Luterilaisesta kirkosta Varkaudessa eronneiden eroamissyyt papin kirjaamina 1923–1939²⁹³

syy	määrä
helluntailiike	21
kirkkoa ja uskontoa vastaan	26
jehovantodistajat	13
henkilökohtaiset syyt	6
kirkollisverotus	4
teosofia	1

---

²⁹³ VaSA I B.d:1 Kirkosta eronneiden luettelot 1923–1939.

Liite 8

Kauppalanvaltuuston kokoonpano 1929²⁹⁴

Hiltunen Onni	myymälänhoitaja
Holopainen Kalle	kirvesmies
Häyrinen Akseli	myymälänhoitaja
Ihalainen Yrjö	pienviljelijä
Janhunen Oskari	kirvesmies
Kinnunen Matti	koneenhoitaja
Laitinen Juho	malliveistäjä
Linqvist Yrjö	isännöitsijä
Manninen Akseli	toimitusjohtaja
Mertanen Pekka	pienviljelijä
Niinimäki Jalmari	myymäläntarkastaja
Niiranen Jooseppi	kirvesmies
Oinonen Kalle	pienviljelijän poika
Parviainen Martta	työmiehen vaimo
Parviainen Matti	kirvesmies
Pentikäinen Armas	kirvesmies
Pihlman Aukusti	kirvesmies
Pulliainen Veikko	filosofian maisteri
Reinikainen Juho	konttorinhoitaja
Salminen Eino	lääkäri
Savolainen Pekka	tehtaantyömies
Suuronen Kasper	tehtaantyömies
Takala Juho	kansakoulunopettaja
Tervonen Kalle	leipurimestari
Utriainen Viljam	metallityömies
Voutilainen Kalle	lastaustyöläinen
Väänänen Kalle	kansakoulunopettaja

²⁹⁴ Warkauden kauppalan kunnalliskertomus 1929, 26–27.

Liite 9

Kauppalaseurakunnan kirkkovaltuuston jäsenet 1932²⁹⁵

Nimi	Ammatti
Heiskanen, Edvard	lautamies
Helenius, Julius Nikolai	prokuristi
Holopainen, Kusti	maanviljelijä
Huupponen, Ville	maanviljelijä
Kiiskinen, Viktor	työmies
Kinnunen, Matti Ville	koneenhoitaja
Laitinen, Emil	kirvesmies
Liukkonen, Vihtori	puuseppä
Markkanen, August	pienviljelijä
Nyström, Frans Oskar	mestari
Peiring, Ragnar	varatuomari
Pietarinen, Otto	seppä
Pihlman, August	kivityömies
Pulliainen, Veikko Evert	pankinjohtaja
Reinikainen, Juho Herman	toimittaja
Ropponen, Otto Eemeli	maanviljelijä
Räsänen, Heikki	tehdastyöläinen
Solehmainen, Juho	puutyömies
Suuronen, Kasper	tehdastyöläinen
Takala, Juho	opettaja
Tuppurainen, Ferdinand	seppä
Valio, Oskari	mestari
Vienola, Tarmo	mestari
Vänttinen, Paavo	maanviljelijä

²⁹⁵ VaSA II Blb:1 Luottamushenkilöluettelot 1932.

Liite 10

Kirkkovaltuustossa 1933–1939 tapahtuneet henkilövaihdokset²⁹⁶

Vuosi	Valtuustosta lähteneet	Uudet jäsenet	Paikallisiin työväenyhdistyksiin kuuluneiden määrä valtuustossa
1933	Viktor Kiiskinen Juho Reinikainen	Onni Lehtonen Vilho Silaster	11
1934	ei muutoksia	ei muutoksia	11
1935	Julius Helenius Veikko Pulliainen Oskar Valio Paavo Vääntinen	Armas Haijola Yrjö Immonen Otto Manninen Ville Taavitsainen	12
1936	Heikki Räsänen	Oskar Janhunen	12
1937	Tarmo Vienola	Oskar Valio	12
1938	Onni Lehtonen Frans Nyström	Reino Havukainen Aleksander Manninen	12
1939	Vihtori Liukkonen	August Antsalo Aksel Säämänen	12

Liite 11

Pyhä- ja rippikoulun osanottajat 1918–1939²⁹⁷

Vuosi	Pyhäkoulu	Rippikoulu	Vuosi	Pyhäkoulu	Rippikoulu
1918	100	33	1932	345	116
1920	250	35	1934	360	163
1922	250	38	1936	410	172
1924	160	56	1938	350	158
1926	175	54	1939	300	87
1928	250	60			
1930	200	74			

²⁹⁶ TA Lehtoniemen & Vrk:n Ty arkisto 363,2 B 1 Jäsenluetteloita 1930–1939, B2 jäsen- ja virkaluettelo 1930–1939; VaSA II Blb:1 Luottamushenkilöluettelot 1932–1939.

²⁹⁷ VaSA II D.d:1 Kert. srk:n tilasta 1918–1939.

Liite 12

Varkauden nuorten kristillisen yhdistyksen jäsenmäärä 1928–1939²⁹⁸

Vuosi	Jäseniä
1928	140
1929	151
1930	127
1931	131
1932	117
1933	129
1934	129
1935	129
1936	93
1937	88
1938	223
1939	192

Liite 13

Ahlström Osakeyhtiön suorittamia Varkauden tehtaanseurakunnan ylläpitokustannuksia 1924–1930²⁹⁹

Vuosi	Määrä markkoina	Määrä euroina (2011)
1924	53 521,29	15 503, 80
1925	119 734,52	33 238, 97
1926	140 023,15	39 852,43
1927	79 057,39	22 135,43
1928	90 531,91	25 348,20
1929	79 720,03	
1930	89 790,60	

²⁹⁸ VaSA II H.i:1 Vrk:n nky r.y hk 1928–1955 Vuositilasto I.

²⁹⁹ II H.a:2 Tehdassrk:n ja srk:n perustamista koskevat asiak. 5.6.1931 tehtaan kirjanpitäjä.

Lyhenteet

asiak.	asiakirja
diss.	akateeminen väitöskirja
hk	historiakirja
hpk	hiippakunta
IkI	Isänmaallinen kansanliike
KA	Kansallisarkisto
kert.	kertomukset
kh	kirkkoherra
kiertok.	kiertokirje
kirjeasiak.	kirjeasiakirjat
kirkonkok.	kirkonkokous
kkovalt	kirkkovaltuusto
klk	kolehtikassa
kn	kirkkoneuvosto
kok.	kokous
KyT	Kristillis-yhteiskunnallinen Työkeskusliitto
Lv	Leppävirta
Nky	Nuorten Kristillinen Yhdistys
Nmky	Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys
OMA	Oulun maakunta-arkisto
OTA	Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
PS	Pohjois-Savo
pt	piispantarkastus
ptk	pöytäkirja
SAJ	Suomen Ammattijärjestö
SAK	Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto
SK	Suojeluskuntien arkisto
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
srk	seurakunta
TArk	Työväen arkisto
tkli	tuomiokapituli
toim.	toimittanut
VaSa	Varkauden seurakunnan arkisto
Vk	Vuosikertomus
WL	Varkauden Lehti
Wnky	Varkauden Nuorten Kristillinen yhdistys

Vrk:n Sk	Varkauden suojeluskunta
Vrk:n srk	Varkauden seurakunta
Vrk:n Ty	Varkauden työväenyhdistys

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto	KA
Kristillis-yhteiskunnallisen	
Työkeskusliiton arkisto	KyT
Pöytäkirjoja 1915–1921	C 2
Saapuneet kirjeasiakirjat 1913–1921	E 1
Suojeluskuntien arkisto	SK
Varkauden suojeluskunta	Vrk:n Sk
Kokouspöytäkirjat ja vuosikertomukset	Sk-740/11
Salainen ja henkilökohtainen	
kirjeenvaihto 1921–1944	
Oulun maakunta-arkisto	OMA
Oulun tuomiokapitulin arkisto	OTA
Saapuneet asiakirjat	Ea:245
Työväen arkisto, Helsinki	TArk
Lehtoniemen työväenyhdistys	363,2
Jäsenluetteloita 1922–1953	B 1
Warkauden työväenyhdistyksen arkisto	363,2
Varkauden työväenyhdistyksen	
jäsenluettelo 1921–1934	B 2
Johtokunnan pöytäkirjat 1905–1936	C 3
Pöytäkirjat 1919–1946	C 3
Varkauden veljeshaudan	
muistomerkkitoimikunta 1945–1947	H 21

Varkauden seurakunnan arkisto

VaSA

Seurakuntaan muuttaneiden ja	
pois muuttaneiden luettelot	I B.a–b
Kirkosta eronneiden luettelot 1923–1939	I B.d:1
Luottamushenkilöluettelot 1932–1939	II Blb:1
Pitäjän- ja kirkonkokousten	II C.a:1-2
pöytäkirjat 1866–1932	II C.a:4
Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1923–1973	II C.b:1-5
Kirkkovaltuuston pöytäkirjat 1932–1953	II C.c:1-3
Kirkkovaltuuston asettamien	II C.cb:1
valiokuntien pöytäkirjat 1934–1942	
Piispantarkastuksen pöytäkirjat ja kertomukset	II C.d:1
piipantarkastusta varten 1874–1981	
Tutkijakunnan pöytäkirjat 1932-1983	II C.f:1
Kertomukset seurakunnan tilasta 1918–1984	II D.d:1–4
Vuosikertomukset 1874-1984	II D.e:1
Tehdasseurakunnan ja seurakunnan	II H.a: 1–2
perustamista koskevat asiakirjat	
Lehtileikkeitä 1926–1962	II H.d:1
Varkauden Nuorten Kristillinen	II H.i:1
Yhdistys 1927–1970	
Vuosikertomukset kirkkohallintokunta 1932–1945	III D.c:1
Muiden kolehtikassojen tilit 1866–1985	III G.le:2–9

Kustaa Sarsan arkisto

KS

dosentti Arto Nevalan hallussa, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Opinnäytteitä	3
Ansioluettelo	6
Kirjeenvaihtoa	8
Päiväkirjat	11
Koulut ja työväenopisto	15
Virallinen kirjeenvaihto	16
Kirkkoherran vaali	17

Painetut lähteet

Colliander, O. I.

1910 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. I
SKHS toim. 8:1. Helsinki.

Hendolin, Jaakko

1980 Rehellinen Warkaus. Varkautelaiset kertovat. Toim. Jaakko
Hendolin. Forssa.

Hiltunen Onni

1935 Varkauden työväenyhdistyksen 30-vuotiskertomus. Kuopio.

Hiltunen, Onni & Vihavainen, Martta

1945 Varkauden työväenyhdistyksen 40-vuotiskertomus. Kuopio.

Karttunen, Matti

1932 Muistelmia Warkauden tehtaalta 1880–1920. Varkaus.

Kekäläinen, Uno Pekka

1973 Poika maailman hartioilla. Keuruu.

Kertomus Varkauden työväenopiston toiminnasta lukuvuonna 1921–1922

1922 Kertomus Varkauden työväenopiston toiminnasta lukuvuonna
1921–1922. Mikkeli.

Koskinen, Mauno

1938 Warkauden tehtaan kansakoulu 1862–1937. Varkaus.

Lehtonen, Joel

1918 (1982) Kuolleet omenapuut. – Joel Lehtonen, Valitut teokset III. Toim.
Pekka Tarkka. Helsinki.

Moilanen, Aukusti

1955 Varkauden työväenyhdistyksen 50-vuotiskertomus. Kuopio.

Ohjeita Warkauden tehtaan asukkaille

1920 Ohjeita Warkauden tehtaan asukkaille. Kuopio.

Suomen kirkon matrikkeli

1953 Suomen evankelisluterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston
matrikkeli. Helsinki.

Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran Säännöt

1919 Teollisuusseutujen evankelioimiseseuran Säännöt. Helsinki.

Warkauden kauppalan vuosikertomukset

1929–1939   Warkauden kauppalan vuosikertomukset vuosilta 1929–1939.
Mikkeli 1930–1940.

Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus

1925   Varkauden Työväenyhdistyksen 20-vuotiskertomus. Mikkeli.

Varkauden Työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus

1930   Varkauden Työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus. Mikkeli.

Warkauden valloitus

1933   Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella
1917–1918. Varkaus.

Sanoma- ja aikakauslehdet

AS	Ajan suunta 1933
HT	Herran työssä 1951
KV	Kotiviesti 1962, 1965–1964
PS	Pohjois-Savo 1939
WL	Warkauden lehti 1920–1923, 1925–1926, 1928–1931, 1938–1939, 1945, 1979

Kirjallisuus

Haapala, Pertti

- 1995   Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Helsinki.
- 2009a   Jakautunut yhteiskunta & Vuoden 1917 kriisi & Yhteiskunnallinen kompromissi. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.
- 2009b   Kun kansankirkko hajosi. – Sisällissota 1918 ja kirkko. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212. Helsinki

Hentunen, Heidi

- 2005   Leppävirran ja Varkauden seurakuntien toiminta kansalaissodan aikana. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjasto, teologia.

Hoppu, Tuomas

- 2009   Helmikuun rintamataistelut & Valkoisten voitto. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Hovi, Olavi

- 1995   Leppävirran historia II. Kunnan ja kuntalaisten vaiheita kunnallishallinnon uudistamisesta 1990-luvulle. Pieksämäki.

Huhta, Ilkka

- 2009   Kirkko ja sisällissota 1918. –Sisällissota 1918 ja kirkko. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212. Helsinki.

Itkonen, Hannu

- 2004   Varkautelaisten vuosisata. Jyväskylä.

Junkkaala, Timo

- 2012   Urho Muroma. – Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykypäivään. Studia Biographica 10. Toim. Hannu Mustakallio. Porvoo.

Jussila, Osmo

- 1996 Maaliskuun 1917 vallankumous ja Suomi. – Osmo Jussila & Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, Suomen poliittinen historia 1809–1995. Helsinki.

Kena, Kirsti

- 1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHST 110. Diss. Helsinki. Helsinki.

Larkio, Mauri

- 1978 Ihmisyyttä etsimässä. Sigfrid Sireniuksen elämäntyö ja keskeiset ajatukset. Porvoo.

Mustakallio, Hannu

- 2001 Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1869–1916. Oulun diakonissalaitoksen tieteellisiä julkaisuja 2. Jyväskylä.
- 2009 Pohjoinen hiippakunta. Kuopion – Oulun hiippakunnan historia 1850–1939. Hämeenlinna.

Nevala, Arto

- 2003 Agitatsioonina, vaikuttamista ja yhteistyötä. Vuosisata varkautelaista työväenjärjestötoimintaa. Jyväskylä.

Nyyssönen, Päivi

- 1996 Kohti yhteistyön aikaa. Sisällissodan haavojen umpeutuminen Varkauden paikallisyhteisössä 1920-luvulla. Suomen historian pro gradu –tutkielma. JoKK.

Paavolainen, Jaakko

- 1974 Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918. Helsinki.

Peltonen, Ulla-Maija

- 1996 Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKST 657. Diss. Helsinki. Helsinki.

Poteri, Juha

2009 Sankarihautaus vapaussodassa. Valkoisten kaatuneiden hautaaminen Suomessa vuonna 1918. Diss. Helsinki. Helsinki.

Saarela, Tauno

2009 Työväenliikkeen tulkinnat sisällissodasta. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Sarsa, Sakari

1995 Kustaa Sarsa. Vakaumuksen mies ja sillanrakentaja. Juva.

Schybergson, Per

1992 Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851–1981. Vammala.

Seppo, Juha

1990 Poliittis-maailmankatsomukselliset kirkostaeroamisperusteet 1920-luvulla. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta. Toim. Hannu Mustakallio. SKHST 153. Helsinki.

Soikkanen, Hannu

1963 Varkauden historia. Helsinki.

Tikka, Marko

2004 Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Diss. Tampere. Helsinki.

Varkauden kansakoulu 100-vuotias

1962 Varkauden kansakoulu 100-vuotias. Varkaus.

Wirilander, Hannele

2008 Savon historia IV. Uudistuksiin heräävä Savo. Helsinki.

Rahan arvoa koskeva huomautus

Tutkimuksessa on tietoja seurakunnan ja työläisten tekemien hankintojen hinnoista ja rahan käytöstä. Olen esittänyt tiedot markkoina kulloisenkin ajankohdan todellisen tilanteen mukaan ja muuttanut alkuperäisen markkamäärän

vastaamaan tilannetta vuoden 2011 lopussa. Markkojen muunnatuksessa euroiksi olen käyttänyt Suomen Pankin rahamuseon verkkosivuilla olevaa rahanarvolaskuria (www.rahamuseo.fi).